

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YABANCI SERMAYELİ YATIRIMLAR
VE
VERGİLENDİRİLMESİ
(Kuram ve Uygulama)

(DOKTORA TEZİ)

Öğr. Grv. Sait AÇBA

Afyon Maliye - Muhasebe Yüksek Okulu

A F Y O N

1 9 8 6

İ Ç İ N D E K İ L E R

G İ R İ Ş	3
-----------------	---

B İ R İ N C İ K O N U

Y A B A N C I S E R M A Y E L İ D O Ğ R U D A N Y A T I R I M K U R A M I

I. TANIM VE KAPSAM	5
II. DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMI AÇIKLAMAYA YÖNELİK KURAMLAR	7
A) <u>DIŞ TİCARET KURAMI</u>	8
1. Klasik Kuram	8
2. Neo-Klasik Kuram	9
3. Üretim Dönemleri Kuramı	11

B) <u>SERMAVE VE YATIRIM KURAMI</u>	16
C) <u>FİRMA KURAMI</u>	21
D) <u>OLİGOPOLİSTİK ENDÜSTRİYEL YAPI KURAMI</u>	26
1. Hymer-Kindleberger Modeli	26
2. Piyasaların İçselleştirilmesi Modeli	30
3. Oligopolistik Tepki Modeli	32

İ K İ N C İ K O N U

Ç O K U L U S L U Ş İ R K E T L E R V E Y A - B A N C I S E R M A Y E L İ D O Ğ R U D A N Y A T I R I M L A R I N G E L İ Ş İ M İ

I. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER	36
A) <u>TERİM SORUNU</u>	36
B) <u>TANIM</u>	38
II. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DOĞRUDAN YATIRIMLARININ DÜNYADAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ	43
III. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DOĞRUDAN YATIRIMLARININ TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ	54
A) <u>CUMHURİYETTEN ÖNCEKİ DÖNEM</u>	54
B) <u>CUMHURİYET DÖNEMİ</u>	58

ÜÇÜNCÜ KONU

YABANCI SERMAYELİ YATIRIMLARIN
VERGİLENDİRİLMESİNDE KURAMSAL
KISITLAR

I. EKONOMİK ETKİNLİK	74
A) <u>YATIRIMIN YERİNE GÖRE TARAFSIZLIK</u>	74
B) <u>İKÂMETGAH, İŞ MERKEZİ VE ŞİRKETİN KURULUŞ</u> <u>YERİNE GÖRE TARAFSIZLIK</u>	82
C) <u>İŞLETME ORGANİZASYON TİPİNE GÖRE TARAFSIZLIK</u>	84
II. YATIRIMCILARA VERGİ MUAMELESİNDE ADALET	85
A) <u>ULUSAL VERGİ YÜKÜNDE ADALET</u>	86
B) <u>VERGİYE TABİ GELİR KAVRAMINDA ADALET</u>	86
C) <u>ULUSLARARASI VERGİ YÜKÜNDE ADALET</u>	87
III. VERGİ MATRAHININ ULUSLARARASI ADALETLİ BÖLÜŞÜMÜ	88
A) <u>KAMU HARCAMALARI VE SOSYAL MALİYETLER</u>	89
B) <u>ULUSLARARASI VERGİ MATRAHININ BÖLÜŞÜMÜ</u>	90

D Ö R D Ü N C Ü K O N U

Y A B A N C I S E R M A Y E L İ Y A T I R I M L A R A
U Y G U L A N A N V E R G İ L E M E İ L K E L E R İ
O R T A Y A Ç I K A N S O R U N L A R V E Ç Ö Z Ü M
Y O L L A R I

I. VERGİLEME İLKELERİ,,,	99
A) <u>İKAMET İLKESİ</u>	100
B) <u>UYRUKLUK İLKESİ</u>	102
C) <u>KAYNAK İLKESİ</u>	103
II. VERGİLEME İLKELERİNDEKİ UYUŞMAZLIKLARIN ORTAYA ÇIKARDIĞI ÇİFTE VERGİLENDİRME VE ÇİFTE VERGİLENDİRMEYİ ÖNLEME YÖNTEMLERİ	109
A) <u>ÇİFTE VERGİLENDİRME KAVRAMI</u>	109
B) <u>ÇİFTE VERGİLENDİRMEYİ ÖNLEME YÖNTEMLERİ</u>	111
1. İstisna Yöntemi	111
2. Kredi Yöntemi	113
a) <u>Dış Ülkelerde Ödenen Verginin Matrahtan Tenzili Usulü</u>	114
b) <u>Dış Ülkelerde Ödenen Vergilerin Mahsubu Usulü</u>	115

III. ULUSLARARASI VERGİ ANLAŞMALARI AMAÇLARI VE TARİHÇESİ	117
IV. TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI VERGİ ANLAŞMALARI KONUSUNDA ÇALIŞMALARI	122
A) <u>VERGİ ANLAŞMALARINA UYGULANAN TÜRK PROJESİ</u>	122 ¹ / ₄
B) <u>TÜRKİYE'NİN TARAF OLDUĞU VERGİ ANLAŞMALARI</u>	122 ¹ / ₄
1. Vergi Muafiyetleri Anlaşmaları	122 ¹ / ₅
2. Çok Taraflı Anlaşmalar	122 ¹ / ₅
3. Gerçek Vergi Anlaşmaları	123
a) <u>Türkiye- Avusturya Çifte Vergi Anlaşması</u> .	123
b) <u>Türkiye-Norveç Çifte Vergi Anlaşması</u>	124
c) <u>Türkiye-İtalya Çifte Vergi Anlaşması</u>	124
d) <u>Türkiye-Kore Çifte Vergi Anlaşması</u>	124
e) <u>Türkiye-Ürdün Çifte Vergi Anlaşması</u>	124

B E Ş İ N C İ K o n u

T Ü R K İ Y E ' D E Y A B A N C I S E R M A Y E N İ N Y A S A L Ç E R Ç E V E S İ V E V E R G İ L E N - D İ R M E R E J İ M İ

I. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YASAL ÇERÇEVESİ....	127
A) <u>1980 YILI ÖNCESİ YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER</u>	128

B) <u>1980 YILI SONRASINDA YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER</u>	129
1. Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnameleri.....	129
a) <u>8/168 Sayı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi</u>	129
b) <u>86/ 10353 Sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi</u>	135
2. Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi(GTBT)....	137
3. Serbest Bölgelerin Oluşturulması.....	139
a) <u>1980 Öncesi Serbest Bölge Girişimleri</u>	139
b) <u>1980 Sonrası Serbest Bölge Girişimleri</u>	141
c) <u>Serbest Bölgelerin Yabancı Sermayeli Yatırımlar Açısından Önemi</u>	145
4. Finansal Kiralama(Leasing).....	148
II. YABANCI SERMAYELİ YATIRIMLARDA VERGİLENDİRME REJİMİ.	153
A) <u>GELİR VE KURUMLAR VERGİSİ KANUNLARINDA DAR YÜKÜMLÜLÜK</u>	153
1. Gelir Vergisi Kanununda Dar Yükümlülük.....	154
2. Kurumlar Vergisi Kanununda Dar Yükümlülük.....	155
B) <u>DAR YÜKÜMLÜ BİR GERÇEK KİŞİNİN YABANCI SERMAYE YATIRIMI YAPMASI DURUMUNDA VERGİLENDİRİLMESİ</u>	156
1. Bir Gerçek Kişinin Yapmış Olduğu Yatırımı Kendi Kurduğu Bir İşletme Çerçevesinde Yürütmesi....	157
2. Dar Yükümlü Gerçek Kişilerin Sınırsız Sorumlu Ortak Sıfatıyla Kollektif ve Adi Komandit Bir Şirkete Katılması.....	157

-VII-

3. Dar Yüklü Gerçek Kişinin Kurumlar Vergisi
Bakımından Tam Yüklü Bir Sermaye Şirketi-
ne İştiraki..... 157

C) YABANCI SERMAYE YATIRIMININ BİR KURUM TARAFINDAN
YAPILMASI DURUMUNDA VERGİLENDİRME..... 158

1. Dar Yüklü Bir Kurumun Tam Yüklü Bir Kuruma
İştirak Etmesi Halinde Vergilendirilmesi.....159
2. Dar Yüklü Bir Kurumun Türkiye`de Doğrudan
Doğruya Şube Açarak Yatırımını Gerçekleştir-
mesi Durumunda Vergilendirilmesi.....161
- a) Dar Yüklülüğe Tabi Kurumların Kurumlar
Vergisine Tabi Kazançları.....161
- b) Dar Yüklülüğe Tabi Kurumların Kurumlar
Vergisinden İstisna Edilen Kazançları.....162

D) DEĞER ARTIŞ KAZANÇLARININ VERGİLENDİRİLMESİ?.....163

1. Dar Yüklü Gerçek Kişilerin Değer Artış Ka-
zançlarının Vergilendirilmesi.....163
2. Dar Yüklü Kurumların Değer Artış Kazançla-
rının Vergilendirilmesi.....163

III. YABANCI SERMAYELİ KURUMLARIN VERGİ YÜKLERİ.....164

A) YERLİ VE YABANCI KURUMLARIN VERGİ YÜKLERİ
MUKAYESESİ..... 165

1. 5.1.1982 - 9.3.1985 Dönemi.....165
2. 9.3.1985 - 1.1.1986 Dönemi..... 168

B) YABANCI SERMAYELİ KURUMLAR İÇİN VERGİ İMTİYAZI....174

IV. MUAMELE EŞİTLİĞİ AÇISINDAN YABANCI SERMAYELİ KURUMLAR.....	175
A) <u>YATIRIM İNDİRİMİ</u>	176
B) <u>FİNANSMAN FONU</u>	178
C) <u>İHRACAT, DIŞ NAVLUN VE DIŞ TURİZM GELİRLERİNE AİT İSTİSNALAR</u>	179
D) <u>ANA MERKEZ VE DIŞ ŞUBELERE AİT GİDER PAYLARI-NIN VE GİDER KARŞILIKLARININ MATRAHTAN TENZİL EDİLEMESİ</u>	180
SONUÇ	183
EKLER.....	189-204
YARARLANILAN KAŞNAKLAR.....	I-XIX

K I S A L T M A L A R

A + G	: Araştırma + Geliştirme.
Bkz.	: Bakınız.
Çev.:	: Çeviren.
ÇUŞ.	: Çokuluslu Şirketler.
DPT.	: Devlet Planlama Teşkilatı.
GTBT.	: Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi.
G.V.K.	: Gelir Vergisi Kanunu.
H-O.	: Heckscher-Ohlin.
K.V.K.	: Kurumlar Vergisi Kanunu.
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı.
R.G.	: Resmi Gazete.
TPKKK.	: Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu.
TUD.	: Teşvik ve Uygulama Dairesi.
YASED	: Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği.
YSD.	: Yabancı Sermaye Dairesi.
YSTK.	: Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu.

G İ R İ Ő

Kalkınmakta olan ülkelerin karşılaştıkları sorunların başında sermaye yetersizliğinin geldiği bilinen bir gerçektir. Bunun doğal sonucu olarak, söz konusu ülkeler, ekonomik kalkınmalarını tamamlayabilmek için, yeterli kaynak sağlamak olgusu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu konuda çözüm yolu olarak, ülkenin özkaynaklarından özellikle, girdi niteliğinde doğal kaynaklardan yararlanmak, izlenmesi gereken bir yol ise de, bunun sağlanması için gelişmiş bir teknolojiye, bilgiye ve beceriye ihtiyaç duyulacağından, kalkınmakta olan ülkeler için başında, gelişmiş ülkelerin destek ve yardımına muhtaç bir durumda bulunmaktadırlar.

Kalkınmanın gerçekleştirilmesinde gerekli olan teknoloji ve sermaye, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere değişik kanallardan aktarılmaktadır. Sermaye ve teknolojinin aktarımındaki seçenekler; uluslararası mali kurumlardan veya devletlerden borçlanmak veya gelişmiş

Ülkelerin okuluslu Şirketlerinin iç piyasada yatırım yapmaları için gerekli yatırım iklimini oluŐturmaktır.

1970'li yıllardan sonra okuluslu Şirketlerin doğrudan yatırımları gelişmiş ülkelerarası ve gelişmekte olan ülkelerde oldukça yaygınlık kazanmıŐtır. Kalkınmakta olan ülkelerin, özellikle ihracata yönelik bir sanayileşme politikası çerçevesinde yabancı sermayeli doğrudan yatırımları çekme çabaları yoğunlaşmıştır. Önceleri aynı siyasal yelpazelerde yer alan uluslararası sermaye hareketleri, özellikle 1970'li yıllardan sonra, karşılıklı hak ve çıkarları dengeleyen faydacı bir yol izlenerek değişik siyasal yelpazelerde yer almaktadır.

Çalışmamızın birinci konusunda, yabancı sermayeli yatırımların kuramsal erevesi belirlenmiŐtır. Bu ereve içinde önceleri doğal kaynakların işlenmesi ve portföy yatırım Şeklinde gerçekleşen uluslararası sermaye hareketlerinin son yirmi yıl içinde oligopolistik bir endüstriyel yapı içinde direkt yatırıma dönüŐtüđü açıklanmaya çalıŐılmıŐtır.

Çalışmamızın ikinci konusunda, yabancı sermayeli doğrudan yatırımları gerçekleştiren okuluslu Şirketlere özetle deđinilmiŐ ve bu Şirketlerin dünyadaki ve Türkiye'deki doğrudan yatırımlarının gelişimi ülkemize ağırlık verilerek incelenmiŐtır.

Çalışmamızın nc ve dördüncü konularında yabancı sermayenin vergilendirilmesinde kuramsal ve kuramsal ereve

çizilmiştir. Kuramsal çerçevede, uluslararası yatırımlarda tarafsızlık ve adalet kavramları incelenmiştir. Dördüncü konuda ise, kuramsal olarak vergileme ilkeleri, bu ilkelerin uygulanmasında ortaya çıkan gifte vergilendirme olgusu ve bu olguyu ortadan kaldırmaya yönelik yöntemler ve vergi anlaşmalarına dikkat çekilmiştir.

Çalışmamızın son konusu olan, beşinci konuda; Ülkemizde yabancı sermayenin yasal çerçevesi, özellikle 1980 yılından sonraki yoğun düzenlemeler dikkate alınarak belirlenmiştir. Ayrıca yabancı sermayeli kuruluşların Ülkemizdeki vergilendirme rejimi tespit edilmiş ve vergi yükleri yerli ve yabancı kuruluşların mukayesesine dayanılarak hesaplanmıştır. Yabancı sermayeli kuruluşların vergilendirilmesindeki adaletsizlikler değerlemeye tabi tutulmuştur.

Sonuç bölümünde ise, gerek kuramsal ve gerekse Türkiye açısından yapılan çalışmada sonuçlar ortaya konmuş ve konuya ilişkin önerilere yer verilmiştir.

B İ R İ N C İ K O N U

YABANCI SERMAYELİ DOĞRUDAN YATIRIM KURAMI

Y A B A N C I S E R M A Y E L İ D O Ğ R U D A N Y A T I R I M K U R A M I

I. TANIM VE KAPSAMI:

Günümüzde, uluslararası alanda sermaye akımlarını kamu ve özel sermaye transferi olmak üzere iki ana grupta toplamak mümkündür. İlgili alanımız olan özel yabancı sermaye transferlerinin büyük bir çoğunluğu, günümüzde özel doğrudan yabancı sermaye yatırımı şeklindedir.

Genel olarak iktisat literatüründe "özel doğrudan yabancı sermaye yatırımı", "doğrudan yatırım", "doğrudan yabancı sermaye yatırımı", "yabancı sermaye yatırımı" gibi kavramlar eş anlamlı olarak kullanılmaktadır(1).

Batı iktisat literatüründe "doğrudan yatırım (Direct Investment)", "doğrudan yabancı sermaye yatırımı (Foregin Direct Investment)" kavramları yaygın olarak kullanılırken,

(1) Mehmet ŞAHİN, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Ay-yıldız Matbaası, Ankara, 1975, s.11.

Türk iktisat literatüründe ise, "yabancı sermaye" kavramı yaygın olarak kullanılmaktadır.

Yabancı sermaye, doğrudan yatırım ve diğer eş anlamlı kavramlar kısaca tanımlanacak olursa; "yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını değişik biçimlerde ileride ödemek üzere başka ülkelerden kısa sürede ekonomik gücüne ekleyebileceği, mali veya teknolojik kaynaklardır(2)" "Yabancı sermaye, bir ülkenin karşılığını ödemeksizin diğer ülkelerden sağladığı iktisadi kaynaklar(3)", "doğrudan yatırım, bir ülkede firmayı satın alma, veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlama ve mevcut bir firmanın sermayesini artırma yoluyla bir ülkede bulunan firmalar tarafından başka bir ülkede bulunan firmalara yapılan yardımdır; bu yatırım teknolojiyi, işletmecilik bilgisini ve yatırımın kontrol yetkisini beraberrinde getirmektedir(4).

Portföy yatırımlarından farklı olarak doğrudan yatırımlar, uluslararası sermaye transferinin bir piyasa işlemi olmaksızın bir ulustan diğerine aktarılması şeklinde olmaktadır(5). Doğrudan yatırımlarda, yatırımı yapan mali sermaye yanında teknoloji, işletmecilik ve diğer üretim faktörlerini de temin ederek mevcut yatırım ve üretimi doğrudan doğruya

(2) T.Güngör URAS, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Formül Matbaası, İstanbul, 1979, s.5.

(3) Kenan BULUTOĞLU, 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.5.

(4) PENGUIN BOOKS, The Penguin Dictionary of Economics, 1976, s.116.

(5) John H. DUNNING, "The Multinational Enterprise" LLOYDS BANK REVIEW, No:97 July 1970, s.19.

kontrol ettiği halde, portföy yatırımlarda yatırımı yapan yalnızca hisse senedi veya tahvil olarak işletmeye ortak olmaktadır(6).

Doğrudan yatırımı sadece uluslararası bir sermaye akımı olarak görmek sakıncalıdır. Bazen yatırımcılar gittikleri ülkelere sermaye götürmedikleri ve mahalli piyasalardan borçlanmak suretiyle yatırımlarını gerçekleştirdikleri(7); veya herhangi bir kaynak transfer etmeksizin kambiyo piyasası aracılığı ile patent, teknoloji veya makina vermek suretiyle yabancı ülkedeki firmanın hisse senetlerini elde ettikleri veya yine kambiyo piyasası aracılığı ile daha önceki yatırımlardan elde ettikleri kârları tekrar yatırmak suretiyle doğrudan yatırıma gittikleri görölmektedir(8).

II. DOĞRUDAN DIŞ YATIRIMI AÇIKLAMAYA YÖNELİK KURAMLAR:

Çokuluslu şirketlerin gittikçe yaygınlaşması ile boyutları önemli ölçülere ulaşan uluslararası doğrudan dış yatırım ve sermaye hareketleri iktisat biliminin pek çok dalını ilgi-

-
- (6) Erich SPITALLER, "A Survey of Recent Quantitative Studies of Long-Term Capital Movements", IMF STAFF PAPERS, Vol: XVIII, No:1, 1971, s.199.
- (7) O SUNKEL, "Big Business and Dependency", FOREIGN AFFAIRS, Vol:50, No:3, 1972, 526.
- (8) Jack N.BERHMAN, "Promoting Free world Economic Development Through Direct Investment", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol:50, No:2(May 1960), s.271-281; Örneğin; 1969-1972 döneminde ABD'nin Asya kıtasındaki (Japonya hariç) toplam doğrudan yatırımlarında gerçekleşen 281 milyon dolarlık artışın 181 milyon doları(%64,4) yeniden yatırılan kârlar şeklindedir; Bkz: B.J.COHEN, Multinational Firms and Asian Exports, Yale University Press, London, 1975, s.70.

ilgilendiren yöhlere sahip bir konudur(9). Yabancı sermayeli doğrudan yatırım ve üretim olayını açıklamaya yönelik kuramları dört ana başlık altında icleyeceğiz.

A) DIŞ TİCARET KURAMI:

1. Klasik Kuram

Klasik dış ticaret kuramının temelini A.Smith'in "mutlak üstünlük analizi"nın daha ileri bir aşaması olan Ricardo'nun ortaya koyduğu "karşılaştırmalı maliyetler-üstünlükler" kuramı oluşturur(10).

Uluslararası doğrudan dış yatırım ve bunun sonucu olan uluslararası üretimin nedenlerini Ricardo kuramının katı varsayımları altında açıklamak imkansızdır. Çünkü bu karam, her ülkede üretimin sabit maliyetlerle gerçekleştiğini ve emeğin tek üretim faktörü olduğunu(11) malların uluslararası dolaşımının tamamen serbest olduğunu(12) üretim faktörlerinin uluslararası dolaşımının olamayacağını(13) altın hareketlerinin ödemeler dengesini tamamen çözümlediğini kabul eder(14). Ayrıca, kuramın yetersizliği teknolojinin serbest mal-bedelsiz

-
- (9) Nuri YILDIRIM, Uluslararası Şirketler, Toros Matbaası, İstanbul, 1983, s.13.
- (10) J.H. DUNNING (Ed.), The Multinational Enterprise, George Allen and Unwin, ,1971, s.136.
- (11) DUNNING, The Multinational..., s.136.
- (12) Gary D.BROWN, Survey of Economic Principles, Richard D. Irwin, Inc., Homewood, Illinois, 1972, s.394.
- (13) Onur KUMBARACIBAŞI, Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Basımevi, Ankara, 1976, s.27.
- (14) Paul A.SAMUELSON, Economics, McGraw Hill International Book Company, Tosko Printing Co., 11th Ed., Tokyo, 1979, s.609.

kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır(15).

2. Neo-Klasik Kuram

Neo-Klasik kuramda uluslararası yatırımı açıklamaya yönelik "faktör yoğunlukları teoremi" İsveçli iktisatçılardan Heckscher ve Ohlin tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları modern dış ticaret kuramcıları olan Stolper, Samuelson, Johnsen ve Jones tarafından 1950'lerde geliştirilmiştir. H-O kuramında bir ülkenin ticareti üretim faktörleri (sermaye, emek) yoğunluklarına göre açıklanır. Faktör hareketleri tamamen serbest olmasa da, gelişen dış ticaret ülkeler arasında faktör fiyatlarını eşitlemeye yeter. Böylece malların uluslararası serbest dolaşımı üretim faktörleri dolaşımının yerini alacaktır(16).

H-O(Heckscher-Ohlin) kuramının temelini teşkil eden Heckscher'in fikirleri 1919'lara kadar uzanır. Heckscher kuramındaki faktör fiyatlarının eşitlenmesini tüm ülkelerde o malın üretim tekniklerinin hep aynı olduğu varsayımından hareketle açıklanmıştır. Özdeş üretim fonksiyonu varsayımının gerçekleşmemesi halinde, faktör fiyatlarının eşitlenmesi ancak uluslararası faktör hareketleri ile sağlanabilecektir(17).

Ohlin, ulaşım maliyetlerinin varlığı, üretim fonksiyonlarındaki ülkelerarası farklılıklar nedeniyle gelişen dış

(15) DUNNING, The Multinational..., s.136-137.

(16) DUNNING, The Multinational..., s.137.

(17) E.HECKSCHER, "The Effect of Foreign Trade, and The Distribution of Income", Readings In the Theory and International Trade, Allen and unwin, London , 1950, s.173.

ticaretin tek başına faktör fiyatlarını eşitlemeye yetmeyeceğini ve sadece eşitlemeye yönelebileceğini, ticaret ve faktör hareketlerinin tam olarak birbirinin yerine geçer olmadığını ve faktör fiyatlarının tamamen eşitlenebilmesi için faktör dolaşımının serbest olması gerektiğini savundu(18).

Ohlin'in faktör yoğunluğu kuramından hareketle, ticaret ve faktör fiyatları ilişkisini sistematik olarak inceleyen Samuelson(19) her ülkede üretim fonksiyonlarının özdeş ve doğrusal olması ve dış sermayeyi çeken bir doğal kaynağın bulunması halinde, gelişen dış ticaretle birlikte faktör fiyatlarında mutlak bir eşitlik meydana geleceğinden, uluslararası mal hareketlerinin faktör hareketlerinin yerini alacağı görülmektedir.

Mundell(20) ise, serbest dış ticaretle birlikte faktör fiyatları eşitlenecektir. Ancak az da olsa dış ticarete bazı kısıtlayıcı unsurların, tarifelerin konulması ile bu eşitlik bozulacak ve faktör fiyat farklılıkları ortaya çıkacaktır. Bu da sözkonusu ülkeler arasında sermaye hareketlerine yol açacaktır. Sermaye hareketleri neticesinde eşitlenmiş olacak olan faktör ve mal fiyatlarıyla birlikte tüm ticaret sona erecektir.

Kemp(1965), Jones(1970) ve Chipman(1971) gibi birçok yazarlar bu modeli daha az geliştirmişlerdir. İki faktör, iki ülke

(18) B. OHLIN, Interregional and International Trade, Harward University Press, Cambridge, Massachusetts, 1976, s.27-28.

(19) P.A.SAMUELSON, "International Factor Price Equalisation Once Again", ECONOMIC JOURNAL, June 1949, s.27; P.A. SAMUELSON, "International Trade and Equalisation of Factor Prices", ECONOMIC JOURNAL, 1948, s.48.

(20) R.A.MUNDELL, "International Trade and Factor Mobility", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol:47, No:3, 1957, s.321-335.

ve iki ürün sözkonusudur, herbir ülkede emek hareketsizdir ve sermaye tam olarak hareketlidir. İki ülkede teknolojinin farklı olmasına karşılık, ulaşım maliyetleri yoktur. Ticaret yapan iki ülkeden birindeki talepte meydana gelecek bir oynama mal ve faktör fiyatlarındaki değişikliklerden fazla olarak, ülkelerarası sermaye hareketlerine yol açacaktır(21).

Klasik ve Neo-Klasik kuramın varsayımlarını eleştiren ve üretim faktörleri ticaretini ticaret kuramına sokmayı amaçlayan diğer bir çalışma Baldwin'e aittir. Baldwin, teknolojik bilginin firma açısından en etkin uluslararası aktarım yolunun dış doğrudan yatırımlar olduğunu, müşteri ülkenin teknik geriliğinin lisans anlaşmaları ile teknoloji aktarımını güçleştirdiğini savunmaktadır(22).

3. Üretim Dönemleri Kuramı

Klasik ve Neo-Klasik kuramın dış ticaret ile dış doğrudan yatırımlar arasındaki ilişkiyi açıklamada yetersiz kalışı bu konuda yeni görüşlerin ortaya sürülmesine neden olmuştur. Yeniliklerin ortaya atılması ve yayılması noktasından hareket

(21) R.E.CAVES, "Industrial Organization", In J.H.DUNNING (Ed), Economic Analysis and Multinational Enterprise, George Allen and Unwin, London, 1974, s.191.

(22) YILDIRIM, s.16.

eden bu yeni kuram, ilk kez 1960'da R.Vernon(23) tarafından ortaya atılmış olup daha sonraları L.T.Wells, S.Hirsch ve R.W.Klein tarafından geliştirilen(24) "üretim dönemleri kuramı" dır.

Vernon üretim dönemlerini üçe ayırmıştır. Birinci dönem "yeni ürün devresi", ikinci dönem "olgunlaşma devresi" ve son dönem ise "olgunluk veya standartlaşma devresi" dir. Üretimin ilk devresinde firma yeni pazarlar için üretimde bulunacaktır. Çünkü, yeni ürünle ilgili teknoloji diğer firmalar tarafından bilinmemektedir. Yeni ürün alıcıları yüksek gelir düzeyine sahip tüketiciler olduğu için talebin fiyat esnekliği düşüktür. Firma başlangıçta tekelci üstünlüğe sahiptir. Bu devrede firmanın iç piyasa hakkında daha fazla bilgi sahibi olması nedeniyle ürünle ilgili pürüzleri gidermek veya ürün şartlarını değiştirmek için gerekli uygun şartlar vardır.

İkinci dönem, üretimin "olgunlaşma devresi" olup bu

-
- (23) Vernon REYMOND, "International Investment and International Trade In the Product Cycle", THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS, Vol.80, No:2, May 1966, s.190-207; Bu konuda ayrıca bkz: S.HIRSCH, "Product Cycle Model", OXFORD BULLETIN OF ECONOMICS AND STATISTICS, November 1975, s. ; W.GRUBER-D.METHA-R.VERNON, "The R and D Factor in International Trade and International Investment of United State Industries", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, Feb.,1967,s. ;D.B.KEESING, "The Impact of Research and Development In United States Trade", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, Feb. 1967, s.
- (24) Cevdet ERDOST, Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982, s.33.

dönemde üretim sürecinde istikrar ve teknolojiye bir standartlaşma sağlanır. Yeni teknolojiyi taklit eden rakip firmalar piyasaya girdiğinden ilk malı üreten firmanın tek elci üstünlüğü kaybolur. Bu aşamada firmaların maliyetlerini düşürme ve üretim yerini yeniden düzenleme sorunu önem kazanır. Tüketicilerin de ürün piyasası hakkında bilgilerinin gelişmesi sonucu talebin fiyat esnekliği yükselir.

İç piyasada rekabet şartlarının gelişmesi ile birlikte firmalar ihracat yoluyla dış pazarlara açılmaya çalışacaklardır. Vernon'a(25) göre ihracat pazarlarının başlangıçta ürünün ilk kez piyasaya sürüldüğü ülke ile gelir düzeyi ve tüketim alışkanlıkları benzer olan ülkenin olması doğaldır. Ancak kısa bir süre sonra yenilikçi firmanın dış pazarlardaki talebi rakiplerinin baskısıyla doyuma ulaşacağından, bu kez dış pazarı kaybetme tehlikesine(26) karşılık dolaysız yatırımlar gündeme gelecektir. Böylece firmaların kendilerine bağlı yavru şirketler vasıtasıyla dolaysız yatırımlara girişmeleri kendilerine çokulusluluk niteliğini kazandıracaktır.

-
- (25) Reymond VERNON, Soverignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises, Penguin Books, London, 1971, s.195.
- (26) Firmanın dış pazarı kaybetme tehlikesi şöyle özetlenebilir: (i) Yeni teknolojinin ithalatçı firma tarafından taklit edilme olasılığı fazladır. (ii) İthalatçı ülke gümrük politikası çerçevesinde ithalatı kısıtlayıcı tedbirlerle başvurabilir. (iii) Rakip firmalar pazarlarını genişletmek için sözkonusu ülkenin tüketim zevklerine göre üretim yapmakta yarışacaklardır.

Üçüncü dönem ürünün "olgunluk ve standartlaşma devresi" - dir(27). Bu dönemde üretim süreci ve teknolojisi tamamen standartlaşmıştır. Aynı teknoloji tüm firmalar tarafından üretilmektedir. Mal farklılaştırması yoluyla üretime ilk başlayan firmanın rekabeti önlemesi imkansızdır. Talebin fiyat ve gelir esnekliğinin arttığı bu dönemde, geniş pazarlara hakim olabilmek için tek rekabet yolu, malı daha ucuza üretip fiyatları düşürmektir. Üretimde emek maliyetlerinin düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde dolaysız yatırımda bulunmak en çıkar yoludur.

Vernon başlangıçta, modelinde en yüksek teknoloji ve gelir seviyesine sahip ülkenin ABD olduğunu vurgulamıştır. Ancak 1960'lardan sonra modelini yeniden gözden geçirdiğinde, yeni teknolojilerin batı avrupa ülkelerinde de ortaya çıktığını ve çoğu ülkelere buralardan yayıldığını kabul etmiştir. Ayrıca çokuluslu şirketlerin davranışlarının önemini belirtmek için sözkonusu üç devreye sırasıyla "yeniliğe dayanan oligopol", "olgunlaşan oligopol" ve "eskiyen oligopol" olarak bakmıştır(28).

Özetle, Vernon modeline göre, yeni ürün önce ABD'nde üretilecek ve pazara çıkarılacak, sonra rakiplerin çoğalması ile ihraç edilecek ve teknolojik üstünlük ikinci dönemde maliyet üstünlüğüne dönüştüğünde ABD dışında üretilecek ve nihayet ABD bu ürünü önce gelişmiş ve sonra az gelişmiş ülkelere ihmal etmek zorunda kalacaktır. Böylece ABD firmaları bu ürünün

(27) VERNON, Sovereignty..., s.198.

(28) Reymond VERNON, "The Location of Economic Activity", In The J.H.DUNNING (Ed.), "Economic Analysis and Multi-national Enterprises", George and Allen and Unwin, Ltd., London ,s.90.

Üretimini durduracaklardır(29).

Üretim dönemleri kuramı uluslararası doğrudan yatırımları açıklamada kısmen geçerlidir. Özellikle teknoloji faktörünün yoğun olduğu imalat endüstrisinde (tekstil, elektronik, lastik plastik vb.) bu modele uygun bir gelişme söz konusudur(30). Çokuluslu şirketler emeğin ucuz olduğu az gelişmiş ülkelerde imalat yapıp, buralardan dünya pazarlarına ihracat yapmaktadırlar(31). Ancak imalat endüstrisi dışındaki sahalardaki (petrol, tarım, bankacılık ve sigorta) çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini açıklamada model yetersizdir(32).

Vernon modelinde teknolojik gelişme ve yayılma kesikli bir fonksiyon görünümü arz etmektedir(33). Halbuki çokuluslu şirketlerin teknoloji geliştirme ve yaygınlaştırmaları süreklilik arz eder. Teknolojik araştırma ve geliştirme belli ülke sınırlarıyla da kısıtlanmamış değildir.

İhracata dönük doğrudan yatırımları açıklayan bu model iç pazarlara yönelik üretimleri açıklamada pek geçerli değildir. Şöyleki; Bugün pek çok ürün farklı ülkelerin pazar şartlarına ve zevklerine göre geliştirilmektedir. Her ürün Vernon'un

-
- (29) Reymond VERNON, "Competition Policy Toward Multinational Corporation", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, May 1974, s.96-98.
- (30) Kadir ŞATIROĞLU, Çokuluslu Şirketler, A.Ü.S.B.F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1984, s.109.
- (31) K.G.HELLEINER, "Manufactured Exports from Less Developed Countries", THE ECONOMIC JOURNAL Vol.83, No:229, 1973, s.21-27.
- (32) ŞATIROĞLU, s.110.
- (33) P.J.BUCKLEY-M.CASSON, The Future of The Multinational Enterprise, MacMillan Company, New York, 1976, s.76.

belirttiği uluslararası pazarlaşmalarından geçmemektedir. Ayrıca bugün az gelişmiş ülkelerin tüketim kalıpları gelişmişlerden pek farklılık göstermeyeceğinden, yeni bir malın üretiminde gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde birlikte başlanması mümkündür(34).

Vernon modelinin H-O modelinden farklı ve ortak yönleri şöyle özetlenebilir: H-O modeli, uluslararası ticarete taraf olarak ülkeleri, Vernon ise, şirketleri esas almaktadır; H-O modelinde, uluslararası alanda tam rekabet şartlarının geçerli olduğu varsayılmakta, Vernon modelinde ise monopol ve oligopol gibi aksak rekabet şartları kabul edilmektedir(35). Her iki modelin ortak tarafı, teknolojik yeniliklerin yapılmasında nisbi olarak vasıflı işgücü yoğun olan ülkelerin teknolojik mal üretiminde uzmanlaşacağı ve dış ticarete açılacakları noktasındadır(36).

B) SERMAYE VE YATIRIM KURAMI :

Uluslararası sermaye hareketlerini sermayeyi harekete getiren faktör esasına göre ikiye ayırmak mümkündür: Üretkenlik faktörü; portföy yatırımları, dış doğrudan yatırımlar.

(34) Cem ALPAR, Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Çağ Matbaası, Ankara, 1980, s.61; Ayrıca bkz: J.Peter BUCKLEY, Alternative Theories of the Multinational Enterprise, university of Reading, No:23, 1975, s.16.

(35) HIRSCH, s.47.

(36) HIRSCH, s.43.

"Kâr ve faiz faktörü:" Ülkelerarası faiz farklılıkları, ülkelerarası kâr farklılıkları(37).

Uluslararası portföy yatırımları ekonomik anlamda bir yatırım olmayıp işletme açısından önem taşır. Sermaye sahibi bir yabancı ülkeden tahvil ve hisse senedi satın alarak veya çeşitli kredi araçlarıyla sermayesini aktarmasıyla yatırım yapmış olur(38). Ekonomik anlamda uluslararası yatırım, çeşitli üretim faktörlerinin uluslararası transferi ve ülke sınırları dışında üretimin gerçekleşmesidir ki, bu fonksiyon çokuluslu şirketler tarafından yerine getirilmektedir. Çokuluslu olmanın temelinde portföy yatırımlarının aksine, dış doğrudan yatırım ve üretim faktörü yatmaktadır(39).

Portföy yatırımları ülkelerarası faiz farklılıklarının sermaye hareketlerine yol açtığını esas alan yaklaşımlar çerçevesinde açıklanır(40). Sermayenin gerek ülke içinde ve gerekse ülke dışında yatırılma oranları, faiz haddindeki ve risk değerlendirilmelerindeki farklılıkların bir fonksiyonudur. Ayrıca faiz ve risk farklılıklarından başka, bu değişkenlerde zamanla ortaya çıkan değişiklikler yeni sermaye hareketlerine de

(37) ŞATIROĞLU, s.111-112.

(38) Boudewijn MOHR, The Language of International Trade In English, Regents Publishing Company, Inc, NewYork, 1978, s.53.

(39) MOHR, s.39-40.

(40) Herbert G.GRUBEL, "Internationally Diversified Portfolios: Welfare Gains And Capital Flows", THE AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.LVII, December 1968, s.1229; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Erich SPITALLER, s.199-217.

yol açabilir(41). Portföy kuramında diğer yeni bir gelişme, "portföyün uluslararası çeşitlendirilmesi" tezidir(42). Bu tez, çeşitli ülkelere yaygın olan yatırımlara eşit kazançların, tek bir ülkeye yapılmış yatırımlara ait kazançların riskinden daha küçük olacağını varsayar(43).

Yukarıda belirtilen portföy modeli çokuluslaşma sürecini açıklamaktan yoksundur. Bir kere, model faiz ve risk faktörlerine bağlı olarak likit sermaye akımları ile ilgilidir. İkincisi, tasarruf sahipleri çokuluslu şirketlerin tahvil ve hisse senetlerini ulusal düzeyde çalışan firmalarinkine tercih edebilirler(44). Bu durumda onların genişleme ve yayılmalarına hizmet etmiş olurlar. Yani model oluşumundan çok, büyümeye ve parasal değişkenlere yer vermektedir.

Bu doğrudan yatırımların incelenmesinde yapılan çalışmaların çoğu ülke içinde yapılan yatırımlarla ilgili olarak ortaya atılan modellerden yararlanmayı denemiştir. Bu modellerden başlıcaları Jorgenson'un neo-klasik yatırım modeli ve "esnek hızlandıran"dan türetilmiş çeşitli modellerdir(45). Neo-klasik yatırım modeli, firmanın amacının piyasadaki toplam aktiflerini azamileştirmek ve arzulanan sermaye stoku seviyesine ulaşmaktır(46).

(41) E.J.FLOYD, "International Capital Moverments and Monetary Equilibrium", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.59, No:4, 1969 s.472-491.

(42) GRUBEL, s.1299-1314.

(43) YILDIRIM, s.20.

(44) E.J.KOLDE, The Multinational Company, Lexington Books, London, 1974, s.46.

(45) YILDIRIM, s.20.

(46) D.U.JORKENSON, "Capital Theory and Investment Behaviour", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.53.1963, s.

İç yatırım genişleme modelleri ile dış yatırım genişleme modelleri arasında belirgin bir benzerlik vardır. Moose(47) çalışmasında, ABD çokuluslu şirketlerine ait yavru şirketlerin dışarıda yaptıkları yatırımların, bu şirketlerin satışları veya o bölge veya endüstrinin üretimi ile çok yakından ilişkili olduğunu tespit etmiş ve neo-klasik yatırım kuramının çokuluslaşma süreci için geçerli olduğu sonucuna varmıştır.

Diğer dikkate değer çalışmalar Richardson(1971 ve 1972), Stevens(1963) ve Severn(1972) tarafından yapılmıştır.

Richardson, dış yatırımları (1)başlangıç yatırımları-genişleme yatırımları (2)entegre-yatırımlar-bağımsız yatırımlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Başlangıç yatırımları piyasaya giriş ve genişleme yatırımları ise, firmanın kâr maksimizasyonu ve büyümesine yöneliktir. İç yatırım modelleri bağımsız dış yatırımları açıklayabilir ancak yatay ve dikey bütünleşmeye gitmiş çokuluslu şirketlerin dış yatırımlarını açıklamaktan yoksundur(48).

Stevens çalışmasında ABD'nin iç ve dış yatırımları arasındaki karşılıklı bağımlılığı incelemektedir. İçte ve dışta yatırılacak olan fonların kaynağı birbirinden bağımsız olmayabilir. İçte ve dıştaki üretimin birbirine bağımlılığı, iç ve dış yatırımların karşılıklı bağımlılığını zorunlu kılar. Ayrıca çokuluslu şirketler yabancı ülkelerdeki yatırımlardan

(47) YILDIRIM, s.20-21.

(48) J.D.RICHARDSON, "Theoretical Consideration In The Analysis of Foreign Direct Investment", WESTERN ECONOMIC JOURNAL, March 1971, s.18.

elde edecekleri gelirle, riski en aza indirmek için portföy çeşitlemesi yaparak mevcut sermayeyi ülkelerarası dağıtmaya çalışacaklardır(49).

Severn ise, borç/likit oranı, sermaye birikimi ve bağlı olunan ülkedeki satış hasılatı gibi içsel faktörlerin çokuluslu şirketin yatırım kararını etkileyen nedenler olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca, dış kârların iç yatırımı etkilediğini, dış talep ve yatırım düzeylerinin ise iç yatırımlara etkisinin az olduğunu tespit etmiştir(50).

Çokuluslu şirketlerin dünya üzerindeki faaliyetlerine neo-klasik sermaye ve yatırım kuramı çerçevesinde cevap aramak pek verimli olmamaktadır. Birinci olarak, bu kuram dış yatırım ve üretimi veri olarak kabul etmekte ve çeşitli değişkenlere göre bu yatırımların dünya ölçeğindeki dağılımını araştırmaktadır. İkinci olarak dış yatırımı etkileyen bir çok değişken (gümrük tarifeleri, döviz kurları, yabancı vergi sistemleri vb.) iç yatırımlar için sözkonusu değildir. Dış yatırım iklimindeki değişkenlerin incelenmesi ise neo-klasik yatırım kuramının boyutlarını aşmaktadır(51).

Dış doğrudan yatırımlar bir sermaye hareketi olmaktan

(49) Guy V.G.STEVENS, "The Determinants of Investment", Economic Analysis And Multinational Enterprises, J.H. DUNNING (Ed.), NewYork, 1974, s.47-48.

(50) A.K.SEVERN, "Investment and Financial Behaviour of American Direct Investors In Manufacturing", The International Mobility and Movement of Capital, Machlup F. ve diğerleri (Ed.), NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH, 1972, s.25.

(51) YILDIRIM, s.22.

çok bir sermaye birikimi olayıdır(52). Gerçekten çokuluslu şirketler sermayeyi çoğu kez kendi kaynaklarından değil, yatırım yaptıkları ülkede elde ettikleri kârların yeniden yatırılmasından ve yerel borçlanma kanalıyla sağlamaktadırlar(53). Bu nedenle sermayenin uluslararası sürece girmesini birkaç gelişmiş ülkeden olduğunu varsayan model bu yönüyle de yetersizdir.

C) FİRMA KURAMI :

Firma kuramına en son yapılan katkılarla, özellikle gelişen şartlarda büyük firmaların kompleks davranışlarının anlaşılmasında yetersiz olan ve kâr maksimizasyonu esasına dayanan klasik varsayımların ötesinde dinamik bir gelişim sağlanmıştır. Oligapol piyasaları, rekabet baskılarının yokluğu, piyasa girişi stratejileri ve çeşitli hükümet mevzuatları, en azından kısa sürede kâr maksimizasyonuna engel olan çoğu faktörler arasındadır. Bundan dolayı, firma davranışları çok sayıda alternatif kuramların ışığı altında gözlemlenmiştir(54). Dış doğrudan yatırımları açıklamak için firma kuramındaki gelişmeleri üç ana grupta inceleyebiliriz(55).

(52) Jack N.BEHRMAN, "Governmental Policy Alternatives and The Problem of International Share", DUNNING(Ed.), The Multinational, New York, s.289.

(53) Reymond VERNON, "U.S. Enterprise In Less Developed Countries", Rannis GUSTOV(Ed.), The Gap Between Rich and Poor Nations, Macmillan, Company, New York, 1972, s.216.

(54) Thomas O.HORST, "The Theory of Firm", Economic Analysis and Multinational Enterprise(Ed. J.H.DUNNING), Allen and Unwin, London, 1974, s.32.

(55) HORST, s.33.

- i. Statik optimizasyon kuramları.
- ii. Dinamik optimizasyon kuramları.
- iii. Davranışsal yaklaşımlar.

1. Statik Optimizasyon Kuramları: Berle-Means(1932)'in araştırmalarında çoğu büyük şirketlerde sermaye sahipliği ile kontrolünün birbirinden farklı olduğu ortaya konuldu(56). Yönetimin kâr maksimizasyonundan başka menfaatleri olduğunu Gordon(1945) inandırıcı olarak ortaya koydu. Gordon'a göre, yöneticilerin asıl endişesi firmanın bekası olan "büyüme" idi(57).

William Baumol(1959) çalışmasında, Gordon'nun tezini de tasdik ederek özellikle firmanın piyasada gücünün artırılmasında, çalışanların moralini yükseltmede ve firma ürünlerinin dağıtımının devamında reklam ve benzeri diğer satış çabaları müşterileri ve yatırımcıları cezbeden etkili bir yoldur(58).

Williamson(1964) tezinde; yöneticilerin firmayı kendi çıkarlarına alet edeceklerini savunur. Yönetimde "suistimal, ihmal ve israf" birçok şekillerde ortaya çıkar: daha yüksek ücretler, gittikçe artan sosyal giderler, daha pahalı büro döşemeleri, daha çok sayıda idare merkezi personeli ve firmanın gelişim sürecine uymayan sadece yönetimin takdirine bağlı olarak ayrılan yedek akçeler gibi(59).

(56) STEVENS, s.49.

(57) F.MACHLUP, "Theories of the Firm , Marginalist, Behavioral, Managerial", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, March 1967, s.18.

(58) W.J.BAUMOL, Business Behaviour Value and Growth, MacMillan Company, New York, 1959, s.178.

(59) HORST, s.33-34; Bu konuda fazla bilgi için bkz:O.WILLIAMSON, The Economics of Discretionary Behaviour, Managerial Objectives In a Theory of the Firm, Prentice-Hall, New Jersey, 1964, s.

Williamson'un tezi Baumol'un aksine enterasan görünmesine rağmen her iki tez de özde aynı, detayda bazı farklılıklar taşır(60). Her ikisi de firma kaynaklarının statik dağılım için yönetsel kontrolün önemi üzerinde dururlar. Her iki tezde de hissederlerin kârları yönetimin amaçlarına uygun yolda kullanılacaktır. Baumol' da şirketi büyütme masrafları, Williamson'da ise yönetim aylıkları olarak ortaya çıkar.

ii. Dinamik Optimizasyon Kuramları: Kısa dönemli ve klasik firma tipine uygun kâr maksimizasyonunu esas alan statik optimizasyon kuramının tersine, dinamik kuram; satış hasılatının maksimize edilmesine yönelik olup, uzun dönemde nihai olarak kâr maksimizasyonunu amaçlayan firma stratejilerini esas alır(61).

Penrose(1959) tezinde, firmanın ayrıntılı olarak büyümesini tayin etmekte "optimal yatırım stratejisi" nin oynadığı rolü önemle vurgular. Bu yaklaşım kâr maksimizasyonu davranışına alışmamış bir açıklama getirir. Yönetim, gelecekteki sağlam yatırım fonlarını üretmek için, cari kârların bir kısmını planlanan bir program çerçevesinde en kârlı yatırımlara aktaracaktır. Bu yatırım stratejisi uzun dönemde kâr ve büyüme maksimizasyonunu özdeş hale getirecektir(62). Ayrıca firmaların büyümesi çokuluslu şirket niteliğine kavuşması üst düzey yöneticilerinin bilgi, yetenek ve rasyonel davranışlarıyla yakından ilgili olduğu Penrose'nin tezinde sık sık vurgulanır.

(60) HORST, s.35.

(61) ŞATIROĞLU, s.16.

(62) Edith T.PENROSE, "Foreign Investment and the Growth of the Firm", ECONOMIC JOURNAL, Vol.66, June 1956, s.220-235.

Marris(1964) tezinde; niçin yönetimin ilk amacının firmanın büyüme oranının maksimize etmek olduğunu dikketle ince-ler. Ayrıca, firmanın büyümesine paralel olarak ortaya çıkan sınırlayıcı ve maliyet artırıcı faktörler (araştırma ve geliş-tirme, reklâm ve benzeri satış çabaları, vb.) de dikkate alır-(63)

iii. Davranışsal Yaklaşımlar: Simon, Cyert March ve Cohen-Cyert'in geliştirdiği firma kuramındaki üçüncü yaklaşım dav-ranışsal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, yöneticiler optimize etmezler, beklentilerini tatmin eden bir alternatifi seçerler. Firma içindeki farklı menfaat gruplarının (hissedarlar, yöne-ticiler, satışçılar, memur ve işçiler, vb.) kendi çıkarları doğrultusunda davranmaları sonucunda firma davranışı belirlen-miş olur(64). Böylece kâr ve büyümenin yanısıra, muhtelif Grup-ların karşılıklı etkileşmesi ve uzlaşması firma davranışını belirler.

Davranışsal yaklaşımın. esası gerçek pratikte Aharoni (1966) tarafından net bir şekilde açıklanmıştır; dış yatırım karar sürecini. aşamalı olarak düşünür: Dışarıya yönelme ka-rarı, araştırma süreci, yatırım kararı ve yeniden tetkik ve hesaplama süreci, Aharoni'ye göre, ilk adım olan dışarıya yö-nelme kararı en kritik olanıdır. Firma, güvenilir bir kaynak-tan gelen dış teklif, ihracat pazarını kaybetme tehlikesi ve

(63) STEVENS, s.50; HORST, s.36; Bu konuda fazla bilgi için bkz:Robin MARRIS, The Economic Theory of Managerial Capitalism, MacMillan, New York, 1964.

(64) HORST, s.39; STEVENS, s.261; Ayrıca bkz: H.SIMON, Adminis-trative Behaviour, MacMillan, New York, 1957, s.197; F. MACHLUP ve diğerleri, s.323-365; K.J.COHEN-R.CYERT, The Theory of the Firm; Resource Allocation In a Market Eco-nomy, New Jersey, 1965, 26-39.

yöneticilerin isteği ile dışarıya yönelmeye karar verirse kritik aşama aşılmış olur. Daha sonra güvenilir bilgi toplanabilir ve proje hızlandırılabilir(65).

Firma kuramı ile ilgili çok enterasan bir konu, firma optimizasyon kuramları ile davranışsal yaklaşımın sentezidir. Chandel(1962) incelemesinde, firmanın büyüme stratejisi ve idari yapısı arasındaki ilişki ve firmanın gayeleri ve gözlenen davranışı arasındaki bağlantının kavranması hakkında fikir verir(66).

Firma kuramının genel değerlendirilmesini birkaç nokta etrafında özetleyebiliriz:

i. Çokuluslu şirketlerin dış birimlerinin yeni yatırımları büyük ölçüde dağıtılmayan kârlar ve yıpranma payları ile finanse ettikleri düşünülürse, modelde firma büyümesi için kârların önemli bir kısmının dağıtılmasının esas alınması gerçekçi bir yaklaşım izlendiğini ortaya koyuyor. Ancak dış yatırımların çok az bir kısmının ana şirket tarafından finanse edildiği gerçeği karşısında, modelde ana firmanın dağıtmadığı kârların firmayı dış yatırıma iteceği ,yani iç yatırım fonlarının dış yatırımı başlatacağı iddiası dayanaksız kalıyor. Sadece yatırımların genişletilebilmesini açıklıyor.

ii. Firmada sermaye sahipliği ile kontrolünün ayrılması tezi tartışmalıdır. Firmada sermaye sahibi kontrolü elinde bulun-

(65) STEVENS, s.39; Fazla bilgi için bkz: Yair AHARONI, The Foreign Investment Decision Process, Harward University Press, New York, 1966, s.245-271; Y.AHARONI, "On the Definition of the Multinational Corporation", QUARTERLY REVIEW OF ECONOMICS AND BUSINESS, Autumn, 1971, s. 26.

(66) HORST, s.40.

duruyorsa, kârları yeniden yatırıma aktarmayacağını tezde öngörülmesi gerçekçi bir yaklaşım değildir. Ayrıca, dinamik optimizasyon çerçevesinde büyüme maksimize olmadan kârın maksimize olmayacağı tezi çokuluslu şirketlerin büyümesini açıklamada yarar sağlar.

iii. Firmanın büyümesinde yönetici kadronun yeteneklerinin önemli faktör olduğunun kabul edilmesi çokuluslu şirketler gerçeği ile bağdaşmaktadır.

iv. Firma kuramında , sadece kâr maksimizasyonu ele alan geleneksel firma kavramı yerine , oligopol piyasasında yer alan çok sayıda hissedarları olan, sermaye sahipliği ile kontrolün ayrı olduğu, yöneticilerin firma büyümesinde fonksiyoner bulunduğu çok kompleks bir firma kavramına yer verilmiş olması dış doğrudan yatırımları ve üretimin uluslararasılaşması süreçlerini firmanın büyümesi açısından inceleyebilmemizi çok kolaylaştırmaktadır.

D) OLİGOPOLİSTİK ENDÜSTRİYEL YAPI YAKLAŞIMI:

1. Hymer-Kindleberger Modeli

Dış doğrudan yatırımların açıklanmasında gerçekçi bir yaklaşım, bu yatırımların endüstriyel organizasyon kuramı çerçevesinde inceleyen yaklaşımdır(67). Bu kuram Çokuluslu şirketlerin büyümesini yatırım kuramı dışında, tekelci rekabet ve/veya oligopol kuramı ile daha gerçekçi açıklanabileceğini ortaya koymuştur.

(67) YILDIRIM, s.27.

İlkeleri Stephen H.Hymer tarafından ortaya konulan ve Charles P.Kindleberger tarafından geliştirilen modelde, yerli ve yabancı firmaların avantaj ve dezavantajları ele alınarak karşılaştırılır(68).

Dış doğrudan yatırımcı kendi karar merkezinden uzak mesafede ve yabancı üretim faktörlerini kullanarak, yabancı bir piyasada birçok dezavantajlarla çalışır. Bu belirsizlik ortamı ilave maliyetleri beraberinde getirir. Herşeyren önce yatırım yapılan ülkenin sosyal, iktisadi, siyasi, kültürel ve psikolojik ve antropolojik yapılarının yerli şirket kadar bilinmesi imkansızdır. Bu kompleks şartların getirdiği ilave maliyetler dış doğrudan yatırımcıyı yerli yatırımcı karşısında dirençsiz bırakır. Ancak yabancı yatırımcıların başarılı olabilmeleri için yerli firmaların avantajlarını dengeleyecek ikame avantajlara sahip olmaları gerekir(69).

Kindleberger'e göre; yabancı firmaların avantajları "monopolcü avantajlar" başlığı altında toplanabilir ve en belirgin olanları şunlardır(70):

i. Ürün farklılaştırması, özel hazırlama yetenekleri, perakende fiyatların devam ettirilmesi ve güdümlü fiyatlama gibi yollarla mal piyasalarında tam rekabetten uzaklaşma.

(68) STEVENS, s.74.

(69) Robert Z.ALIBER, "A Theory of Direct Investment", The International Corporation, (Ed.By Charles P.KINDLEBERGER), The M.I.T. Press, London, 1974, s.14.

(70) Charles P.KINDLEBERGER, American Business Abroad, Yale University Press, London, 1974, s.14.

ii. Sermayenin temininde ayrıcalık, serbestçe elde edilemeyen teknolojik üstünlük, üst düzey yöneticilerin bilgi ve yeteneklerindeki farklılık ile faktör piyasalarında tam rekabetten uzaklaşma.

iii. Yatay birleşme ile sağlanan içsel ekonomiler ve dikey birleşme ile sağlanan dışsal ekonomiler(71).

iv. Dış doğrudan yatırımların yapıldığı ülkede hükümetler tarafından konulan sınırlamalardır.

Hymer-Kindleberger modeli çeşitli yönlerden eleştirilebilir. Birincisi, model doğrudan dış yatırımcının yerli firmalara nazaran bazı zayıf yönlerinin bulunduğu varsayımından hareket eder. Bu, gelişmiş ülkelerarası doğrudan dış yatırımlar

(71) Yatay birleşme; birbirine rakip firmaların birleşmesi, Dikey Birleşme; biri diğerine mal satan veya müşteri olan firmaların birleşmesidir. Yatay birleşme, sermaye mallarının bölünmezliği ve işbölümünün artması gibi nedenlere içsel ekonomiler sağlar. Yatay birleşme firmanın fiyatları kontrol edebildiği noktaya kadar devam eder. Bu durumda, firmanın faaliyetlerini başka ülkelerde yapmaktan beklediği fayda, daha düşük maliyetle üretim yapmakta değil fakat fiyatı yükseltmektir. Bu da, bir ülke için kazançlı olsa bile dünya için zararlıdır. Firmaların Dikey Birleşme'sinin sağlayacağı dışsal ekonomi, petrol ve madenlerde olduğu gibi firma üretimini hammaddenin kaynağında yapacak, kendi stratejisine en uygun yerde bu maddeleri işleyecek ve ürünlerini nihai pazara sürektir. Dikey bütünleşmeye geçmiş endüstrilere dışarıdan firma girişi zordur. Çok büyük sermayeyi gerektirir. Böylece bu endüstrilerde çalışan firmalar tekelci avantajlarla rekabetten uzak bir ortamda çalışabilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: KINDLEBERGER, s.19-25.

için doğrudur. Azgelişmiş Ülkelerdeki dış yatırımların açıklanmasında yetersizdir. Çünkü, bu ülkelerde oligapollerle rekabet edecek firmalar oluşmamıştır(72). İkincisi, modelde firmanın tekelindeki bilgi birikiminin (teknolojik, yönetim ve organizasyon) oluşum süreci incelenmemektedir(73). Halbuki dinamizmin temelinde bu birikim vardır. Üçüncüsü, modelde firmanın ne ölçüde araştırma ve geliştirme harcaması (A+G) yapacağı ve dolayısıyla bilgi birikiminin ve firma avantajlarının ne olacağı belirsiz olup, bu ise firmanın hangi hızla çokulusluluk niteliği kazanacağını belli olmaması demektir(74).Dördüncüsü, model çokuluslaşma olayına kapitalist sistemin firma evrimi açısından yaklaşmaktır. Sadece evrim sürecinde oligapolistik yapı ve üstünlüğe ulaşmış bir firmanın doğrudan dış yatırımlara girişmesinde sahip bulunduğu avantajlardan yararlanmasının bir açıklamasıdır(75).

Hymer-Kindleberger'i takiben çeşitli yazarlar çokuluslu şirketlerin sahip oldukları avantajların birisine ağırlık vererek çeşitli modeller kurmuşlardır. Bunlardan Hirsch modelinde(76); (A+G) birimlerinin fonksiyonları ve geliştirilen teknolojik bilgi ve oligapolistik üstünlüğe önem verilmiş; Caves(77)modelinde ise, yatay büyüyen bir çokuluslu şirketin

(72) ŞATIROĞLU, s.119.

(73) BUCKLEY-CASSON, s.69.

(74) YILDIRIM, s.29.

(75) ŞATIROĞLU, s.119.

(76) S.HIRSCH, An International Trade and Investment Theory of the Firm, Discussion Paper, No:17, University of Reading, London, 1973, s.

(77) R.E.CAVES, "International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment", ECONOMIC JOURNAL, Vol.38, June, 1971, s.40.

en önemli üstünlüğünün ürün farklılaştırması yapabilme gücünden kaynaklandığını belirtmiştir. Johnson ise(78) teknolojik üstünlüğün çokuluslu şirketin tekelci yapısını oluşturan temel neden olduğunu belirtmiştir.

2. Piyasaların İçselleştirilmesi Modeli

Firmaların büyüme ve genişleme çizgisine paralel olarak temel fonksiyon olan mal ve hizmet üretiminin yapılabilmesi üretim sürecinin dışında kalan pazarlama, araştırma ve geliştirme, işgücünün eğitimi, yönetim kadrosu oluşturulması, mali kaynakların geliştirilmesi ve reklam gibi fonksiyonların varlığına ve aralarındaki koordinasyon ve işbirliğine bağlıdır. Söz konusu fonksiyonların herbiri birbirleriyle içsel bağlantılıdır. Bu faaliyetleri "ara malları akımı" adı altında toplayabiliriz. Ayrıca bilgi birikimi, tecrübe, insan-sermaye ve know-how gibi maddi olmayan girdileri de akıma dahil edeceğiz(79).

Modern şirketlerin yapı ve işleyişleri ele alındığında yukarıdaki modele yakın bağlantılar tespit edilebilir. Firmalar faaliyette bulundukları alanlarda kendi kendilerine yeterli olmak durumundadırlar. Bunun için firmalar faaliyet alanlarındaki tüm piyasaları şirket sistemi içinde toplamak, diğer bir ifadeyle faaliyet ve piyasaları içselleştirmek(internalization) zorunludur. Bu eylemin ulusal sınırlar dışında da gerçekleştirilmeye çalışılması uzun dönemde çokuluslu şirket

(78) Johnson G.HERRY, The Efficiency and Welfare Implications of the International Corporations, Charles P.KINDLEBERGER (Ed.), M.I.T. Press, London, 1970, s.42.

(79) YILDIRIM, s.35; ŞATIROĞLU, s.121.

olgusunu ortaya çıkarır(80).

Firmanın büyüme ve genişlemesi içselleştirmenin yaygınlığı ölçüsünde artacağından dışa bağımlılığı da azalacaktır. Bu bir bakıma, şirketin tüm faaliyetlerinde entegrasyonu doğurur. Sonuç, tam rekabet piyasalarının aksak rekabet piyasalarına tedricen dönüşmesidir. Ekonomik faaliyetlerin aksak rekabette gerçekleştirilmesi firmaya Hymer-Kindleberger modelinde sözü edilen oligopolistik üstünlükleri de sağlayacaktır. İçselleştirme yüzünden bu oligopolistik üstünlükler daha kuvvetli hale gelecektir. Özellikle "ara malları" piyasalarında gerçekleştirilen içselleştirme yatay, dikey ve yanlara doğru entegrasyon girişimleri ile firmada belirsizlik ve risk faktörleri azalacaktır. Entegrasyonlar nedeniyle içsel ve dışsal olumlu ekonomilerin arttığı varsayılırsa firma bir bütün olarak maliyetleri düşürme, üretim ve fiyatları kontrol imkânını elde eder. Firmaların içselleştirme oranının artması, uluslararası düzeye ulaşmasıyla çokuluslulaşma süreci de hızlandırılmış, aksak rekabet ortamında şirket bütünlüğünün evrensel kâr maksimizasyonu gerçekleştirilmiş olur(81).

Yapılan açıklamalardan firmaları içselleştirmeye ve bu eylemlerini uluslararası boyutlara genişletmeye zorlayan iki ana faktör şunlardır:

-
- (80) BUCKLEY-CASSON, s.78-85; Bu konuda fazla bilgi için bkz: P.J.BUCKLEY, Alternative Theories of The Multinational Enterprise, Discussion Paper, No:23, University of Reading, London, 1975, s.18.;M.CASSON, A.Long-Run Theory of The Multinational Enterprise, Discussion Paper, No:22, University of Reading, London , 1975, s.26.
- (81) YILDIRIM, s.36-37; ŞATIROĞLU, s.122-123.

i. Belirsizlik ve risk faktörü; özellikle oligopolistik endüstriyel yapı içinde uluslararası alanda daha yüksek olması ve maliyetleri olumsuz etkilemesi.

ii. Araştırma ve geliştirme faktörü; araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile oligopolistik endüstriyel yapı arasında ilişki iki yönlüdür. Yani, oligopolistik rekabet ve üstünlükleri devamı yeni araştırma ve geliştirmelere bağımlı olduğu kadar, araştırma ve geliştirmelerin yapılması da dinamik gelişmeler ve artan maliyetler karşısında bir çeşit oligopolistik endüstriyel yapıyı gerektirir.

Buckley-Casson, modellerinde şu genellemelere ulaşırlar(82). II.Dünya savaşı öncesi firmaların çokuluslulaşması çok-aşamalı üretim sürecinde ara malları piyasalarının içselleştirilmesi olayının bir sonucuydu. Savaş sonrası ise, çokuluslulaşma bilgi piyasalarını bir sonucu olarak ortaya çıkar. Savaş öncesi çokuluslulaşma petrol, madenler ve gıda gibi temel ürünlerdeydi. Dikey bütünleşme ile bu alandaki firmalar ara malları piyasalarını içselleştirmişlerdi. Savaş sonrasında hem devletin hemde özel sektörün arz ve talebinde önemli kaymalar ortaya çıktı. Bu A+G faaliyetlerinin potansiyel kârlılığını yükseltti. Çokuluslu şirketler A+G üretimlerinin üzerinde yükseldiler.

3. Oligopolistik Tepki Modeli

F.T.Knickerbocker(1973) tarafından ortaya konulan bu modelde Amerikan çokuluslu şirketlerinin dış doğrudan

(82) P.J.BUCKLEY, s.49-57.

yatırımları incelenmektedir. Model, Amerikan çokuluslu şirketlerinin oligopolistik bir yapıya sahip olduklarını ve yatırım karar ve davranışlarını oligopolistik rekabete göre şekillendirdiklerini tespit etmiştir. Knickerbocker'e göre Amerikan şirketleri belli bir bölge ve endüstrilerde toplanmıştır. Yapılan yeni bir dış yatırım diğer şirketler tarafından kısa zaman periyodlarında taklit edilmektedir. İşte, herhangi bir oligopolistik şirket yatırımlarına karşı, aynı alanda faaliyet gösteren şirketlerin dış yatırıma girişmelerine oligopolistik tepki adı verilir. İlk yatırımı yapan "lider" durumunda olup, diğerleri stratejileri gereği onu izlemek zorundadır. Bu hem ulusal hemde uluslararası yatırım için geçerlidir. Lideri izleyememe o şirketi çokuluslulaşma sürecinden alıkoyacağı gibi ihracat pazarlarının da rakiplerinin eline geçmesine neden olabilir(83).

Yine, Knickerbocker'e göre(84) bir endüstride toplulaşma ne kadar yüksekse rakip firmaların birbirlerini izleme eğilimi o kadar fazladır. Diğer taraftan az sayıda ürüne bağlı ve düşük teknoloji firmalar çok ürünlü ve yüksek teknoloji firmalara kıyasla rakiplerinin yatırımlarını çok daha yakından izleyeceklerdir.

(83) F.T.KNICKBOCKER, Oligopolistic Reaction and Multinational Enterprise, Harvard University Press, New York, 1973, s.4-15; Ayrıca bkz: Market Structure and Market Power Consequences of Foreign Direct Investments by Multinational Corporations, Occasional Paper, No:8, Center of Multinational Studies, Washington, June 1976.

(84) KNICKERBOCKER, s.4-15.

Knickerbocker, bir oligopolistik endüstride "lider" şirketçe yapılan yatırıma "saldırı" yatırımı, onu izleyen yatırımlara da "savunma" yatırımları demektedir. Çünkü konuk ülkeler ilk yatırımdan sonra ticari kısıtlamaları arttırmaları nedeniyle, rakip firmaları bir çeşit savunmaya itmektedir. Ticari kısıtlamalar lider firmaya tekelci bir üstünlük kazandırmaktadır.

Modelin genel bir eleştirisi şöyle yapılabilir: "Lideri izle" ilkesi oligopol kuramında optimal bir strateji olmasının hiçbir nedeni yoktur. Çünkü oligopol piyasasının temel ilkesi, rakiplerin birbirlerine davranışlarını tahmin etme yolunu kapalı tutmakta ısrarlı olmaları olduğuna göre, "lideri izle" stratejisinin sürekli seçilmesi gerçekçi olamaz. Ayrıca yatırımların birbirini izlemesi "oligopolistik tepki" olarak değil de "bilgi eksikliği" olarak düşünülebilir. Şöyle ki; yabancı piyasa koşullarını bilen bir firma, şartları uygunsa o yatırımda erken davranacaktır. Bu ilk yatırım, rakip firmaların dikkatini çekecek ve onlar da bu koşulları inceledikten sonra yatırım birimlerini oluşturacaklardır.

İ K İ N C İ K O N U

ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE DOĞ-
RUDAN YATIRIMLARIN GELİŞİMİ

ÇOKULUSLU ŞİRKETLER VE DOĞ - RUDAN YATIRIMLARIN GELİŞİMİ

I. ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

A. TERİM SORUNU:

Çokuluslu şirketler çok kompleks ve zengin bir terminolojiye sahiptir. Bu şirketlerin evrim-oluşum aşamalarına baktığında gittikçe artan seviyede kompleks bir yapı sergiledikleri açıkça görülebilir. 1970'lerden sonra dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye başlayan bu şirketler, bugün çağdaş dünyanın ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkilerinde gittikçe artan bir öneme sahiptirler. Dünya ekonomi literatüründe bu şirketler üzerine sayısız incelemeler, tartışmalar yapılmış olması bu şirketlerin terminolojisinin zenginleşmesinin temel nedeni olmuştur. Ayrıca tarihi süreç içinde ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarındaki değişiklikler ve farklılıklar terminoloji zenginliğindeki diğer temel etkenlerdir.

B). TANIM :

Çokuluslu şirketler ve bu şirketlerin yabancı ülkelerde yapmış olduğu yatırımlar son yıllarda, ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta psikolojik yönleriyle derinlemesine ençelenmesine rağmen, bugüne kadar ortak bir tanım yapılmamıştır. Kanımızca bunun temel nedeni, bu şirketlerin çok yönlü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca her ortaya atılan terim de tanımdaki güçlüklerle yeni güçlükler eklemiştir. Burada kavram karışıklığını önlemek için çokuluslu şirketler için yapılan tanımlamaları kapsadıkları özelliklere göre belli gruplar içinde incelemenin yararlı olacağı kanısındayız.

1. Faaliyetlerin Niteliği:

David Lilienthal(1960) çokuluslu şirketleri, "merkezi bir ülkede bulunan fakat başka ülkelerde o ülkelerin kanunlarına, örf ve adetlerine bağlı olarak faaliyette bulunan şirketlerdir" şeklinde tanımlanmıştır(5).

Lilienthal'e göre "çokuluslu" kavramı birden çok ülkede faaliyette bulunmak anlamındadır. Kavram konusunda daha geniş bir açıklamaya yer vermemiş ve "faaliyette bulunmak" ifadesiyle kaynak ülke dışındaki ticari ve sınıai faaliyetleri kastetmiş ve ev sahibi ülkedeki portföy yatırımlarını, satış

(5) David LILIENTHAL, "Managing of the Multinational Corporation", In Melvin ANSHEN and G.L.BACH, Ed., Management and Corporations, 1985, McGraw Hill Book Co., New York, 1960, s.119.

B) TANIM :

Çokuluslu şirketler ve bu şirketlerin yabancı ülkelerde yapmış olduğu yatırımlar son yıllarda, ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta psikolojik yönleriyle derinlemesine incelenmesine rağmen, bugüne kadar ortak bir tanım yapılmamıştır. Kanımızca bunun temel nedeni, bu şirketlerin çok yönlü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca her ortaya atılan terim de tanımdaki güçlüklerle yeni güçlükler eklemiştir. Burada kavram karışıklığını önlemek için çokuluslu şirketler için yapılan tanımlamaları kapsadıkları özelliklere göre belirli gruplar içinde incelemenin yararlı olacağı kanısındayız.

1. Faaliyetlerin Niteliği:

David Lilienthal(1960) çokuluslu şirketleri, "merkezi bir ülkede bulunan fakat başka ülkelerde o ülkelerin kanunlarına, örf ve adetlerine bağlı olarak faaliyette bulunan şirketlerdir" şeklinde tanımlanmıştır(5).

Lilienthal'e göre "çokuluslu" kavramı birden çok ülkede faaliyette bulunmak anlamındadır. Kavram konusunda daha geniş bir açıklamaya yer vermemiş ve "faaliyette bulunmak" ifadesiyle kaynak ülke dışındaki ticari ve sınai faaliyetleri kastetmiş ve ev sahibi ülkedeki portföy yatırımlarını, satış

(5) David LILIENTHAL, "Managing of the Multinational Corporation", In Melvin ANSHEN and G.L.BACH, Ed., Management and Corporations, 1985, McGraw Hill Book Co., New York, 1960, s.119.

acentaları ve dağıtım birimlerini faaliyet kapsamı dışında tutmuştur(6).

ii. Mülkiyet Yapısı

Çokuluslu şirketlerin tanımlanmasında faaliyetlerin niteliği yaklaşımı gibi, yapısal özelliklere ağırlık veren diğer bir yaklaşım da mülkiyet yapısı ile ilgilidir.

Çokuluslu şirket, birçok ülke vatandaşlarının sahip olduğu şirket demektir. "multi" deyimi "çoklu" anlamında olup "multinational" deyimi de birden çok ulusu kapsamak anlamındadır. Çokuluslu şirketlerin mülkiyet yapısında "çokulusluluk" üzerinde durulduğu zaman, sadece ana şirketin yabancı ülkelerde sahip olduğu yavru şirketlerdeki yerel ortakların katkısı aranmamalı aynı zamanda ana şirketi oluşturan pay sahiplerinin niteliği üzerinde durulmalıdır(7). Ancak günümüzde çokuluslu şirket yatırımlarında pay sahiplerinin uluslara göre dağılımını saptamak oldukça zordur.

iii. Üst Kademe Yöneticilerinin Niteliği

Çokuluslu şirketlerin yapısal niteliğinden hareketle üst kademe yöneticilerinin milliyeti dikkate alınarak bir tanım yapılabilir. Şayet bir şirketin üst kademe yöneticileri üretim ve yatırımda bulundukları ülkeleri kendi ülkeleri gibi kabul eder, herhangi bir ülkenin menfaatlerini ön planda tutmazlarsa uluslararası ekonomik faaliyette bulunan bu tür

(6) Yair AHARONI, "On the Definition of a Multinational Corporation", The Multinational Enterprise in Transition, A.

KAPOOR-P.D.GRUB, Eds., The Darwin Press, New York, 1976, s.4.

(7) AHARONI, s.5-6.

şirketler çokuluslu şirket olarak tanımlanabilir(8).

Bu yaklaşımın esası üst kademe yöneticilerinin "Milliyetsizliği" yahut "dünya vatandaşlığı" ilkesine dayanıyor. Bu yaklaşımın cazip yönlerini bulunduğu kabul edilmelidir. Şöyle ki; her ülke kendi yerel işletmelerinin kendi vatandaşları tarafından yönetilmesi taraftarıdır.

Yabancı ülkelerde uzantıları olan çokuluslu şirketlerde bu ünitelerinde yani yavru şirketlerinde kendi vatandaşlarını asgari seviyede istihdam etmeye gayret gösterirler. Böylece yavru şirketlerdeki yerel yöneticilerin yönetim merdivenine hızla tırmanması sağlanmış olacaktır. Sonuçta çokuluslu şirketler çeşitli ülke yöneticileri tarafından yönetilir hale gelecekler diğer bir ifadeyle şirket yönetimi çokuluslulaşacaktır(9).

iv. Organizasyon Yapısı

Çokuluslu şirketlerin tanımlanmasında yapısal özelliklerden hareket eden diğer bir yaklaşım şirket organizasyon yapısı ile ilgilidir. Bu yaklaşıma göre şirket organizasyon yapısı, şirketin dünyadaki faaliyetler ağını en iyi bir biçimde yansıtacak şekilde oluşturulmalıdır. Gerçekten bazı şirketler gelecekte dışarıda daha büyük taahhüt beklentisi altında

(8) AHARONI, s.8; Ayrıca bkz: George KOPITS, Mode of Operation, Multinational Corporations", Paper Presented at the HVIII. Technical Conference of the Inter-American Center of Tax Administrators in Montevideo, March 14, INTERTAX, 1977/5, s.166.

(9) V.H.PERLMUTTER, "The Tortuous Evalution of Multinational Corporations", COLOMBIA JOURNAL OF WORLD BUSINESS, Vol.4, No:1, 1969, s.11-12; AHARONI, s.8; Fazla bilgi için bkz: Micheal O.DUERR and James GREENE, Foreign Nationals In International Management, New York: National Industrial Conference Board, 1968.

diş ülke faaliyetlerinin hızla yayılmasını yansıtan bazı reorganizasyon programları oluşturlar. Uluslararası yatırım sahasındaki şirket faaliyetlerini dünya ölçeğinde yaygınlaştırmak için, şirketin organizasyon sorumluluklarını gerçekleştirmeye yönelik, şirketler arasında çok yaygın bir eğilim vardır(10).

Organizasyon yapısının oluşturulması ancak uluslararası faaliyetlerde uzun bir tecrübe sonucunda gerçekleştirilebilir. Çokuluslu şirketler olarak bilinen birçok firma halâ organizasyon yapılarını dünya ölçeğine uygun olarak geliştirme çabasındadırlar.

v. Şirketlerin Geçirdiği Evrimsel Aşamaların Dikkate Alınması.

Çokuluslu şirketlerin tanımlanmasında kullanılan yapısal unsurları yukarıda kısaca inceledik. Diğer bir tanım şirketlerin geçirdiği aşamalardan hareketle çokulusluluk özelliklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Profesör Richard ROBINSON bu şirketlerin evrim safhalarına göre dörtlü bir tanım getirmiştir(11):

- Uluslararası Firma (International Firm): Uluslararası faaliyetlerin tek bir merkezde birleştirildiği ve yabancı bir piyasaya girmek için doğrudan yatırım dahil her türlü fırsattan yararlanan firmadır.

- Çokuluslu Firma (Multinational Firm):Yöneticilerin

(10) KOLDE, s.3-5; AHARONI, s.9.

(11) Sidney ROLFE, The International Corporation, (XXII nd. Congress of the International Chamber of Commerce), Paris, 1969, s.12.

firma hedeflerine varmak için firma kaynaklarını ulusal sınırları dikkate almadan taksim ettiği, yapı ve politika olarak yabancı faaliyetlerin yerli faaliyetlere eşit tutulduğu ve kararların sermayenin kaynağı olan ülkede alındığı bir firma, çokuluslu bir firma niteliğindedir.

- Uluslarötesi Firma (Transnational Firm): Farklı milliyetlere sahip kişilerin sahip olduğu ve yönettiği uluslararası bir firmadır.

- Uluslarüstü Firma (Supranational Firm): Uluslararası bir anlaşma ile kurulan uluslararası bir organ tarafından tescil edilen ve hukuken hiçbir devlete bağlı olamayan uluslarötesi bir firmadır.

vi. Birleşmiş Milletlerin Çokuluslu Şirket Tanımı

Birleşmiş milletler çokuluslu şirketlerin tanımını üç ögeden hareket ederek yapmaya çalışmıştır. Bunlar(12):

(a) Ekonomik işletme birimlerinin hukuki şekli ve faaliyet alanlarına bakılmaksızın iki veya daha fazla ülkede faaliyet gösteren,

(b) Bilgi, kaynak ve sorumlulukların birimler arasında paylaşıldığı,

(c) İşletme birimleri arasında dünya stratejisini gerçekleştirmek üzere, tutarlı ve ortak politikaların belirlenmesine yol açan, bir yada birden fazla karar alma merkezlerinin etkili kontrolüne dayalı bir karar alma sistemi altında, nüfuzun sahiplik yada birimler arasındaki diğer bağlar ile kullanıldığı,

(12) UNITED NATIONS, Multinational Corporations in Wored Development, New York, 1973, s.7.

Birleşmiş milletler ekonomik ve sosyal konseyi çokuluslu şirketlerin tanımlanmasında bu kuruluşlara uluslararası bir hukuki statü verme ve tabi olacakları uluslararası hukuki kuralları belirleme amacı güderken, terim noktasında ise kesin bir seçim yapmış değildir(13).

Yukarıda altı başlık altında verilen tanımlar çokuluslu şirketlerin ayrı bir özelliğini yansıtmaktadır. Değişik bir sınıflama ile yeni tanımlar vermek mümkündür(14). Ancak biz çalışmamızda daha belirgin ve basit bir tanımlamayı kabul edeceğiz. Bize göre çokuluslu şirket, yatırım faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren ve üretimle ilgili kararları bir merkezden alan veya çeşitli yollarla yavru şirketlerin kararlarını etkileyebilen şirketlerdir.

II. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DOĞRUDAN YATIRIMLARININ DÜNYADAKİ TARİHSEL GELİŞİMİ:

Çokuluslu şirketlerin gerçekçi bir yaklaşımla sermaye

(13) Birleşmiş Milletler Sosyal ve Ekonomik Konseyi 1973'de "Multinational Corporation" ve 1978'de ise "Transnational Corporation" terimini kullandığı görülmektedir. Henüz "Uluslararası Şirket(Transnational Corporation" niteliğinde bir şirket uygulamada görülmemektedir. Bkz: U.N., Multinational Corporations in World Development, N.Y., 1973; U.N., Transnational Corporations in World Development; A Re-examination, United Nations, 1978.

(14) Diğer bir sınıflama şekli: Merkezli(ethnocentric: Ana şirketin üretim ve kararları yavru şirkete dikte ettiriyorsa, Çok Merkezli(poly centric); Ana şirket yavru şirketlere belli bir özerklik tanımışsa, Dünya Merkezli(geocentric); Şirket yönetici ve hissedarları çeşitli milliyetlerden oluşuyorsa. bkz:ALPAR, s.30.

nareketlerinin incelenmesinde iki yolun izlenmesi gerekir. Birincisi, çeşitli ülkelerin portföy yatırım ve dış doğrudan yatırım şeklinde sermaye ihracının incelenmesi, ikincisi, çeşitli ülkelerde çokuluslu şirketlerin gelişiminin incelenmesidir.

Endüstri devriminin bir sonucu olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında, özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi büyük şirketleri çok kârlı yeni yatırım alanları aramaya yöneltmiştir. Bu yeni yatırım hareketi her ülkenin kendi siyasal etkisinin bulunduğu az gelişmiş ülkeler ve sömürgelerde başlamıştır. Sömürgeler dönemindeki (1800'li yılların ilk yarısında) uluslararası sermaye hareketi dış doğrudan yatırımlardan farklıdır. Bu sermaye hareketleri özellikle sanayileşen batı ülkelerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin sağlanması için doğal kaynakların işletilmesi (maden, petrol) ve daha sonraları doğal kaynaklarla birlikte altyapı işletmeciliği (elektrik, havagazı, ulaştırma...) şeklinde gelmiştir. Bu yatırımların özelliği dolaysız yatırımlardan farklı olarak hükümet garantilerini taşıyan tahvillerin satışı -portföy yatırım- şeklinde olmasıdır(15). Az gelişmiş ülkelere ve sömürgelere akan uluslararası sermaye 1920 yılına kadar portföy yatırım olma özelliğini korumuştur(16).

(15) Thomas BRIENLY, "The Historical Record of International Capital Movements to 1913", DUNNING (Ed.), International Investment, Penguin Books, London, 1972, s.50-57.

(16) John DUNNING, "Capital Movements In the Twentieth Century", DUNNING, (Ed.) International..., s.13.

Uluslararası sermaye ihracında İngilterenin özel bir yeri vardır. İngiltere sermaye ihracında liderliğini ikinci dünya savaşı sonuna kadar korumuştur.

1950'lerde İngiltere, Almanya ve Fransa gibi avrupa ülkeleri sanayileşmede ABD'den daha ileri seviyedeydi. İngiltere ilk yabancı sermaye yatırımlarını 1800'lü yılların ilk yarısında sömürgelerinde gerçekleştirmiştir(17). Bu yatırımlar özellikle doğal kaynakların işlenmesi ve altyapı yatırımları niteliğindedir.

İngiliz sermayesi sömürgelerden sonra Güney Amerika'ya yönelmiştir. Güney Amerika ülkelerinde ilk yatırım 1820 yıllarında Buones Aires'de maden ve tarım alanlarında yapılan yatırımlardır. İngiliz sermayesi daha sonraları Şili, Kolombiya, Peru ve diğer Amerika ülkeleriyle ilgilenirken, Fransız sermayesi de 1827'de Haiti ve 1934'de Ekvator ve Venezuela'ya geçmiştir(18).

1900'lü yıllarda İngiltere Kanada'da önemli yatırımları gerçekleştirmiştir. İngiltere'nin 1913'de 3,8 milyar Sterlin'e varan dış yatırımlarını %85'i yabancı devlet ve şirketlerine ait borçlanma tahvillerine yatırılmış portföy yatırımlarından oluşmaktadır(19). Aynı tarihlerde Güney Amerika ülkelerinde demir yolları, sigortacılık ve bankacılık faaliyetlerinin kontrolü İngiltere'nin elindeydi. ABD'ndeki İngiliz kredilerini ise

(17) DUNNING, International..., s.60-62.

(18) URAS, s.30.

(19) J.H.DUNNING, Studies In International Investment, Allen and Unwin, New York, 1970, s.18.

ABD firmaları kullanmaktaydı.

Büyük bir kısmı portföy yatırımları ve devlet kredilerinden oluşan İngiliz dış yatırımlarından farklı olarak, ABD dış yatırımları başlangıçtan itibaren doğrudan dış yatırım şeklindeydi. Doğrudan dış yatırımlar hakkında gerçekçi bir yaklaşım da ancak ABD dış yatırımlarının gelişimini incelemekle mümkündür.

ABD'de şirketler şu aşamalardan geçerek çokuluslu şirket haline gelmişlerdir: (1)Şirket önce ticaret şirketleri vasıtasıyla dış ülkelere mal ihraç ediyor. (2)Şirket kendi ihracatını düzenlemek için dış temsilcilik buluyor ve sonra dış satış ve dağıtım şubesi açıyor. (3)Dış pazarlara iyice ulaşmak için dış üretim birimi açıyor(20).

1898-1902 yılları arasında Amerikan şirketleri arasında yatay ve dikey bütünleşme ile büyük bir tekelleşme dönemi yaşandı. İşte bu bütünleşmeler sonucu ortaya çıkan dev şirketler, 1902-1914 döneminde hammadde ve/veya pazar için dışarı açılan Amerikan şirketleri oldu.

1914'de ABD'nin dış doğrudan yatırımları 2,7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımların 3/4 yakın bir kısmı orta ve güney Amerika'da ve Kanada'da toplanmıştır. Diğer kısmı ise avrupadadır. Yatırımların sektörel dağılımında madencilik ön sırada olup, bunu sırasıyla imalat sanayi, tarım, petrol ve demiryolları izlemektedir. 1914'deki bu 2,7 milyar dolarlık dış doğrudan yatırım o yıl ABD'nin milli gelirinin %7'sini karşılamaktadır(21).

(20) M.WILKINS, The Emergence of Multinational Enterprise: American Business Abroad From the Colonial Era to 1914, Harvard University Press, 1970, s.46.

(21) YILDIRIM s.50.

I.Dünya savaşından sonra ABD yabancı sermaye yatırımlarında ön sırayı almıştır. Savaş yıllarında Avrupa ülkeleri ABD'deki sermayelerini geri çekmişler ve bu dönemde ABD, Avrupa ülkelerine geniş miktarda kredi açmıştır(22). Ayrıca savaş nedeniyle artan talebi karşılamak üzere ABD'de otomobil, lastik ve bazı hammadde endüstrileri de dışarıya açılmaya başlamıştır(23).

1920-1931 yılları arasında ikinci büyük tekelleşme dalgası başlamıştır. Bu dönemde ABD şirketleri yatay bütünleşmeyi değil dikey bütünleşmeyi sağlamayı amaç edinmişlerdir(1920'lerdeki ABD dış yatırımlarının pazar aramaya yönelik olanları özellikle yüksek gelir düzeyine sahip Avrupa, Kanada ve Avustralya gibi ülkelere gitmişken, doğal kaynaklara yönelmiş olanlar Güney Amerika'da yoğunlaşmıştır)(24).

1930-1945 dönemi dünya ekonomik krizi ve savaş dolayısıyla dış doğrudan yatırımlar için durgun bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde durgunluğa yol açan diğer nedenler; Türkiye'deki "Milli Mücadele", Çinde'ki "Sun Yat Sen" hareketi, Rusya'daki "İhtilal" ve pekçok az gelişmiş ülkelerdeki bağımsızlık hareketleridir(25).

İkinci Dünya savaşı sonrası uluslararası sermaye hareketleri yönünden önemli ve yeni unsurlar ortaya çıktı. Yabancı sermaye hareketinde "dış yardım ve krediler" yatırımların yerini aldı(26)

(22) WILKINS, s.30.

(23) YILDIRIM, s.51.

(24) YILDIRIM, s.51.

(25) URAS, s.31.

(26) 1946-1950 döneminde ABD, dış yardım ve kredi şeklinde 28 milyar dolar gibi büyük bir sermaye transferi yapmıştır. Halbuki, ABD dış doğrudan yatırımı 1950'ye kadar ancak 11.8 milyar dolara ulaşabilmektedir. YILDIRIM, s.54.

1950'lerden itibaren ABD ekonomisini Avrupa ekonomilerinden ayıran temel özellik ABD'de savaş teknolojisi konularındaki araştırmaların hükümetçe kurumlaştırılmış olmasıdır. Bu araştırma sonuçları sürekli olarak ABD firmalarının kullanımına sunulmuştur. 1960'lara ulaşıldığında ABD füze çağına ulaşmıştır(27). 1960'larda yapılan toplam araştırma ve geliştirme harcamaları Avrupanın üç katıdır(28).

1950 sırasında uluslararası sermaye hareketlerinin yapısında önceki dönemlere kıyaslanamayacak şekilde önemli gelişmeler olmuştur. ABD şirketlerinin bu dönemde kabuk değiştirerek tek ürün ve endüstriye bağlı kalmayıp çok bölümlü (multidivisional) şirket haline gelmişlerdir. 1950 sonrasında bu şirketler Avrupa dahil, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Avustralya gibi diğer gelişmiş ve iç pazarı geniş ülkelere yoğun bir şekilde girmişlerdir. 1960'lara gelindiğinde ABD sermayesi Avrupada hızla büyümüştür. Sermaye akışı geniş ölçüde dış üretim birimi açmak suretiyle olmuştur. Çünkü AET üyelerinin geniş ve ilgi çekici bir pazarı vardır. ABD şirketleri bu iç pazara hakim olabilmek için (ihracattaki olabilecek kısıtlamaları düşünerek) dış üretim birimi açmayı yeğlemişlerdir(29).

(27) Metin ULGÜRAY, Yirminci Yüzyıl Raporu, Sumbül Basımevi, İstanbul, 1975, s.25-27.

(28) ABD'nin teknolojiadaki liderliği sadece Araştırma ve Geliştirme harcamalarına bağlanamaz, tüm 20. Yüzyıl boyunca süre gelen bir gelişim sözkonusudur. Dünyadaki tüm icatların ABD tarafından gerçekleştirilen yüzdesi; 1880-1900(%37), 1930'larda (%54) ve 1940'larda (%88)dir. Bkz: David J.BEN, International Research and the Universities, OECD, Paris, 1968, s.21.

(29) YILDIRIM, s.56.

1960'lardan sonra gelişmiş ülke şirketlerince az gelişmiş ülkelere yapılan dış doğrudan yatırımlar büyümeye başlamıştır. Bu yatırımların artmasında Uluslararası Para Fonu(IMF), Dünya Bankası(IBRD), Avrupa Yatırım Bankası(EIB) ve İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı(OECD) gibi uluslararası yardım kuruluşlarının teşvik edici etkileri olmuştur. Bu yıllardaki doğrudan yatırımlar daha çok işgücünün yoğun olduğu lastik, kimya, makina, ulaştırma araçları ve dayanıklı tüketim malları sektörlerinde yoğunlaşmaya başlamıştır (30).

1968'lerde çokuluslu şirketlerin dış doğrudan yatırımlarının maliyet değeri(book value) 94 milyar dolardır. Toplam dış satışları da (ihracat dahil) ABD ve Rusya hariç diğer ülkelerin brüt milli gelirini aştığı sanılmaktadır(31). Çokuluslu şirketlerin dışarıdaki bu varlıklarının %55 ABD'de %20'si İngiliz şirketlerine ve kalanı Avrupa ve Japonya şirketlerine ait bulunmaktadır(32). Yine aynı yıllarda yıllık satışı 400 milyon doların üzerinde olan ve 6 veya daha fazla ülkede üretim birimi bulunan şirket sayısı 261'dir. Bu şirketlerin 133'ü

(30) L.Grant REUBER, Private Foreign Investment In Development, clarendon Press, OECD, 1973, s.3.

(31) J.POLK, "The New World Economy", COLOMBIA JOURNAL OF WORLD BUSINESS, January/February 1968, s.16.

(32) N.K.BRUCK and F.A.LEES, "Foreign Investment Capital Controls and the Balance of Payment", NewYork University, Graduate School of Business Administration, INSTITUTE OF FINANCE BULLETIN, No:48/49, April 1968, s.29.

ABD'ne ve 128'i diğerk ÷lkelere aittir. 1972'deki mevcut sanayi şirketlerinin sayısı 468 olup, 263'÷ ABD'ne 46'sı İngiltere, 59 Japonya ve 94'÷ de katı Avrupası ve kalan 24'÷ de diğerk ÷lkelere aittir(33).

1970 yılı sonlarında Avrupa ve özellikle Japon şirketlerinin hızla büyümeleri nedeniyle, en büyük şirketler arasında ABD'nin payı azalmıştır. 1967-1971 yılları arasında Japonya ve İsveç dış doğrudan yatırımlarının yıllık artış hızı %20'dir. ABD şirketlerinde ise bu oran %8-9'dur. 1971'de Japonya, ABD'nin tekstil alımlarını durdurmasına karşılık Taiwan, Thailand, HonKong ve Güney Kore'de yerli piyasaya yönelik 118 dış üretim birimi açmıştır(34).

1971'de dünyadaki 153 milyar dolarlık dolaysız yabancı sermaye stokunun %25'i (39 milyar) az gelişmiş ÷lkelere ve %75'i de (114 milyar) gelişmiş ÷lkelerde bulunmaktaydı(35). 1970 sonrası Fransa ve F.Almanya'nın ABD içindeki doğrudan yatırımlarında bir sıçrama gör÷ld÷. 1970-1975 arasında dışarı çıkan sermayesi, içeri giren sermayesinden fazla olan ÷lkeler sırasıyla ABD, Japonya, İngiltere, Hollanda ve F.Almanya'dır. Bu ÷lkeler içinde yabancı sermaye girişini önleyici politika izleyen tek ÷lke Japonya'dır.

1971-1975 yılları arasında Amerikan şirketlerinin dış doğrudan yatırımları 80 milyar \$ dan 132.2 milyar \$'a yükseldi(yıl sonu maliyet değerlerine göre). Aynı dönem içinde yabancı çokuluslu şirketlerin ABD'deki doğrudan yatırımları

(33) J.H.DUNNING-R.B.PEARCE, Profitability and Performance of the World's Largest Industrial Companies, THE FINANCIAL TIMES, London, 1975, s.17.

(34) COHEN, s.9.

(35) ALPAR, s.12.

13,9 milyar \$ olan ABD doğrudan yatırımlarının 31,2 milyar \$'ı Kanadada, 46,9 milyar \$'ı batı avrupa'da 3,3 milyar \$'ı ise Japonya'da yapılmıştı. Böylece ABD doğrudan yatırımlarının 2/3 'ü gelişmiş ülkelerde gerçekleşmişti(36).

Amerikan doğrudan yatırımları 1960'larda en yüksek seviyelerde idi. Sabit kur sistemi ile \$'ın aşırı değer kazanması karşısında şirketlerin yatırım yaptığı ülkelerde işgücü ve materyal oldukça ucuz idi. 1970'lere gelindiğinde bazı temel döviz kurlarının dalgalanmaya terkedilmesiyle durum bir hayli değişti. Netice olarak Amerikan doğrudan yatırımlarında kayda değer bir azalma oldu. 1965-1973 döneminde Amerikan doğrudan yatırımları aynı yılların ihracat değerlerinin ortalamasına göre %14 olarak gerçekleşti. 1974-1978 döneminde ise bu oran %7,3'e düştü(37).

Sadece doğrudan yatırımların hacmi değil yönü de son yıllarda oldukça değişti. Batı Avrupa paralarının Amerika doları karşısında gerçek değerini bulması ile birlikte Amerikan işgücü ve materyali 1960'lara nisbeten daha az pahalı oldu. Amerika ayrıca Japonya ve Batı Avrupa'dan daha ucuz teklif vermekteydi. Avrupa ve Japonya'daki büyüme oranlarındaki yavaşlama, Amerikan çokuluslu şirket yatırımları için daha çekici hale geldi. Bazı gelişmekte olan ülkeler -Taiwan, Güney Kore, İspanya- Amerika, Evropa ve Japon sermayesi için cazibedici yatırım hedefleri oldu.

(36) Stephan GUISENGER, Private Enterprise and New Global Economic Challenge, Bob-Merril Educational Publishing, Indianapolis, 1979, s.4-9.

(37) International Economic Report of the President, 1977 (Washington, D.C: Government Printing Office, 1977) s.161-163.

1977'lerde Amerika'nın Avrupadaki doğrudan yatırımları, Avrupanın doğrudan yatırımlarındaki azalma karşısında eşitlendi. Aynı yıl dünyadaki Amerikan doğrudan yatırımları Avrupanın yatırımlarını 5 milyar \$ aştı. Yabancı çokuluslu şirketler tarafından Amerika'da yapılan yatırımlar 1972-1978 yılları arasında sadece 2 milyar \$'dan 6 milyar \$'a yükseldi(38).

1979'da Amerikan şirketlerinin dış dünyadaki doğrudan yatırımları 155 milyar \$'a ulaşmışken, Amerika'daki yabancı şirket yatırımları 40 milyar \$ civarındaydı. İçerdeki yatırım artışı dışardaki yatırım artışı oranına göre yıllık olarak daha hızlıydı. Amerika'daki yabancı şirketleri yatırım artışlarının iki temel motifi: (1)Amerikanın gittikçe büyüyen korumacılık eğilimi, (2)Doların kıymetinin düşmesiydi(39).

Birçok yabancı şirketlerin Amerika'daki yatırımları başarılı olmuştu. Örneğin: Pechey Ugine Kuhlmann Fransız şirketinin Amerika'daki uzantısı(çelik ve demir dışı maden üreticisi) 1978 yılında dünyadaki kârlarının %98'ini Amerika'dan elde etmişti. Aynı şekilde Japon Sony şirketi 1978'de San Diego fabrikasında ürettiği mamullerinin Amerikada satışlarını %40 artırarak 800 milyon \$'a çıkardı. Keza, Latin Amerika ülkelere renkli televizyon ve Avrupa, Japonya'ya da teyp bandı ihraç etti(40).

(38) "Neo-Mercantilism in the 80's: The Worldwide Scramble to shift Capital", BUSINESS WEEK, 9 July, 1979, s.50-54.

(39) Hugh D.MENZIES, "It pays to Prove the New World", FORTUNE, 30 July 1979, s.86-91.

(40) HUGH, s.86-91.

Sosyalist ülkelerin Uluslararası veya ÇUŞ'ni, Batılı ÇUŞ'lere benzer olarak, batının bilimsel literatüründeki geçen terimlerle açıklamak oldukça zordur. Bu ülkelerin Uluslararası şirketleri batıda ve üçüncü dünya ülkelerinde faaliyet gösterirler. Sosyalist bloka dahil bu şirketler 1980'lerin başında dikkati çeker bir durumda ortaya çıkmışlardır. 1960'larda toplam olarak 40 şirket vardır. 1980'lerin başında bunların sayısı 500'e yükselmiştir. Batı ülkelerinde faaliyet gösteren şirketlerin çoğu üretim alanında değil, nakliyat ve hizmetler alanında faaliyet göstermektedirler. Diğer taraftan üçüncü dünya ülkelerinde faaliyet gösteren ÇUŞ'lerin %24'ü üretim alanında çalışmaktadır. Toplam sosyalist ülke yatırımlarının % 28'i üçüncü dünya ülkelerinde olup, özellikle madencilik ve hammadde kesiminde yoğunlaşmıştır. Sovyetler Birliğinin 30 gelişmiş ülkede 120'den fazla Çokuluslu Şirketleri faaliyet göstermektedir. Batı ülkeleri grubu içinde özellikle Avusturya Doğu Bloku yatırımlarının olduğu en yoğun yerdir(41).

Batılı ÇUŞ'lerde de Sosyalist Ülkelerde yoğun yatırımlarda bulunmaktadır. Yabancı sermayeye en fazla karşı olması gereken Çin Halk Cumhuriyeti 8 Temmuz 1979'da yayınladığı Yabancı Yatırımlar Yasası'nda yabancı sermayeye geniş ayrıcalıklar getirmiştir(42). 1979 yılından 1984 yılına kadar Çin'e 7.2 milyar \$ lık yabancı sermaye girişi olmuştur(43).

(41) A. GWIAZDA, "Eastern Block International Enterprises-Still In Statu Nascendi", MANAGEMENT INTERNATIONAL REVIEW, Vol.25, 1985/3, s.57-58.

(42) Rıdvan KARLUK, Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul 1983 Taştan Matbaası, s.84.

(43) YASED, Dış Ülkelerde Yabancı Sermaye Tecrübesi Semineri II, İstanbul Gümüş Basımevi, 1984, s.52.

III. ÇOKULUSLU ŞİRKETLERİN DOĞRUDAN YATIRIMLARININ TÜRKİYE'DEKİ TARİHSEL GELİŞİMİ:

Türkiye ekonomisinde özel doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının mazisi çeyrek asır kadardır. Osmanlı devleti zamanındaki tecrübeler dikkate alındığında, yabancı sermaye uygulamasının bir buçuk asırlık bir mazisinin olduğu görülmektedir. Son çeyrek asırlık uygulamalara daha sağlıklı bakabilmek için Osmanlı dönemini kısaca özetlemek yerinde olacaktır.

A) CUMHURİYETTEN ÖNCEKİ DÖNEM:

19. yüzyılda Osmanlı devleti stratejik önemi ve hammadde kaynaklarının zenginliği nedeniyle Avrupa devletlerinin askeri, siyasi ve ekonomik baskıları altında bulunmaktaydı.

Osmanlı devletinin batı sermayesine açılışı 1838 yılında İngiltere ile yapılan ticaret anlaşmasıyla başlar. 1829'da Rusların Edirne'yi alıp İstanbul'a yaklaşması ve M.Ali Paşa'nın İstanbulu tehdit etmesi karşısında telaşlanan İngiltere Osmanlıları destekleyip bu hizmetine karşılık olarak 1838 ticaret anlaşmasını imzalamıştır(44).

1838 ticaret anlaşmasının imzalanmasından önce İngiltere'nin şikayet ettiği bir kaç konu vardı. Birincisi, yabancı tüccarların Osmanlı topraklarında ticaret yapmasına kanunlar

(44) Fahir ARMAOĞLU, Siyasi Tarih, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964, s.111-124.

elverişli değildir. İkincisi; "Yed-i Vahit usulü" ki bu usule göre üretici malını ruhsat sahibi tekel kuruluşlarına satmak zorundaydı(45).

1838 Ticaret anlaşması ile kapitülasyonların yabancılara tanınmış olduğu öncelikler genişletilerek onların yerli tüccarlarla eşit duruma getirmiş ve ülke dahilinde ticaret yapma imkanı vermiştir(46).

1838 Ticaret anlaşması ile Osmanlı devletinin iç pazarı önce İngilizler ve daha sonra tüm yabancılara açıldıktan sonra, devletin dış ticaretten sağlamış olduğu vergi gelirleri de kalkıyordu. Böylece yeni bir borçlanma dönemi başlıyordu. Önce Galata bankerlerinden borçlanılıyor ve I.Abdülhamit döneminde Fas, İspanya, Hollanda'dan 1850 yılında 100 bin ke-se akçelik borçlanma ile anlaşmaya varılıyordu. 1854'de Kırım savaşının finansmanı için "Dent Palmer and Company" aracılığı ile batıdan 40 milyon İngiliz sterlini borçlanmaya gidiliyor ve ancak 1.5 milyonu devletin eline geçiyordu. Avrupa bankerleri Osmanlı devletini, devrin paşalarına verdikleri bol rüşvetlerle borçlanmak zorunda bırakmışlardır. 1874-1875 bütçesine bakıldığında Osmanlı devletinin 17 milyon altınlık gelirine karşılık 13 milyon dış borç yükünün olduğu görülmektedir(47).

(45) İsmail CEM, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, B.7, Bahar Matbaası, İstanbul, 1979, s.215.

(46) CEM, s.216.

(47) Ziya KARAMURSAL, Osmanlı İmparatorluk Mali Tarihine Bakış, Yayla Matbaası, İstanbul, 1976, s.35.

1876 Yılında Osmanlı devleti borç taksitlerini ödeyemez duruma gelmiştir. 1878 Berlin kongresinde Osmanlı devleti kendi maliyesini uluslararası bir komisyona teslim etmiş 1881'de Osmanlı borçlarının temizlenmesi için "Duyun-u Umumiye" idaresi kurulmuştur. Bu idare ödenemeyen borçlara karşılık tabii kaynaklardan elde edilen gelirleri tahsil etmek ve bu kaynakları işletme hakkını elde etmiştir(48).

Türkiye'de Dulun-u Umumiye ile birlikte yabancılar bugünkü anlamda işletmeciliğe başlamışlardır. Tuz tekeli bu idare almış ve tütün tekeli de Osmanlı bankası, Credit Anstalt(Avusturya) ve S.Bleichröder (Almanya) tarafından ortaklaşa kurulan "Reji İdaresi" isimli mültezime verilmiştir(49). İngiliz ve Fransız sermayeli Osmanlı bankası daha sonra ereğli kömür maden işletmesini, Şam-Hama, İzmir-Kasaba, Selanik-İstanbul ve Beyrut liman işletmeleri, İstanbul elektrik, su, tramvay işletmelerine hakim olmuştur.

Almanya,1888 yılında Deutsch bank vasıtası ile Bağdat demiryolu projesine girerek 1889'da "Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası" isimli şirketi kurmuştur. ABD ise "Chester Projesi" ile Doğu Anadolu'ya demiryolu getirmek için hattın iki yanına 40'ar kilometrekarelik şeritler içindeki petrol ve maden yataklarının işletilmesi tekeli istemiştir(50).

(48) Memduh YAŞA, Devlet Borçları, İş Matbaacılık ve Ticaret, İstanbul, 1978, s.35-36; Fazla bilgi için bkz: N.Z.KARAL, "Duyun-u Umumiye", SİYASİ İLİMLER MECMUASI, Ankara, 1944.

(49) Hayri MUTLUÇAĞ, "Duyun-u Umumiye ve Reji Sorunu", BELGELERLE TÜRK TARİHİ DERGİSİ, S.2, Kasım 1967, s.10.17.

(50) Rıdvan KARLUK, Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul 1983 Taştan Matbaası, s.44.

Maden kesimindeki yabancı şirketler özellikle petrol, kömür, manganez, krom ve zımpara taşı gibi alanlarda yatırım yapmışlardır. 1870-1911 yılları arasında toplam 238 maden imtiyazından 107'si Türklere, 67'si azınlıklara ve 109'u da yabancılara verilmiştir. Türkiye dünyada bu yıllardaki en zengin krom yataklarına sahiptir. Bu maden yatakları da bu dönemde İngiliz J.J.Witte şirketi tarafından işletilmektedir(51).

Osmanlılar döneminde yabancı sermaye yatırımlarının değeri hakkında kesin bir rakam vermek güçtür. 1913 yılında İngiliz yatırımları 22 milyon İngiliz Sterlinine ve Fransız yatırımları da 3,3 milyar Fransız Frangına ulaşmıştır(52). Osmanlı devletinden Cumhuriyet'e intikal eden yabancı sermaye misak-ı milli sınırları içinde 94 kuruluşu kontrol etmektedir. Bu kuruluşlardaki yabancı sermaye yatırımı 63,4 milyon İngiliz sterlini civarındadır(53).

Sonuç olarak ifade edilirse, yabancı şirketler bu dönemlerde önce ihracat ile Osmanlı pazarına girmişler ve ihracat imkanı kalktığında özellikle devlet güvenliği ile yakından ilgili sahalarda(Demiryolu, liman, telefon, tünel, tramvay, elektrik, havagazı ve su temini), kamu kesiminde faaliyette bulunmuşlar ve bu faaliyetler Lozan anlaşmasından sonra yeni Türk devletinin kurulması ile son bulmuştur.

(51) Gündüz ÖKÇÜN, "XX.Yüzyılın Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", S.B.F.Đ., Abadan'a Armağan, 1969, s.114.

(52) BRIENLY, s.11-13.

(53) Gündüz ÖKÇÜN, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, S.B.F. Yayını, Ankara, 1971, s.17-82.

B) CUMHURİYET DÖNEMİ:

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kapitülasyonlardan kurtulmak için yabancı yatırımlar bir tazminat ödenerek millileştirme yoluna gidilmiştir(54). 1929 yılında döviz kontrolü uygulaması başlamış ve böylece yabancı hisse senetlerinin alım ve satımı denetim altına sokulmuştur. 1930 yılında ise bugüne kadar yürürlükte olan Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmış ve her türlü yabancı sermaye hareketleri üzerinde çok sıkı bir denetim uygulanmaya başlamıştır. 1931-1939 yılları arasında sıkı bir devletçilik politikası izlenmiştir. Bu tarihlerden ikinci dünya savaşının sonuna kadar Türkiye'ye yabancı sermaye girmemiştir(55).

1944 yılında Türk hükümeti harp sonrası kalkınma planı ve programı hazırlanmasına karar verir. Kurulan bir komisyon II.Dünya savaşının bitiminden iki gün sonra (7.Mayıs 1945) plan özetini rapor halinde hükümete sunar. Planda Etibank ve Sümerbank projelerine ağırlık verilmiştir. Planda dış kaynak-

(54) Kamu hizmeti niteliğinde olan yabancı şirketlerin millileştirilmesi 16 yıl sürmüştür. Bu şirketlere tazminat olarak 236,5 milyon İsviçre Frangı, 204,5 milyon Fransız Frangı, 34,8 milyon İngiliz Sterlini ve 10,7 milyon Türk lirası ödenmiştir. Bkz: Mehmet SELİK, Türkiye'de özel yabancı sermaye, Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, S.B.F. yayını, No: 5, Ankara 1961, Sayfa 3; Millileştirmeden doğan bu borçlar Türkiye'nin ihracat gelirlerinden bir kısmı için de dış borçlanmaya başvurulmuştur; Bkz: Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Çağ Matbaası, Ankara, 1980, s.389.

(55) SEYİDOĞLU, s.171-172.

lara dayanılacaksa, özel sermaye ile değil, fakat devlet tarafından alınacak krediler üzerinde durulmuştur(56).

1946 Yılından itibaren Türkiye'de liberalleşme eğilimleri hızlanmıştır. 1947'de yine bir plan hazırlanmıştır. Bu planda ana hedefler olarak "Milli ekonominin gelişmesinde özel teşebbüs ve sermayesinin birinci plana gelmesi, devletin iktisadi hayata aktif bir rol oynamaması, tamamlayıcı hallerle ve büyük kamusal işlerle sınırlı kalması" esas alınmaktadır. Aynı yıllarda Türk parasını koruma düzeninde değişiklik yapılarak yabancı sermayenin girişi ve kâr transferleri kolaylaştırılmıştır(57).

Çok partili yaşamın başlangıcı olan 1946 yılından 1950 yılına kadar devletçilik rejimi liberalleşme eğilimleri ile yumuşamış ve 1950'de DP iktidarı ile birlikte tam bir liberal politika izlenmeye başlanmıştır. 1950 yılında çıkartılan bir yasayla (5583 sayılı yasa) Maliye bakanlığına, bakanlar kurulunun izniyle 300 milyon liraya kadar olan yabancı sermaye yatırımlarını garanti edebilme yetkisi tanınmıştır. Ayrıca aynı yasayla dışardan borç almak isteyen yerli işletmecilere, bu borçların dövizini transfer etme imkanı sağlanmıştır. 1951 yılında 5821 sayılı yabancı sermaye yatırımlarını teşvik yasası çıkarılmıştır(58). 5821 sayılı yasa beklenen miktarda

(56) A.Başer KAFAOĞLU, Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1981, s.171-172.

(57) Yalçın KÜÇÜK, Planlı Kalkınma ve Türkiye, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1978, s.254-255.

(58) URAS, s.109; Baran TUNCER, Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s.66-67.

yabancı sermaye girişi sağlayamamıştır. Bu yasanın uygulamaya konulduğu 7.8.1951'den 1953 yılı Kasım ayı başına kadar 42 başvuru olmuş, 15'i kabul edilmiş ve toplam olarak 14.558.450 TL sermaye girişi sağlanmıştır.

Türkiye'de yabancı sermayenin gerçek anlamda teşviki 18.1.1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı Özel yabancı sermayeyi teşvik yasası ile başladığı söylenebilir. Ayrıca bu yasanın yanında, yabancı sermayeli yatırımları düzenlemek için, 7 Nisan 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol yasası 20 Şubat 1930 tarihli 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma hakkındaki yasaya ek 17 sayılı karar çıkarılmıştır.

6224 sayılı Yabancı sermayeyi teşvik yasasında yabancı sermayeye yatırım izni verilmesinde aranan şartlar şunlardır: Kalkınma planlarında öncelik taşıyan sanayi ve hizmet kesimlerinde faaliyet göstermesi, ithal ikamesi sağlanması veya döviz kazandırıcı nitelikte olması, yan sanayii geliştirmesi, Ortak Pazarda rekabet gücüne sahip bulunması ve tercihan yerli sermaye ile işbirliği yapmasıdır.

1950-1974 döneminde Türkiye'ye 137,9 milyon \$'lık yabancı sermaye girmiştir(bkz:Tablo EK:1). Türkiye'ye fiilen giren yabancı sermaye 1954 yılında 2.160.000 \$ değerinde olup %55'i makina ve teçhizat şeklinde aynı sermaye ve %45'i nakdi sermaye niteliğindedir(59). 1955 ve 1956'da toplam yabancı sermaye girişi, sırasıyla 2.842.000 \$ ve 3.838.000 \$ olmuştur. 1957 yılında ise 2.432.000 \$ olup, bu düşüşün sebepleri 1957 yılında Türkiye ekonomisinin içinde bulunduğu ekonomik bunalım ve 1960 yılındaki siyasi belirsizliğin gelen

(59)URAS, s.166.

yabancı sermayeyi etkilediği söylenebilir(Bkz:Tablo I).

TABLO : I
TÜRKİYE'YE FİLEN GİREN
YABANCI SERMAYE

(Bin S)

	Aynı	Nakdi	G.İladdi	Toplamı
1950'den önce	—	110	—	110
1950	456	220	—	684
1951	340	235	—	575
1952	109	731	—	840
1953	508	156	—	724
1954	1.061	1.049	50	2.160
1955	545	114	2.103	2.942
1956	931	2.917	—	3.848
1957	1.002	630	—	2.432
1958	2.313	577	164	3.089
1959	2.151	1.211	35	3.397
1960	1.064	861	34	2.759
1961	1.000	550	—	1.209
1962	2.004	1.590	21	4.501
1963	2.100	2.253	5	4.444
1964	7.983	3.301	50	11.834
1965	2.920	5.272	419	8.613
1966	5.947	3.606	79	9.694
1967	3.243	5.091	30	8.969
1968	3.223	8.694	103	12.020
1969	2.004	9.107	184	11.375
1970	3.754	4.355	237	8.350
1971	8.649	3.509	157	12.315
1972	8.402	5.431	119	14.032
1973	1.698	3.222	369	5.289
1974	1.213	632	—	1.845
Toplam	67.001	66.635	4.239	137.955

Kaynak: 1974 yılında Maliye ve Ticaret Bakanlıklarınca yapılmış olan çalışma.

Gelen yabancı sermayenin sektörler arası dağılımı incelendiğinde; kimya sektörü 24 milyon %, taşıt araçları 23,2 milyon % ile, lastik sanayi 17,5 milyon % olduğu görülmüştür(Bkz:Tablo II).

1950-1974 döneminde Türkiye'ye fiilen gelen yabancı sermaye içinde ABD 33,2 milyon \$ ile en başta gelmektedir. Aynı dönemde Alman sermayesi 19,7 milyon \$, Hollanda sermayesi 16,2 milyon \$, İtalyan sermayesi 15,8 milyon \$ ve İsivigre sermayesi 14,6 milyon \$'dır(Bkz:Tablo III).

Gerçekte, özel yabancı sermayeyi Türk ekonomisine çeken iki önemli faktör üzerinde durulabilir. Birincisi, yabancı sermaye için sağlanan teşvik tedbirleri ve yasal

TABLO : II
TÜRKİYE'YE FİİLEN GİREN YABANCI SERMAYE
(Faaliyet Kolları İtibariyle) (1950-1974)

	Aynı	Nakdi	G.Maddi	(Bin \$)	
				Firma Sayısı	Toplam
Tarım	350	44	--	3	394
Madencilik	407	390	18	5	815
Gıda Sanayii	3.163	8.013	--	8	11.176
İçki Sanayii	706	2.129	75	4	2.910
Tütün Sanayii	114	813	--	3	927
Dokuma-Giyim Sanayii	859	1.727	--	7	2.586
Orman Ürünleri	109	--	--	1	109
Kâğıt Sanayii	--	--	637	1	637
Bankacılık	--	2.140	--	2	2.140
Lâstik Sanayii	13.550	3.566	413	5	17.529
Kimya Sanayii	7.405	16.423	262	31	24.090
Taş Toprak Sanayii	3.372	3.353	137	10	6.862
Boru Sanayii	--	222	--	1	222
Madeni Eşya Sanayii	5.563	470	142	11	6.175
Makine Sanayii	3.757	2.180	2.204	15	8.141
Elektrik Araç ve Gerçl.	9.784	11.229	269	18	21.282
Taşıt Araçları	16.569	6.472	82	11	23.123
Diğer İmalat Sanayii	655	189	--	5	844
İnşaat Sanayii	27	--	--	1	27
Ticaret	78	549	--	3	627
Hizmetler	489	6.676	--	13	7.165
Cam	124	50	--	1	174
T o p l a m	67.001	66.635	4.239	159	137.955

Kaynak: 1974 yılında Maliye ve Ticaret Bakanlıklarınca Yapılmış olan çalışma.

uygulama, diğeri ise ekonomide takip edilen koruyucu dış ticaret ve ithal ikamesine dayalı sanayileşme politikalarıdır(60).

Türkiye'de üretimde bulunan yabancı sermaye yatırımları iç pazara dönüktür(61). İç pazara yönelik üretim biçimine teşvik eden temel faktör Türk ekonomisinde takip edilen koruyucu dış ticaret politikalarıdır.

TABLO :III
TÜRKİYE'YE FİİLEN GİREN YABANCI SERMAYE
(Ülkeler itibarıyla) (1950-1974)

(Bin ₺)

	Aynı	Kakdi	G. laddi	Firma Sayısı	Toplam
Almanya	10.960	8.384	375	29	19.719
Amerika	12.127	12.548	2.604	41	33.279
Avusturya	966	596	45	7	1.607
Belçika	137	711	--	3	848
Danimarka	276	937	762	5	1.975
Fransa	3.908	1.569	149	11	5.626
Hollanda	2.865	13.396	11	8	16.272
İngiltere	3.097	3.006	--	8	6.103
İsrail	10	--	--	1	10
İsveç	397	240	--	3	637
İsviçre	4.547	10.021	74	19	14.642
İtalya	2.688	6.131	--	9	15.819
Kanada	861	1.492	--	2	2.353
Yugoslavya	--	6	--	1	6
Venezuela	279	220	--	1	499
Karma					
Almanya-Amerika	--	55	--	1	55
Almanya-Finlandiya	836	886	--	1	1.722
Almanya-Fransa	1.760	--	--	1	1.769
Almanya-İsviçre	--	911	--	1	901
Amerika-Finlandiya	2.552	450	150	1	3.152
İsviçre-Amerika-Fransa	186	615	19	1	820
Amerika-İngiltere	519	772	--	1	1.291
Amerika-İtalya	--	266	--	1	266
Belçika-Danimarka	--	2.076	--	1	2.076
Danimarka-İsviçre	194	--	--	1	194
İsviçre-İtalya	4.907	1.357	50	1	6.314
T o p l a m	67.081	66.635	4.239	159	137.955

Kaynak: 1974 Yılında Maliye ve Ticaret Bakanlıklarınca Yapılmış olan çalışma

(60) ALPAR, s.208-209.

(61) 1973-1977 yıllarında imalat kesiminde üretimde bulunan kuruluşlar, %3 dış ve %97 iç pazara yönelmişlerdir. Bkz: ALPAR, s.208-209.

Planlı dönemle birlikte Türk ekonomisinde ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme modeli seçilmiş ve neticede dış ticarete koruyucu bir politika izlenmeye bağlanmıştır. Böylece yabancı şirketler ihracat yoluyla satamadıkları malları, Türkiye'de üretim yaparak satmaya ve mevcut pazarları ele geçirmeye çalışmışlardır. Dayanıklı tüketim malları kesiminde yatırım yapan şirketler bu kesimde zaten ithalat yasakları olduğu için, ara ve kapital malları kesiminde yatırım yapan şirketler ise, Türkiye'de malın üretimine bağlandı ve dış ticaret politikası ile korunması gerektiği gerekçesi ile ithalat yasası sağlayarak, dış rekabete kapalı ve önemli bir iç rekabetin bulunmadığı ekonomik ortamda kısa zamanda oligopolistik bir güç yaratmışlardır(62). Planlı dönemde yabancı sermaye girişi gittikçe artan bir özelliğe sahiptir. Tablo IV'den görüleceği üzere, sermaye artışının yanısıra kârlılığının da arttığını söylenebilir. Çünkü kâr transferi ve getirilen sermaye oranı BBYKP döneminde %55,7 ve İBYKP döneminde %91,8 ve ÜBYKP döneminde ise %95,6 dır.

TABLO : IV

PLANLI DÖNEMDEKİ ÖZEL YABANCI SERMAYE VE KÂR TRANSFERİ

	Milyon \$		
Ödemeler Dengesi Kalemi	İBYKP	İBYKP	ÜBYKP
Özel Yabancı Sermaye (+)	115	183	362
Kâr Transferi (-)	64	168	342

Kaynak: Maliye Bakanlığı "Ekonomik Rapor 1978", s.42

2. D.P.T., ÜBYKP, s.52, Tablo 43(Dış Ödemeler Dengesi "1963-1971").

3. D.P.T., İBYKP, s.71, Tablo 55(Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri "1972-1977").

Özel yabancı sermaye girişine yakın miktarlarda kâr transferi yapılması, yabancı sermayenin, ülkenin sermaye birikimine net katkısının giderek azaldığı anlamına gelir. Bununla birlikte, yabancı sermayenin sayısal büyüklüğünden çok niteliği, kullanıldığı alt sektörler ve kullanılan üretim teknolojisi ekonomik gelişme açısından önemlidir.

1970'lerde ülkemizde iç pazar önemini sürdürmesine karşılık ekonomide önemli bir ekonomik bunalım döneminin başlangıcı olmuştur. Gerekli istikrar politikaları çerçevesinde devalüasyona gidilmiş ancak devalüasyonun sonucu başarısız olmuş ve 1973'lerde OPEC petrol fiyatlarındaki yüksek oranlardaki zamlar hem dünya ekonomisini bunalıma sokmuş ve ülkemizi de had safhada etkilemiştir. 1972'de 14 milyon \$'a yükselen yabancı sermaye girişi, petrol zamlarını takip eden 1974 yılında 1.845.000 \$'a düşmüştür (Bkz. Tablo I).

1975 yılı sonu itibarıyla 6224 sayılı yasa kapsamında ülkemize 109 yabancı sermayeli kuruluş şu özelliklerini taşımaktadır(63):

-109 şirketin toplam sermayesi 5,4 milyar TL'dir. Toplam sermayenin % 40'ı (2,1 milyar TL) yabancı sermayeyi oluşturmaktadır. 1950-1975 döneminde sadece % 40 nakti olmak üzere 286 milyon \$'lık yabancı sermaye girişi için izin verilmiş ve bu izinlerin % 48'i oranında 137 milyon \$'lık fiili yabancı sermaye girişi olmuştur. Yabancı sermayeli kuruluşların satışları 1973'de 13,7 milyar TL ve 1975'de

(63) URAS, s.166-169.

23,3 milyar TL'dir. İmalat sanayiindeki yabancı sermayeli kuruluşların satışlarının payı 1975'de % 10'dur. 1975 yılında imalat sanayiindeki yabancı sermayeli kuruluşlarının girdilerinin % 52'si doğrudan ithal edilmiştir. Bu sanayi kollarındaki satışların %3'ü ihraç edilmiştir.

24 Ocak 1980 sonrası dışa yönelik sanayileşme modelini seçen hükümet , bu dönemde Türkiye'de uluslararası pazarlara üretim yapan çokuluslu şirketleri ülkeye çekebilmek için yabancı sermaye yasalarının daha da liberalleştirilmesi yanında, serbest bölgeleri kurmak için yeni düzenlemelere hız vermiştir.

1975-1980 yılları arasında yabancı sermayeli firmaların sayısında bir azalma görülür. Ancak gelen yabancı sermaye yoğunluğunda artış vardır. 1980 yılında faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketin sayısı 100 iken, 1985 yılı 6.ayı sonu itibariyle , 6224 sayılı yasa ve 30 sayılı karara göre faaliyet gösteren şirket sayısı 367'e yükselmiştir. Bu artış 1980 sonrası siyasal istikrarsızlığının ortadan kalkması ve ülkenin ekonomisindeki yapısal değişmeden kaynaklanmaktadır.

1954 yılından 31.6.1985 tarihine kadar toplam olarak giriş izni verilen 1.343 milyon \$ lık yabancı sermayenin % 83'ünü teşkil eden 1.115 milyon \$ lık kısmı, son beş buçuk yıllık dönemde verilmiştir. 1985 yılı Haziran ayı sonu itibariyle 139 milyon \$lık iznin , 12,2 milyon \$ lık kısmını, 30 sayılı karar kapsamında verilen izinler oluşturmaktadır. (Bkz.Tablo,V,VI,VII,VIII,IX,X).

1985 yılında yabancı sermaye işlemleri yabancı sermaye başkanlığınca yürütülmektedir.

TABLO : V

YABANCI SERMAYE İZİNLERİNİN YILLARA GÖRE DAĞILIMI

Y I L	(Milyon ₺)		
	İzin Verilen Yabancı Sermaye	Garantisiz Ticari Borçlardan ve EÖ-vize Çevrilebilir Mevduatlardan Karşılanan Kısım	Garantisiz Ticari Borçların Sermayeyi Karşılama Oranı
1954-1979	228	--	--
1980	97	35	% 36
1981	336	300	% 89
1982	167	89	% 53
1983	103	27	% 26
1984	271	29	% 11
1985(6.ay sonu)	139	14	% 11
TOPLAM :	1.343	494	% 32

TABLO :VI

6224 SAYILI YABANCI SERMAYEYİ TEŞVİK KANUNU VE 30 SAYILI KARARDAN YARARLANAN FİRMALARIN YILLARA GÖRE DAĞILIMI
(1985 Yılı 6. ay sonu itibarıyla)

YILLAR	Faaliyette Bulunan Şirket Sayısı	Mevcut Yabancı Sermaye	İlgili Şirketlerin Toplam Sermayesi	Toplam Sermaye İçindeki Yab. Serm.Payı(%)
1975	109	2.177	5.418	40,19
1976	106	2.318	5.771	40,15
1977	99	2.480	6.326	39,21
1978	97	2.818	7.945	35,46
1979	91	2.518	8.480	29,70
1980	100	9.642	28.390	34,00
1981	127	19.012	47.400	40,10
1982	170	43.646	100.196	43,56
1983	185	61.392	147.109	41,70
1984	267	1117.902	254.775	46,27
1985(6.ay sonu)	367	162.640	347.611	46,78

TABLO : VII
6224 SAYILI KANUN VE 30 SAYILI KARAR'A GÖRE TÜRKİYE'DE FAALİYETTE BULUNAN FİRMALARIN ÜLKELERE
GÖRE DAĞILIMI (Milyon TL) (1985 yılı 6.ay sonu itibariyle)

Ü L K E	Firma Sayısı	Mevcut Yab.Sermaye	TOPLAM Yab.Sermaye içindeki Payı(%)	İlgili Şirketlerin Toplam Sermayesi	Toplam Sermaye içindeki Yabancı Sermaye Payı(%)
A.B.D.	52	26939	16.56	37593	7.66
AVUSTURYA	8	371	0.22	715	51.85
B.A.E.	3	1370	0.84	2300	59.56
B.ALMANYA	55	18210	11.19	38919	46.78
BAHREYN	1	490	0.30	613	80.00
BELÇİKA	3	289	0.17	475	60.76
DANİMARKA	6	5134	3.15	11630	44.14
FİLLANDİYA	1	200	0.12	392	51.00
FRANSA	6	3899	2.39	9210	42.33
HOLLANDA	16	11333	6.97	16383	69.21
I.K.B.	8	1844	1.13	9573	19.26
IFC	3	1498	0.92	15600	9.60
İNGİLTERE	28	7803	4.79	21452	36.37
IRAK	6	1295	0.79	2036	63.61
İRAN	12	2552	1.56	2706	94.30
İSRAİL	1	29	0.01	30	98.04
İSVEÇ	6	113	0.06	921	12.25
İSVİÇRE	59	29374	18.06	69151	42.47
İTALYA	10	6195	3.80	11045	56.08
JAPONYA	3	39	0.02	100	38.60
K.K.T.C.	2	944	0.58	967	97.62
KANADA	1	1037	0.67	3540	31.00
KARMA	32	17636	10.86	43530	40.60
KUVEYT	2	1006	0.61	2125	47.32
LİBYA	3	13024	8.00	26025	50.04
LÜBNAN	3	1725	1.06	5346	32.45
LUXEMBURG	2	1841	1.13	3993	16.10
MISIR	1	49	0.03	100	49.00
PAKİSTAN	1	32	1.46	2382	100.00
PANAMA	1	101	0.06	220	46.00
SURİYE	23	1184	0.72	1923	61.56
SUUDİ ARABİSTAN	6	2263	1.39	5530	40.91
ÜRDÜN	2	44	0.02	89	49.51
YUGOSLAVYA	1	313	0.19	1000	31.25
GENEL TOPLAM	367	162640	100.00	347611	46.78

TABLO :VIII

6224 SAYILI KANUN VE 30 SAYILI KARARA GÖRE TÜRKİYE'DE FAALİYETTE BULUNAN FİRMALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI (1985 yılı 6.ay sonu itibariyle)

S E K T Ö R	Firma Sayısı	Mevcut Yab.Sermaye	Toplam Yab.Sermaye içinde-ki payı(%)	İlgili Şirketlerin Toplam Sermayesi	Top.Sermaye içindeki Yab.Sermaye Payı(%)
ELEKTRİK-ELEKTRO.	20	10312	6.34	19540	52.77
MAKİNA İMALAT SAN.	14	2791	1.71	11202	24.91
GÜBRE	1	976	0.59	2063	47.25
DOKUMA-GİYİM SANAYİ	21	7837	4.81	16609	47.18
KİMYA SANAYİ	27	11184	6.87	14774	75.70
CAM SANAYİ	3	1783	1.09	18450	9.66
T.ARAÇ.İMAL.SAN.	9	12598	7.74	38134	33.03
GIDA-İÇKİ SAN.	26	19535	12.01	33992	57.47
MADENİ EŞYA SAN.	14	2266	1.39	8404	26.96
DEMİRDİŞİ METALLER	3	1019	0.62	6160	16.53
DEMİR-ÇELİK SAN.	8	9580	5.89	25725	37.23
DİĞER	10	1839	1.13	3955	46.50
PLASTİK SANAYİİ	4	719	0.44	2885	24.92
ÇİMENTO SANAYİİ	1	765	0.47	5400	14.16
KAĞIT SANAYİ	5	1750	1.07	3640	48.06
ORMAN ÜRÜNLERİ	7	1199	0.73	3943	30.40
LASTİK SANAYİİ	4	3702	2.27	6636	55.79
P.KİL.ÇİM.DEN GER.	6	1237	0.76	4024	30.73
T.ARAÇ.YAN.SAN.	9	6520	4.00	17925	36.37
UÇAK SANAYİİ	2	245	0.15	500	49.00
İMALAT TOPLAMI	194	97857	60.16	243963	40.11
TARIM	6	5456	3.35	12902	42.28
MADEN	3	781	0.48	1030	75.82
HİZMETLER SEKTÖRÜ					
TİCARET	96	6921	4.25	8262	83.77
DİĞER	29	3248	1.99	4842	67.06
TURİZM	17	4441	2.73	8583	51.74
BANKACILIK	15	31546	19.39	43938	71.79
KARA TAŞIMACILIĞI	4	1534	0.94	2363	64.90
DENİZ TAŞ.	3	10856	6.67	21730	49.95
HİZMETLER TOPLAMI	164	58546	35.99	89718	65.21
GENEL TOPLAM	367	162640	100.00	347611	46.78

TABLO IX

6224 SAYILI KANUN VE 30 SAYILI KARAR'A GÖRE TÜRKİYE'DE FAALİYET-
TE BULUNAN FİRMALARIN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI

(Milyon TL)

Ü L K E	Firma Sayısı	Mevcut Yab. Sermaye	Toplam Yab. Sermaye İçin-Şirketle- deki Payı (%)	İlgili Şirketle- rin Toplam Yab. Sermayesi Payı (%)	Top.Sermaye İçindeki Yab.Sermaye Payı (%)
A.B.D.	36	17983	15.25	22868	78.63
AVUSTURYA	5	248	0.21	490	50.51
B.A.E.	3	1370	1.16	2300	59.56
B.ALMANYA	47	14404	12.21	31598	45.58
BAHREYN	1	490	0.41	613	80.00
BELÇİKA	3	220	0.18	373	59.05
DANİMARKA	4	1989	1.68	3740	53.19
FİNLANDİYA	1	200	0.16	392	51.00
FRANSA	6	3657	3.10	8520	42.92
HOLLANDA	10	9898	8.39	14311	69.16
I.K.B	8	1494	1.26	7573	19.73
İFC	3	1408	1.19	14700	9.57
İNGİLTERE	21	3661	3.10	13145	27.84
İRAK	3	421	0.35	473	88.97
İRAN	6	2316	1.96	2397	96.61
İSVEÇ	3	46	0.03	803	5.71
İSVİÇRE	51	20163	17.10	46863	43.02
İTALYA	7	5535	4.69	9545	57.99
JAPONYA	2	19	0.01	60	31.66
KANADA	1	1097	0.93	3540	31.00
KARMA	23	11976	10.15	32349	37.02
KUVEYT	1	976	0.82	2065	47.25
LİBYA	2	11000	9.32	22000	50.00
LÜBNAN	3	1735	1.47	5346	32.45
LUXEMBURG	2	1051	0.89	2421	43.42
PAKİSTAN	1	2382	2.02	2382	100.00
PANAMA	2	923	0.78	1696	54.43
SURİYE	10	450	0.38	813	55.39
SUUDİ ARAB.	1	540	0.45	600	90.00
YUGOSLAVYA	1	250	0.21	800	31.25
GENEL TOPLAM	267	117902	100.00	254775	46.27

TARİH: 1984 sonu itibariyle

TABLO :X

6224 SAYILI KANUN VE 30 SAYILI KARARA GÖRE TÜRKİYE'DE FAALİYETTE BULUNAN FİRMALARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

(Milyon TL)

S E K T Ö R	Firma Sayısı	Mevcut Yabancı Sermaye	Toplam Yab. Sermaye içindeki Payı (%)	İlgili Şirketlerin Toplam Sermayesi	Top.Ser-maye için-deki Yab. Ser.Payı(%)
ELEKTRİK-ELEKTRO.	18	6288	5.33	14442	43.53
MAKİNA İMALAT SAN.	11	2503	2.12	10316	24.26
GÜBRE	1	976	0.32	2065	47.25
DOKUMA-GİYİM SAN.	15	6326	5.36	13936	45.39
KİMYA SANAYİİ	28	10962	9.29	15146	72.37
CAM SANAYİİ	3	1683	1.42	17450	9.64
T.ARAÇ.İMAL.SAN.	9	11090	9.40	31768	34.90
GIDA-İÇKİ SAN.	20	12032	10.20	21529	55.88
MADENİ EŞYA SANAYİİ	11	2054	1.74	7753	26.48
DEMİR DIŞI METALLER	4	616	0.52	3708	16.62
DEMİR ÇELİK SANAYİİ	6	3167	2.68	9550	33.15
DİĞER	7	1685	1.42	3441	48.96
PİLASTİK SANAYİİ	3	419	0.35	885	47.36
ÇİMENTO SANAYİİ	1	680	0.57	4800	14.16
KÂĞIT SANAYİİ	5	1750	1.48	3640	48.06
ORMAN ÜRÜNLERİ	6	1003	0.85	2727	36.76
LASTİK SANAYİİ	4	2112	1.79	3836	55.05
P.KİL.CİM.DEN GER.	6	1237	1.04	4024	30.73
T.ARAÇ.YAN SAN.	9	5272	4.47	14220	37.07
İMALAT TOPLAMI	167	71855	60.94	185236	38.79
TARIM	3	2293	1.94	4602	49.82
MADEN	3	631	0.53	880	71.70
HİZMETLER SEKTÖRÜ					
DİĞER	16	2319	1.96	3719	62.35
TURİZM	14	3997	3.39	7428	53.81
TİCARET	45	1907	1.61	2213	86.19
BANKACILIK	12	24325	20.63	30240	80.44
KARA TAŞIMACILIĞI	4	1321	1.12	1928	68.49
DENİZ TAŞ.	3	9256	7.85	18530	49.94
HİZMETLER TOPLAMI	94	43125	36.57	64058	67.32
G E N E L T O P L A M	267	117902	100.00	254775	46.27

Tarih: 1984 sonu itibarıyla.

1985 yılında yabancı sermaye ile ilgili aşağıdaki tedbirler alınmıştır(64).

i. 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik yasası bu alanda teşkilat ve mevzuat yönünden gerçekleştirilen düzenlemelere göre süratle tadil edilecektir.

ii. Yabancı sermaye politikasının propaganda ve dış temas sağlama yoluyla daha yüksek etkinliğe kavuşturulması için aktif girişimlerde bulunulacaktır.

iii. Ticari ve Sınai faaliyetleri Türkiye dışında bulunan şirketlerin(off-shore business) kuruluşuna imkan verecek tedbirler ve teşvikler geliştirilecektir.

iv. Yüksek finansman ve ileri teknoloji gerektiren kamu ve özel sektör projeleri seçilerek uygun yabancı sermaye iştirakine açılmalarına çalışılacaktır.

v. Körfez ülkelerinin sermaye yatırımları teşvik edilecektir.

(64) R.G.T.,13 Ekim 1985, No:18914 (Mükerrer).

Ü Ç Ü N C Ü K O N U

YABANCI SERMAYELİ DOĞRUDAN YATIRIMLARIN
VERGİLENDİRİLMESİNDE KURAMSAL KISTASLAR

Y A B A N C I S E R M A Y E L İ D O Ğ R U D A N
Y A T I R I M L A R I N V E R G İ L E N D İ R İ L -
M E S İ N D E K U R A M S A L K İ S T A S L A R

I. EKONOMİK ETKİNLİK:

Yabancı sermayenin vergilendirilmesi açısından ekonomik etkinlik kıstası; yatırım kararlarını ve diğer ekonomik kararları, uluslararası vergi oranı farklılıklarının veya vergi uygulama biçimlerinin etkilenmesi halinde gerçekleşir(1). Ekonomik etkinlik açısından işletme kararlarının en önemlisi yatırımın akış yönünün veya üretim faktörleri yerinin tercihidir(2).

A) YATIRIMIN YERİNE GÖRE TARAFSIZLIK :

Sermaye, yatırımın getirisi ve marjinal sosyal maliyet

(1) Peggy Brewer RICHMAN, Taxation of Foreign Investment Income, The John Hopkins Press, Baltimore, 1963, s.5.

(2) RICHMAN, s.5.

arasında bir eşitlik sağlanması için, fiili risk oranları gözönünde bulundurularak, gerçek hasılat oranının yani reel getirilerinin (real rate of return) en yüksek olduğu veya gerçek üretim maliyetlerinin en düşük olduğu alanlara yönlendirilmelidir. Bu kural bir ülkenin refah maksimizasyonu için geçerli olduğu gibi, dünya refahının maksimizasyonu için geçerli olmaktadır. Genel bir ifade ile, sermayenin yüksek ve getiri oranının az olduğu ülkelere diğerlerine sermaye hareketi serbest ise dünya refahı artabilecektir(3). Bu artış sermaye hareketleri sonucu beklenen getiri oranları dünyada eşitleninceye kadar devam edecektir(4).

Vergi terimleriyle ifade edilirse, yatırımcı sermayesini her nereye yatırırsa yatırsın, net getiri ve brüt getiriler arasında aynı oranda vergi farkı (tax wedge) bulunmalıdır. Aynı durum, temettü geliri vergiye tabi tutulan bireysel yatırımcı için de geçerlidir. Daha açık bir ifade ile, kaynakların arzu edilir şekilde yeniden dağılımı, teşvik sisteminin harekete geçirilmesi vasıtasıyla değil, doğrudan gelir transferleri yoluyla gerçekleşmelidir(5). Ancak, en azından bir piyasa rekabetçi değilse, olağan etkinlik koşulları

(3) Tarafsızlığın tam manasıyla gerçekleşebilmesi için, bütün malların ve faktörlerin fiyatları, bunların marjinal maliyetlerine eşit olmalı ve dışsal ekonomiler mevcut olmalı, yani Pareto Dptimumu için bütün şartlar sağlanmış olmalıdır.

(4) Lawrence KRUSE, "Economic Effects of Taxing Foreign-Source Income", Lawrence B.KRAUSE and K.W.DAM, Federal Tax Treatment of Foreign Income, Brookings Institution, 1964, s.45.

(5) RICHMAN, s.6.

işlemez hale gelir. İkinci en iyi kuramı esaslarına göre(6)' de en azından bir tanesi gerçekleştirilmemişse, diğer etkinlik koşullarının gerçekleştirilmesi etkinlik için yeterli olmamaktadır. Dolayısıyla pek çok kayıtlamaları konu teşkil eden yukarıdaki öneri, ulusal vergi yapı ve oranlarındaki farklılıklar gözönünde tutulduğunda, uygulamada gerçekleştirilmesi oldukça zordur.

Tarafsız bir vergi uygulamasında, çeşitli ülkelerin uyguladığı vergi oranları arasındaki farklılıklar önemli olmaktadır. Ekonomik olarak bir gelir vergisi oranı kavramının en anlamlısı efektif (fiili) orandır. Efektif oran, yükümlünün brüt gelirinden vergiye tabi olmayan indirimler düşüldükten sonra, kalan miktarın vergiye tabi tutulması ile oluşan ortalama orandır(7). Diğer bir ifade ile, vergi kurallarının, yükümlünün o vergiye olan matrahı daraltması ile ortaya çıkan yüzdendir. Her bir ülkenin vergiye tabi gelir (taxable income) tanımlamasına göre, efektif vergi oranları, resmi vergi oranları (Statutory tax rates)'ndan az veya çok farklılık gösterir. Dolayısıyla, ülkelerarası karşılaştırmalarda efektif oran geçerli bir oran olmaktadır(8).

(6) İkinci en iyi genel kuramı; "Bir engel dolayısıyla genel denge şartlarından birine uyulmadığında, uyulması mümkün olsa bile diğerlerine de uymanın arzu edilir olmayacağı" şeklinde ifade edilebilir. Bkz: Önder ÖZKAZANÇ, "İkinci En İyi Genel Teoremi", ESADER, 1977, C.XIII, S.2, s.302; R.G. LIPSEY and R.K.LANCESTER, "The General Theory of Second Best", REVIEW OF ECONOMIC STUDIES, C.XXIV, No:63, 1967, s.11-32.

(7) J.H.ADAM, Longman Dictionary of Business English, Glasgow, 1972, s.172.

(8) RICHMAN, s.6.

Bütün ulusal işletme gelir vergisi oranları, çifte vergilendirme olmaksızın fiilen eşit ve yatırımın uluslararası tahsisi yönünden fiilen tarafsız olsa bile, efektif orana yansımayan bazı yatırımlar sonucu ortaya çıkan daha yüksek sosyal maliyetler ve faydalar var olabilir. Sermayenin yabancılar tarafından sahipliliğine göre ileri sürülen sosyal sınırlamalar ve tatminsizlikler gibi hususlar sosyal maliyetler içinde değerlendirilebilir. Burada ortaya çıkan sorun, özerk nitelikte olan politik tercihlere de bireysel tercihler gibi gerçek bir yer verilip, yabancı yatırım yönünden vergi politikasında bir düzenleme yapılıp yapılmayacağıdır. Aynı şekilde, yabancı yatırımların ortaya çıkaracağı ödemeler dengesi güçlükleri de topluma sosyal maliyetler yükleyebilir. Tersine, dış yatırımlar geniş ölçüde olumlu dışsal ekonomiler yaratabilir. Böylece vergi sonrası daha yüksek getiri oranı ile daha yüksek sosyal faydalar sağlayabilir. Önceki durumda daha yüksek vergi oranı ve sonraki durumda da daha düşük vergi oranı dünya refahı için etkinlik kıstası ile uyumlu olacaktır(9).

Vergi oranlarındaki farklılık için diğer bir yargı da, yatırımcının eksik bilgi ve rasyonel olmayan önyargısı nedeniyle, dış yatırıma atfettiği aktüel riski, gereğinden fazla değerlendirmesinden doğmaktadır. Böyle bir durumda daha düşük vergi oranı, yatırımcının risk aldanmasını (risk illusion) ortadan kaldırmakta yeterli olabilir(10). Yabancı sermayeli

(9) RICHMAN, s.7.

(10) RICHMAN, s.7.

yatırımları birçok ülkede bekleyen en önemli ve en büyük risk politik risktir. Politik riskler; kambiyo kontrolü, yatırımcıların elde tuttıkları varlıklara el konulması, gibi yasal ve ekonomik engellerdir ki, bunlar sigorta edilemez niteliktedir. Politik varlığı halinde düşük bir vergi oranı, bu vergi sonrası getiriyi yüksek kılarak, politik riski giderme işlevini yerine getirir. Ancak, politik risklerin elde tutulan mevcut varlıkları yoketme derecesinde ileri bir safhada olması halinde, düşük vergi oranı da etkinlik şartlarıyla bağdaşmayacaktır(11).

Genel bir ifade ile, eşit gelirlerden eşit vergi alınması, yani eşit gelirlere aynı derecede vergi yükü yüklenmesi kaynak dağılımında etkinliği ve verimliliği sağlayacaktır. Bu yargı, kamu harcamalarının diğer vergiler içinde yansıtıldığında veya kamu harcamalarının dikkate alınmaması halinde geçerlidir. Aksi halde yatırımcı, işletme geliri üzerindeki vergi yükleri açısından, sermayesini yatıracığı yeri kararlaştırırken, kamu harcamaları şeklinde sağlanan hükümet menfaatlerini yatırım hesapları içine alacaktır(12). Uluslararası vergi tarafsızlığı; vergi oranları vergi sistemlerinde olduğu kadar, yatırılan sermayenin birim başına düşen devlet sübvansiyonları ve kamu hizmetlerinde uluslararası bir eşitlik olduğu takdirde gerçekleştirilebilir. Şayet bu eşitlik sağlanamazsa, sağlanan menfaatlerdeki farklılıklar tarafsızlığın devamı için, vergi oranlarında farklılaştırma ile giderilebilir(13).

(11) RICHMAN, s.7.

(12) KRAUSE, s.46-47,

(13) KRAUSE, s.47; RICHMAN, s.7.

Vergilerin yarar ilkesine dayandığını varsaydığımızda(14), bu durumda yatırımcı yatırım tercihini yaparken uluslararası vergi farklılaşmaları ile yüz yüze gelecektir. Bu durumda, kaynakta vergileme ve ulusal vergi oranlarındaki değişen hadler, tarafsızlık kistası ile telif edilecektir. Ne varki vergilemede yarar ilkesi bugün için geçerli olmadığından(15), vergi oranlarındaki farklılıklar ülkeden ülkeye göre değiştiğinden, kavramsal alandaki uyumsuzluklar, tarafsız olmayan vergi yüklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Vergiye ilişkin düşünceler, yatırımcıların içerdeki veya dışarıdaki yatırımlarını etkilememesi için bir ülkenin

(14) Genellikle günümüzde vergi yükünün kamu hizmetlerinden sağlanan yarara göre dağılımı düşüncesi, kuramda geniş bir taraftar kitlesi bulamadığı gibi uygulamada ancak belirli bazı hizmetlerin finansmanı konusunda geçerlilik kazanmaktadır. Bkz: Aykut HEREKMEN, Genel Vergi Kuramı, Kalite Matbaası, Ankara, 1976, s.54.

(15) Yarar ilkesi bugün için geçerli değildir. Çünkü; (i) Kamusal malların özelliğini teşkil eden fayda bölünmezliği, bunların fiyatı gibi kabul edilmek istenilen vergilerin sağlanan yarara göre belirlenmesine imkan bırakmaz. (ii) Vergiyi değişim ve mukavele ile açıklamaya çalışan görüş; iktisadi açıdan vergide belirli bir karşılık olduğunu veri olarak kabul etmekte ve yasal açıdan sosyal mukaveleye dayandırmakta. Böylece "cebri" liği "ihtiyari" liğe dönüştürmektedir. (iii) Yarar ilkesi kabul edilecek olursa, piyasa ekonomisinin işleyişini düzenleyen arz ve talep mekanizmasının gerçekleştireceği gelir ve servet bölüşümünü de adil saymak gerekecektir. Bkz: Halil NADAR-OĞLU, Kamu Maliyesi Teorisi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1978, s.325.

bütün yatırımcılarını dikkate alarak vergi tarafsızlığını tasarlamak genellikle yerinde bir harekettir. Sermaye ihraç tarafsızlığı ve bazen de uluslararası tarafsızlık denen bu yaklaşım, firmanın yurtiçinde ve yurtdışında elde ettiği gelirlere aynı toplam vergi oranlarının uygulanması ile gerçekleşmektedir(16). Bu yaklaşım, şayet vergilerin kârlar üzerine düştüğü düşünülürse, ekonomik etkinlik kıstası ile bağdaşır. Buradaki varsayımımız kurumlar vergisinin kârlar üzerine düştüğü ve kısa dönemde yansımadığıdır. Böylece sermaye ihraç tarafsızlığı belirli bir vergi düzeyinde sağlanabildiğinde, diğer bir ifade ile yurtiçi ve yurtdışı yatırımların net gelirleri eşitlendiğinde, sermayenin ulusal arzının uluslararası düzeyde etkin bir biçimde dağılımı sağlanmış olacaktır. Bu durumda sermaye ihraç eden ülkenin yurtdışı yatırımlarından elde edilen gelirleri, sermaye ithal eden ülkelere ödenen vergiler kadar düşer.

Evsahibi ülkenin, çeşitli ülkelerden gelen yabancı sermayeye özdeş vergi uygulaması, bütün yabancı yatırımcılara eşit genişleme fırsatı verecektir. Bu durumda firma büyümesi yaklaşımına dayalı firma kuramı açısından önemi büyüktür. Şayet sermaye ihraç tarafsızlığı sisteminde bütün vergi oranları eşit olmazsa uluslararası sermaye akımları açısından oldukça tarafsız olmayan bir sis-

(16) Michael ADLER, "U.S. Taxation of U.S. Multinational Corporations", George P. SZEGO - Marshal SARNUT, International Finance and Trade, C.2, Combridge, Massachusetts, 1979, s.158.

sistem ortaya çıkacak ve etkinlik açısından önem taşımayacaktır(17). Diğer taraftan sermaye ithal tarafsızlığı, belirli bir ülke sınırı içinde yatırım yapan çeşitli uluslara ait bütün firmaların, o ülke sınırı içinde elde ettikleri gelire aynı vergi oranlarının uygulanması halinde ülkedeki bütün yabancı yatırımcılar, eşit fırsatlarla genişleme ve yayılma imkanını elde etmiş olacaklardır. Ancak bu sistem, bütün vergi oranları eşit olmadıkça, uluslararası sermaye akışları yönünden pek tarafsız olmayacak ve uluslararası adalet üzerinde de olumsuz bir etki söz konusu olacaktır. Bununla birlikte, söz konusu vergiler ekonomik anlamda kârlar üzerinden alınan vergiler değilse, yatırım yerine, piyasa şartlarına göre tayin edilen, kısa dönemde yansıtılan maliyet vergileriyle, sermaye ithal tarafsızlığı etkinlik kıstasına daha uygun düşecektir. Ancak, kurumlar vergisi, şirket kârları üzerinden alınan bir vergidir. Bu niteliği itibarıyla yabancı sermayenin vergilendirilmesinde sadece ihraç etkinliği, dünya çapındaki etkinlikle uyumlu olacaktır(18).

Sermaye ithal eden ülkedeki vergi oranlarının çok düşük olması halinde, sermaye ihraç eden ülkelere gereğinden fazla bir sermaye akımı ortaya çıkacaktır. Tersine, vergi oranının sermaye ithal eden ülkede yüksek olması halinde, sermaye ihraç etkinliği kıstasının gerektirdiğinden daha az bir sermaye akımı olacaktır. Burada belirlenmesi

(17) Burhan ERDEM, "Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinde Ekonomik Etkinlik İlkesi", ESADER, 1981, C.XVII, S.2, s.329.

(18) ERDEM, s.330.

gereken husus, sermaye ithal tarafsızlığı nedeniyle kaynak ülke içinde çeşitli ülkelere ilişkin yabancı sermaye yatırımları için eşitlik sağlansa dahi, uluslararası sermaye akımının etkin dağılımı için yeterli olmayacaktır(19).Ancak bütün ülkelerde vergi oranları eşit olduğunda dünya ölçüsünde etkinlik de sağlanmış olacaktır. Bununla beraber,tam rekabet koşullarında kaynakların etkin dağılımı açısından sermaye ihraç etkinliği, ithal etkinliğine göre daha yerinde bir kavramdır. Kuşkusuz fonların tercihi ve çeşitli piyasalarda aksaklıklar dikkate alındığında sermaye ithal tarafsızlığının gerçekleşmesi uluslararası sermaye akımlarını etkileyebilir(20).

B) İKÂMETGAH, İŞ MERKEZİ VE ŞİRKETİN KURULUŞ YERİNE GÖRE TARAFSIZLIĞI :

Yabancı sermayeli yatırım gelirinin vergilendirilmesi ile ilgili etkinsizlikler; (i)İkâmetgah ve hissedarların milliyetine göre tarafsızlık, (ii)Yönetimin yeri ve işletmenin kontrol edildiği yere göre tarafsızlık ve (iii)Şirketin kuruluş yerine göre tarafsızlığın sağlanması ile azaltılabilir. Yatırım kararları üzerindeki vergi baskıları ile ortaya çıkan etkinsizliklerden hiçbirisi aynı önemi haiz değildir. Ancak vergi etkilerinin ortaya çıkardığı tarafsızlık, uluslararası alanda birinci derecede önem kazanır. Yatırım kararları üzerindeki vergi etkileri vergi matrahının uluslararası değiş-

(19) ADLER, s.159-160; RICHMAN, s.8.

(20) ERDEM, s.331.

değişmelere neden olabilir(21).

Sermaye bir üretim faktörü olarak emekten farklıdır. Çünkü sermaye bir üretken araç olarak farklı ülkelere transfer edilebilir. Farklı vergileme yetkileri içinde kalabilir. Sermaye sahipleri kanuni ikametgah tercihini yapabileceklerine göre, vergi düşünceleri uyruklu ve ikâmetgah açısından onların gerçek tercihlerini ortaya koymalarını önlerse, böyle bir durum refah düzeyinde gerileme olarak düşünülebilir(22). Özellikle bazı şirketlerin gelir vergisi oranının düşük olduğu ülkeleri devamlı ikâmetgah olarak seçmeleri bugün yaygın bir uygulamayı teşkil eder. Ülkeler vergi oranlarının düşük olduğu diğer ülkeleri ikâmet yeri olarak seçerler. Diğer taraftan, vergi yükümlüsünün temsil ettiği ikâmetgahın vergi indirici etkisi ulusal vergi matrahına yansdığından dolayı uluslararası adalet açısından oldukça önemli hale gelir. Ferdi refahtaki bir gerileme, bu çeşit vergiden kaçınmaya karşı arzu edilen bir ceza olarak düşünülebilir(23).

Benzer olarak, işletme organizasyonlarının etkinliğini düşürmek pahasına, bu tür şirketler yönetimlerini dışarıda tutmak suretiyle çok büyük bir vergi avantajı elde edebilirler.

Şayet bir ülkenin vergileri sadece şirketin yönetim yeri ve hissedarlarının ikâmetgahlarına göre değil, fakat aynı zamanda şirketin kuruluş yeri ve hissedarlarının uyrukluğuna göre ise, bu durumda uluslararası vergi farklılıkları,

(21) J.E.MEADE, The Theory of International Economic Policy, Volume II, Trade And Welfare, Oxford University Press, New York, 1975, s.38.

(22) MEADE, s.39.

(23) RICHMAN, s.8-9; ADLER, s.160.

ikâmetgah ve yönetimin yerinde olduğu gibi şirketin kuruluş yeri ve uyrukluluğunun tercihindeki uygun olmayan değişimleri azaltabilir.

C) İŞLETME ORGANİZASYON TİPİNE GÖRE TARAFSIZLIK :

Vergi muamelesindeki tarafsızlık, dış yatırım faaliyetlerini yürütmek için seçilen işletme organizasyon biçimi yönünden değerlendirilebilir. Yabancı kaynaklı işletme gelirinin vergilendirilmesi ile ilgili yasa işletme organizasyonlarından bazıları diğerlerine göre avantajlı olabilir. Bundan dolayı, uluslararası doğrudan yatırımların çoğu, şube faaliyetinden daha çok bağlı şirketler biçiminde organize olarak gerçekleştirilir. Çünkü bağlı şirketlere tanınan vergi avantajları şubelere tanınan avantajlardan daha kapsamlıdır. Her iki halde tanınan farklı vergi muamelesi ile ekonomik etkinlik gözardı edilebilir. Yabancı ülkedeki üretim faaliyetlerini icra edebilmek için seçilen işletme organizasyon biçimi işletmenin ev sahibi ülke ile genel ekonomik ilişkisini etkileyebileceğinden dolayı, uluslararası adalet açısından bu problemin oldukça önem kazanır(24).

Yürürlükte olan ulusal vergi oranları ve sistemleri ile, yabancı yatırım yönünden vergi tarafsızlığının bütün şekillerine ulaşmak kendiliğinden mümkün değildir. Dünyanın genel refahı açısından, vergi sistemleri sermayenin en çok prodüktif kullanıldığı alanlardan sapmasına neden olabilir.

(24) RICHMAN, s.8.

Bu tamamen çok yönlü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın, tüm dünya gelirini maksimize etmeyi amaçlamakta olduğunu belirlemek gerekir. Aynı zamanda gelirin uluslararası yeniden dağılımını dikkate almak gerekecektir.

II. YATIRIMCILARA VERGİ MUAMELESİNDE ADALET :

Yabancı kaynaklı sermaye gelirinin vergilendirilmesinde ele alınan ikinci kıstas, eşit durumda olanlara eşit vergi muamelesidir. Bu kıstas, gelişmiş demokratik ülkelerin çoğunda yaygındır. Ulusal vergileme çerçevesinde, eşit gelir elde eden yükümlüler eşit olarak vergilendirilmelidir(25). Bundan dolayı, belirli bir ülkede devlet tarafından sağlanan hı-maye ve diğer imtiyazları kullanabilme yeteneğine sahip olan bütün vatandaşlar ve mukimler veya oy hakları olanlardan, gelirlerini ister bu ülke içinde isterse bu ülke dışında elde etsinler, eşit gelir elde edenlerin tümü eşit oranlarda vergilendirilmelidir.

Bir ülkenin yatırımcılarının dışarıda kazandıkları gelirlerinin vergilendirilmesinde, eşitlere eşit vergi muamelesi kavramına uygun olarak, bu yatırımlar nedeniyle dışarıda ödenmiş vergi söz konusu ise, evsahibi ülkenin davranışı nasıl olacaktır. Muhtemel olan üç yaklaşım sözkonusu olabilir. (i)Yatırımcıların dışarda ödediği vergiler, sözkonusu ülkenin vergileme yetkisinde, vergilendirilebilir gelirin bir parçası olarak. (ii)Gelirin kazanılmasında ortaya çıkan masraflar olarak. (iii) O ülkenin kendi vergilerine zıt kanuni mahsuplar olarak bakılabilir(26).

(25) MEADE, s.40; RICHMAN, s.11.

(26) RICHMAN, s.11-12.

A) ULUSAL VERGİ YÜKÜNDE ADALET :

İlk yaklaşım, ödenen dış vergileri dikkate almayacak ve dış vergilerin ödenmesinden önceki yatırımın brüt geliri yerli vergi oranına tabi tutulacaktır. Böyle bir sistemle, yabancı vergilerin tarhından önce belirlenen vergiye tabi gelire göre, bir ülkenin bütün yatırımcıları üzerinde aynı ulusal vergi yükü yüklenmiş olacaktır. Ancak dışarıda ve içeride alınan vergiler toplam olarak düşünüldüğünde, bir hayli eşit olmayan vergi yükleri konulmuş olur ve böyle bir sistemle dış yatırımcı aleyhine bir farklılaşma ortaya çıkar. Dış vergi yansımayan bir kâr vergisi olsaydı bile, bu çeşit vergi muamelesi, yatırımcı adaleti noktasından uygun olmayacaktı. Ayrıca, yabancı yatırım geliri üzerine konulan dış ve iç vergi yarar prensibini haklı çıkarmayacak ve hem yerel hemde yabancı yatırımcılar arasında eşit vergi muamelesinden bir sapma ortaya çıkacaktır. Dış vergi yansıyan bir vergi olsaydı, sonuç yerli ve yabancı yatırımcı açısından uygun olacaktı(27).

B) VERGİYE TABİ GELİR KAVRAMINDA ADALET :

Bir ülke kendi dış yatırımcılarının gelirini eşit vergileme prensibine göre vergilemek istediğinde, kendi gelir vergisindeki aynı temel vergileme kurallarını uygulamak suretiyle, ikinci yaklaşımdan hareket edebilir. Aynı vergi

(27) RICHMAN, s.14.

muamelesi dış yatırımcılara uygulanırsa, böylece dışarıda ödenen vergiler, ülke içinde vergi borcunun hesaplanmasında vergiye tabi gelire karşı indirimler olarak kabul edilir. Dışarıda ödenen vergilerin, içeride vergiye tabi gelirden indirilmesi halinde yatırımcılara adaletli vergi uygulaması sağlanacaktır.

Dış işletme gelirinin vergi oranlarının değişik seviyelerde ve yüksek olması durumunda, böyle bir yaklaşımla, geniş ölçüde değişken vergi yükleri konacak ve tarafsızlık kriteri de ihlal edilmiş olacaktır. Bununla beraber, dış vergi yansımayan bir maliyet vergisi veya yansımayan bir kâr vergisi olsaydı, vergiye tabi gelirden indirim yaklaşımı hem adalet kriterini ve aynı zamanda yatırımın yeri seçimini etkileyen tarafsızlık kriterine uygun düşecekti(28).

C) ULUSLARARASI VERGİ YÜKÜNDE ADALET :

Yatırımcılara adaletli vergi muamelesi ile ilgili üçüncü kıstas, kredilendirme yolu ile yerli ve yabancı yatırımcıların vergi yüklerini eşitlemektir. Bu, ulusal çerçevedeki adalet kavramının sınırlarını aşar. Toplam vergi yükü açısından uluslararası bir adalet gerçekleştirilir. Yerli ve yabancı ülkelere ödenen vergiler, eşit gelir elde eden bütün yatırımcılar için eşitlenmiş olur. Bir ülke dünyaya yayılan geliri vergilemek isterse bu vergileme isteği, toplam vergi yükü adaleti ile uyumlu olmalıdır.

(28) RICHMAN, s.14-15.

Bu uyum ise, dış ülkede ödenen vergilerin mahsubu yöntemi ile sağlanır(29). Uluslararası adaletin sağlanması için çifte vergilendirmeye karşı uygulanan yöntemler Konu II'de geniş olarak açıklanmaktadır.

III. VERGİ MATRAHININ ULUSLARARASI ADALETLİ BÖLÜŞÜMÜ :

Sermaye ihraç ve ithal eden ülkeler arasında yabancı yatırımdan ortaya çıkan vergi hasılatının adaletli bölüşümü için, vergi matrahının uluslararası adaletli bölüşümü kriteri, yabancı kaynaklı gelirin vergilendirilmesinde uygulanmalıdır. Bir ülkede yabancı sermayenin vergilendirilmesinde uygulanan sistemler ve oranlar, sermaye hareketleri neticesinde gelirin yeniden dağılımında önemli bir rol oynar(30)

Vergi matrahının uluslararası adaletli bölüşümünde, gerçek anlamda uluslararası adaletin sağlanmasında üç noktadan hareket etmek gerekmektedir. Birincisi, bir ülkenin yabancı yatırımcılara sağladığı ara mallar ve kamu hizmetlerinden dolayı vergi talebinde bulunma hakkı, ikincisi; yabancı yatırımdan dolayı ortaya çıkan dışsal olumsuz ekonomiler ve ulusal maliyetlerden dolayı vergileme hakkı. Ulusal maliyetlerin, yabancıların ekonomiyi kontrol etme durumuna gelmesi durumunda, toplumsal bir muhalefet doğabilir.

(29) P.B.MUSGRAVE, "Tax Preferences For Foreign Investment, Compendium on Federal Subsidy Programs, Joint Economic Committee, 92nd Congress, 1st Sesion, March, 1972, s.33.

(30) KRAUSE, s.48; RICHMAN, s.15.

Yabancı yatırımlardan doğan ödemeler dengesi güçlükleri de ulusal tercihlerin saptırılmasına ve ulusal maliyetlere delil olarak ileri sürülebilir. Üçüncüsü, belki de en önemlisi, bir ülkeden diğerine özel sermaye hareketi neticesinde vergi matrahındaki değişimin katılımcı ülkeler arasında adaletli dağılımıdır.

A) KAMU HARCAMALARI VE SOSYAL MALİYETLER :

Dışarda yapılan yatırımlar, ister sermaye ihraç eden ve isterse sermaye ithal eden ülke tarafından birtakım kamu hizmetleri ve diğer teşvik unsurlarıyla desteklensin, her iki halde de bu ülke hükümetlerinin doğan yatırım geliri üzerinden sosyal maliyetlerden dolayı bir vergileme hakkı sözkonusu olacaktır. Kaynağa göre vergileme ilkesi yarar ilkesine dayalı vergileme açısından burada delil olarak gösterilebilir ancak bu yaklaşım oldukça dar bir bakış açısı kazandırır. Şüphesizki, evsahibi ülke yabancı sermaye için işgücünün eğitimi, ürünlerin piyasada korunmaya alınması ve pek çok teşvik tedbirleriyle yabancı sermayeye bir dizi kolaylıklar tanır(31). Ayrıca, evsahibi ülkedeki işgücünün ucuz olması, sermaye ve arazi ile ilgili kolaylıklar da, sağlanan menfaatler içinde önemli bir yer teşkil eder. Diğer taraftan, sermaye sağlayan ülkenin yabancı yatırımın kârlılığında buna benzer katkıları olmaya bilir. Bugün için sermaye ihraç eden ülkelerin devlet bütçelerinin ağırlığı savunma harcamalarına dayanmaktadır.

(31) RICHMAN, s.15; KRAUSE, s.48-49.

Bundan dolayı, bu tür menfaatler, vergi yükümlüsünün politik yönden uyduğu ülke ön plâna alınarak sağlanır. Böyle bir durumda ikâmetgah ve uyruklığa göre vergileme, vergilemede yarar prensibine daha uygun olacaktır(32).

B) ULUSLARARASI VERGİ MATRAHININ BÖLÜŞÜMÜ :

Uluslararası vergi matrahının bölüşümünü teknik olarak açıklamak için belirli bir varsayımdan hareket etmek yerinde olacaktır. Varsayımımızda (A) ülkesi sermaye ihracatçısı ve (b) ülkesi de sermaye ithalatçısı olan ülkelerdir. (B) Ülkesinde, (A) ülkesi tarafından yapılan dış yatırım neticesinde ulusal gelir seviyesindeki değişimleri dikkate alarak konuyu açıklayalım. Aşağıdaki semboller, vergi etkilerinden ve zamandan soyutlanarak, her bir ülkede ortaya çıkan gelir değişimlerinin unsurlarını belirtmektedir(33).

SERMAYE İHRACATÇISI (A) ÜLKESİNİN GELİRİNDEKİ DEĞİŞME

- İhraç edilen sermaye dolayısıyla gelir kaybı..... -a
- Kalan sermayenin gelirindeki yükselme +c
- Yerli işgücünün gelirindeki azalma -d

SERMAYE İTHALATÇISI (B) ÜLKESİNİN GELİRİNDEKİ DEĞİŞME

- İthal edilen sermayeden kazanılan gelir (A'nın önceki kârlılığında) +a
- İthal edilen sermayenin gelirden sağladığı artış (B'nin yeni kârlılığında) +b

(32) Peggy B.MUSGRAVE, "International Tax Base Division and The Multinational Corporation", PUBLIC FINANCE, No:4, Volume 27, 1972, s.394-395.

(33) RICHMAN, s.16-21.

- Yerel sermayenin gelirindeki azalma -e
- Yerel işgücünün gelirindeki Artış +f

Gerçek transferin mali transferle aynı anda yapıldığını ve bu gelir değişmelerinin yapısal nitelikte olduğunu kabul edelim. Tam istihdam da bütün yönleriyle yürürlükte dir. Her bir ülke için Cobb- Douglas üretim fonksiyonundan hareket ettiğimizde;

	$\frac{\text{A'daki Hasılat}}{L_A^{\alpha}(K_{AA}+I_{AB})^{1-\alpha}}$	$\frac{\text{B'deki Hasılat}}{L_B^{\alpha}K_{BB}^{1-\alpha}}$
SERMAYE HAREKETİNDEN ÖNCE	$L_A^{\alpha}(K_{AA}+I_{AB})^{1-\alpha}$	$L_B^{\alpha}K_{BB}^{1-\alpha}$
SERMAYE HAREKETİNDEN SONRA	$L_A^{\alpha}K_{AA}^{1-\alpha}$	$L_B^{\alpha}(K_{BB}+I_{AB})^{1-\alpha}$

olacaktır.

L_A = (A) ülkesindeki emek arzı

K_{AA} = İhraçtan önce A'daki sermaye

K_{BB} = İthalden önce B'deki sermaye

L_B = B'deki emek arzı

I_{AB} = A'dan B'ye sermaye akışı

Aşağıdaki teorik değerleri yukarıdaki değişkenlere tahsis edecek olursak;

L_A		120
L_B		100
K_{AA}		360
I_{AB}		50
K_{BB}		250
α		7

Tamamen rekabetçi bir piyasada, A'dan B'ye sermaye akışı her iki ülke arasında sermayenin gerçek verim oranının eşitlendiğini kabul edersek, ayrıca her bir ülkenin faktör paylarının da eşitlenmesi gerekecektir. Böylece birleştirilmiş A ve B'nin geliri yükselecek ve sermaye, ulusal gelirin dağılımında yansımaları aşağıdaki değerleri olacaktır.

a		6.4
b		.6
c		4.3
d		4.7
e		4.3
f		5.1

Dünya gelirindeki toplam değişme = $b+c-d+e+f = 1.0$.
Aşağıdaki Tablo I(a); ister kazançlar (B) ülkesinde tutulsun isterse (A) ülkesine havale edilsin, farklı vergileme prensiplerine sahip olan (A) ve (B) ülkeleri için, hem kurumlar vergisi ve hem de şahsi gelir vergisi matrahındaki değişiklikleri göstermektedir. Aynı açıklamalar Tablo I(b)'de sayısal değerlerler verilmektedir (yukarıdaki a, b, c, d, e ve f değerlerini yerine koymak suretiyle). A'da vergi oranı T_a , verilem değer .50. B'deki kurumlar vergisi oranı, t_b , kararlaştırılan değer .30. parantez içindeki değerler, vergi oranının B'de .30 dan başka .50 olduğunda vergi matrahındaki değişiklikleri ifade eden değerlerdir.

Farklı vergileme sistemleri gelir vergisi matrahındaki değişmelerin A ve B ülkesi arasındaki çok farklı dağılımlarını verir. Gelir vergisi matrahındaki değişiklikler, herbir

TABLO I(a)

FARKLI VERGİLENDİRME PRİNSİPLERİ ALTINDA A'nın B'de YAPTIĞI YATIRIMLAR NETİCESİNDE A VE B ÜLKELERİN-
DEKİ KURUMLAR VERGİSİ VE GELİR VERGİSİ MATRAHLARINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER

	Tüm Yedek Akçeler		Tüm Transfer Edilen Kazançlar	
	Kurumlar Vergisi Matrahı	Gelir Vergisi Matrahı	Kurumlar Vergisi Matrahı	Gelir Vergisi Matrahı
1. İkametgaha göre Vergileme				
- A'nın vergi matrahı	b + c	(1-ta)c-d	b + c	(1-ta)(b+c)-d
- B'nin vergi matrahı	- e	f-(1-tb)e	- e	f-(1-tb)e
2. Kaynağa göre Vergileme				
- A'nın vergi matrahı	c - a	(1-ta)c-d	c - a	(1-tb)b+(ta-tb)a+
- B'nin vergi matrahı	a + b-e	f-(1-tb)e	a + b-e	f-(1-tb)e
3. Dış vergi kredisi ile bir- likte kaynağa ve ikametga- ha göre vergileme				
- A'nın vergi matrahı	$\frac{(tc-tb)}{ta}b-\frac{tb}{ta}a+c$	(1-ta)c-d	$\frac{(ta-tb)}{ta}b-\frac{tb}{ta}a+c$	(1-ta)(b+c)-d
- B'nin vergi matrahı	a+b-e	f-(1-tb)e	a+b-e	f-(1-tb)e
4. Dış vergi kredisi ve vergi ertelemesi ile kaynağa ve ikametgaha göre vergileme (3)				
- A'nın vergi matrahı	c - a	(1-ta)c-d	$\frac{(ta-tb)}{ta}b-\frac{tb}{ta}a+c$	(1-ta)(b+c)-d
- B'nin vergi matrahı	a + b -e	f-(1-tb)e	a+b-e	f-(1-tb)e
5. Kaynağa ve İkametgaha göre Vergileme(indirim yaklaşımı)				
- A'nın vergi matrahı	(1-tb)b-tba+c	(1-tb)c-d	(1-tb)(b)-tb+a+c	(1-ta)c+(1-ta)(1-tb) b-(1-ta)tb a
- B'nin vergi matrahı	a+b-e	f-(1-tb)e	a+b-e	f-(1-tb)e

TABLO I(b)

(A) ve (B) ÜLKELERİNDE GELİR VERGİSİ VE KURUMLAR VERGİSİ DEĞİŞİKLİKLERİ İÇİN SAYISAL DEĞERLER(1)

	Tüm Yedek Akceler		Tüm Transfer Edilen Kazançlar	
	Kurumlar Vergisi Matrahı	Gelir Vergisi Matrahı	Kurumlar Vergisi Matrahı	Gelir Vergisi Matrahı
1. İkâmetgaha göre vergileme				
- A'nın vergi matrahında	+4.9	-2.6	+4.9	-2.3
- B'nin Vergi matrahı	-4.3	+2.1(3.0)	-4.3	+2.1(3.0)
2. Kaynağa göre vergileme				
- A'nın vergi matrahında	-2.1	-2.6	-2.1	-0.9(2.3)
- B'nin vergi matrahında	+2.7	+2.1(3.0)	+2.7	+2.1(3.0)
3. Dış Vergi kredisi ile birlik-te ikâmetgaha ve Kaynağa göre vergileme				
- A'nın vergi matrahında	+0.7(-2.1)	-2.6	+0.7(-2.1)	-2.3
- B'nin vergi matrahında	+2.7	+2.1(3.0)	+2.7	+2.1(3.0)
4. Dış Vergi Kredisi, Vergi İrtelenmesi ile Birlikte Kaynağa ve İkâmetgaha göre Vergileme				
- A'nın vergi matrahında	+2.1	-2.6	+0.7(-2.1)	-2.3
- B'nin vergi matrahında	+2.7	+2.1(3.0)	+2.7	+2.1(3.0)
5. Kaynağa ve İkâmetgaha göre Vergileme(indirim yaklaşımı)				
- A'nın vergi matrahında	+2.8(1.4)	-2.6	+2.8(+1.4)	+1.4(0.7)
- B'nin vergi matrahında	+2.7	+2.1(3.0)	+2.7	+2.1(3.0)

(1) A'nın vergi oranı %50 ve B'nin vergi oranına %30'dır.

Parentez içindeki değerler (A) ve (B)'nin vergi oranı %50 olması halindeki sayısal değerleri göstermektedir.

vergileme yetkesi içinde kâr payları alındılarının seviyelerindeki değişikliklere ve emeğin vergiye tabi gelirindeki değişikliklere dayandırılabilir. Bu iki son açıklamanın A ve B ülkesi arasında vergiye tabi gelirin dağılımındaki vergiler ve yabancı sermayeli yatırımın toplam etkisinin değerlemesinde hesaba alınması gereklidir. Aynı zamanda hatırlanmalıdır ki ,gelir vergisi matrahı vergi hasılatına göre,kurumlar vergisi matrahının verdiğiinden çok daha az nisbette bir hasılat verecektir.

(A) ülkesinden (B) ülkesine yatırım akışı hacmi,Tablo I(a) ve I(b) de görüleceği gibi tarafsız bir vergi sistemi altında veya vergilerin yokluğu halinde ,faktör piyasasında uzun dönemli dengeyi sağlamanın gerekliliği için hesaplanmıştır.

Tabloda görüleceği gibi ikâmetgaha göre vergileme, kurumlar vergisi matrahındaki değişiklikler konusunda iki ülke arasında en büyük eşitsizliği verdiğini belirtmek gerekir. (B) ülkesinin kurumlar vergisi matrahından geniş ölçüde bir indirim karşılık olarak ,(A) ülkesinin kurumlar vergisi matrahına geniş ölçüde bir net ilave vardır. Bununla beraber,gelir vergisi matrahı (B) nin matrahına net ilave ve (A)nın matrahına net bir indirim ile karşılıklı denge yönünde rol oynar.İkinci durumda kurumlar vergisi matrahındaki değişikliklerin yönü Kurumlar vergisi kaynağa göre alındığında ,zıt yönde işler. (A) nin matrahında küçük bir indirim olduğu taktirde (B) nin matrahında bunu karşıliyacık bir ilave yapılır.Bu durumda , kurumlar vergisi matrahındaki değişiklikler gelir vergisi matrahındaki değişikliklerle aynı yöndedir, ve (A) hem kurumlar vergisinde ve hem de gelir vergisinde kayıplara uğrarken,(B) her iki çeşit vergiye tabi gelirden kazançlı çıkar.

Her iki durumda, her iki vergi matrahının birleştirilmesi halinde ,ikâmetgaha göre vergileme ,kaynağa göre vergilemeden doğan vergiye tabi gelirin vergilemesinde daha tarafsız bir ortam sağladığı görülecektir. Bu tarafsız ortam ,yabancı yatırımın sosyal maliyetlerden ve faydalandırma prensibine bağlı vergileme düşüncelerinden soyutlanması halinde gerçekleşir.

Kaynağa göre vergilemede (A) nın vergi matrahı kaybı, şayet bütün kârlar (A) nın ülkesine gâri iade edilirse oldukça azalır. Durum daha sonra, dış vergi kredisinin uygulanması ve kaynağa ve kanuni ikâmetgaha göre vergileme sistemi altında eşitlenecektir. Ancak, dış vergi oranının (A) da daha düşük tutulmak şartıyla bu ülkede bir iyileşme sağlanabilecektir. (A) ve (B) ülkelerinin kurumlar vergisi oranı birbirine eşitse bu durumda kaynağa göre vergileme esas alınacaktır. Bu durumda sermaye ihracakçısı (A) ülkesinin uğradığı kayıp yaklaşık olarak sermaye ithal eden (B) nin vergiye tabi gelinde sağladığı kazançla eşdeğerdir.

4.no.lu satırdaki uygulamayı ele aldığımızda, dış işletme kazançları (B) ülkesinde yedek akçe olarak tutulduğu sürece (A) ülkesi vergi borcunun ertelenmesine izin verir. Böylece bütün kazançların tutulması (B) ülkesi vergi oranının bütünü kastedilir. Vergiye tabi gelirin dağılımı kaynağa göre vergileme altında olacaktır.

Vergileme hem kaynağa ve hem de ikâmetgaha göre ise (A) ülkesi, vergiye tabi gelirden bir indirim olarak, kendi vergi borcuna karşılık bir kredi olmayan (B) ülkesinde ödenmiş bir işletme vergisini muameleye koyarsa, böylece hem (A) ülkesi hem de (B) ülkesi $t_b = .30$ ve $t_a = .50$ olduğu hallerde kurum-

lar vergisi matrahı içinde eşit kazançlara sahip olacaklardır.(B) nin kurumlar vergisi oranı (A) ya eşitse, verilen sayısal örnekteki (A) nin kazancı %50 azalabilecektir. Ancak (A) nin işletme kârlarının tamamı (A) ya geri iade edilirse gelir vergisi matrahındaki değişikliklerle karşılıklı denkleşecektir.

Son vergileme sistemi seçilirse, dış işletme geliri kaynağa göre vergilendirilirse ve ikâmetgah ülkesinde vergi borcunun değerlemesinde vergiye tabi gelirden bir indirim olan dış vergi kredisi uygulanırsa, yabancı yatırımı takiben iki ülke arasında gelir vergisi matrahındaki değişikliklerin dağılımı açısından çok tarafsız bir durum ortaya çıkar, bu durum (A) ülkesinin yatırımcılarına -ister içerde isterse dışarda yatırım yapsınlar- yaygın ölçüde farklı vergi yükleri koymakla başarılır.

Dış kaynaklı işletme gelirinin en iyi vergilendirilmesi; hem vergi matrahının tarafsız dağılımı kriteri ve hem de ,dış vergi kredisi ,ikâmetgah ve kaynağa göre vergileme ile sağlanacak olan yatırım tarafsızlığı kriteri ile sağlanır.Yabancı sermaye üzerine (B) ülkesi daha düşük bir vergi oranı koyarsa bu tercih edilebilen bir sistem olacaktır.

D Ö R D Ü N C Ü K O N U

YABANCI SERMAYELİ YATIRIMLARDA VERGİLEME
İLKELERİ, SORUNLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Y A B A N C I S E R M A Y E L İ Y A T I R I M -
L A R D A V E R G İ - L E M E İ L K E L E R İ .
S O R U N L A R V E Ç Ö Z Ü M Y O L L A R I

I. VERGİLEME İLKELERİ :

Ülkeler vergilendirme bakımından birbirinden farklı üç ilke uygulamaktadırlar. Bu ilkeler; ikâmet ilkesi, uyruklu ilkesi ve kaynak ilkesidir. Çoğu kez ikâmet ve uyruklu ilkesi birlikte uygulanmaktadır(1). Her ulus içinde bulunduğu durum ve koşullara göre vergilemede bu ilkelerden birini seçmektedir. Uygulamada gelişmiş ülkelerin daha çok ikâmet ilkesini ve gelişmekte olan ülkelerin ise daha çok kaynak ilkesini seçtikleri dikkati çekmektedir. Gelişmiş ülkelerin doğrudan dış yatırımlarının bulunması ve gelişmekte olan ülkelerin bu imkândan yoksun olmaları, böyle

(1) RICHMAN, s.24.

bir seçimin temel nedenidir(2). Şimdi bu ilkeleri ana hatlarıyla inceleyelim.

A) İKÂMET İLKESİ :

Bu ilkeye göre gelir, ikâmet esas alınarak vergilendirilir. Gerçek kişi açısından, yükümlülüğe esas olan ikâmetgah mali ikâmetgahtır(3). Bu ilkeye göre, kişi gerek bulunduğu ülkede ve gerekse bu ülke dışından elde ettiği gelirlerin toplamı üzerinden vergilendirilir.

Şirketler açısından durum biraz daha farklıdır Vergilendirme(4);

- i. Kuruluş yeri olan kanuni merkeze,
- ii. Yönetim ve merkezi kontrol yeri olan, iş merkezine veya,
- iii. Kanuni merkez ve iş merkezi kıstaslarından her ikisine göre tayin edilir.

(2) Selahattin TUNCER, Çifte Vergileme ve Milletlerarası Vergi Anlaşmaları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974, s.17.

(3) Mali ikâmetgah(fiscal domicile) her devlette değişik şekil ve esaslarda uygulanmaktadır; (i)yerleşmek amacı ile oturulan yer, (ii)bir işyeri vasıtasıyla faaliyette bulunulan yer, (iii)altı ay ile bir yıl değişen süreler arasında bir yerde oturma şeklinde vergileme için esas alınmıştır. Bkz: TUNCER, s.17.

(4) On ülkeyi esas alan bir araştırmaya göre vergilendirme; İsviçre, İtalya, İsveç ve Japonya'da kanuni merkez esasına; İngiltere ve Fransa'da iş merkezi esasına; Kanada, Federal Almanya, Hollanda ve Belçika'da ise sözkonusu kıstaslardan birine veya ikisine göre tayin edilmektedir; Bkz:Leslie MILLS and Henry J.GUMPEL, "Taxation of Foreign-Source Income by Other Countries", INTERTAX, June, 1978. KRAUSE-K.W.DAM, Federal Tax Treatment of Foreign Income, Brookings Institution, Washington, 1964, s.115.

Kanuni merkezin tayini açısından bir sorun yoktur. Ancak iş merkezinin tayini ülkeden ülkeye göre değişmektedir. Türk vergi sisteminde "iş merkezi, iş bakımından muamelelerin bilfiil toplandığı ve idare edildiği merkezdir"(5). İngiltere'de yönetim kurulu toplantılarının yapıldığı, Peru ve Avustralya'da şirket hesaplarının çoğunun ikâmet ittiği ve Pakistan'da ise kurum kazançlarının yarısından fazlasının elde edildiği yerdir(6). İngiltere ve Fransa'da sadece iş merkezi esası; Türkiye, Federal Almanya, Meksika, Avustralya, Hollanda ve Belçika'da ise her iki kıstas uygulanmaktadır(7).

Kanuni merkez ve iş merkezi kıstasları, çokuluslu bir şirketin yurtdışında kurmuş olduğu yavru şirketin vergilendirilmesiyle yakından ilişkilidir. Kanuni merkez kıstas alındığında, yavru şirket mukim bir şirket olarak dikkate alınmayacağından, vergileme, kârlar ana şirkete intikal edinceye kadar normal olarak ertelenir. Bu uygulamaya vergi erteleme (tax deferral) denir(8). Vergilemede iş merkezi kıstas alındığında, yurtdışında organize olan yavru şirketlerin geliri kârların intikali beklenilmeksizin vergilenir. Ancak uygulamada kanuni merkez kıstasını uygulayan bazı ülkeler, bazen yavru şirketin gelirinin vergilendirilmesinde vergi erteleme-sinden kaçınmakta ve cari vergi oranlarını uygulamaktadırlar.

(5) K.V.K., md.10.

(6) MILLS and GUMPEL, s.116; TUNCER, s.17.

(7) MILLS and GUMPEL, s.116.

(8) MITSIO SATO and Richard M. BIRD, "International Aspects of the Taxation of Corporations and Shareholders", IMF STAFF PAPERS, Vol.XXII, No:2, July 1975, s.397.

Buradaki amaç, düşük vergi oranlarının uygulandığı ülkelerde, yavru şirketin doğan gelirinin ertelenmesinden ortaya çıkan vergiden kaçınmayı önlemektir. Çoğu ülkeler vergiden kaçınmayı (tax avoidance) azaltmak için bu tedbirleri alırlar(9).

İkâmetgah ilkesi iç ve dış gelirlerin birlikte vergilendirilmesini sağlayacağı için, bir taraftan sermayenin yurtdışına kaçmasını önleyecek, diğer taraftan toplam vergi hasılatında kaynak ülkesine göre bir artış sağlayacaktır. Böyle bir uygulama yurtiçi gelirlerle yurtdışı gelirlerin vergilendirilmesi açısından bir denge ve eşitlik sağlayacaktır(10).

B) UYRUKLUK İLKESİ :

Vergilemede diğer bir ilke, ikâmet ilkesi ile yakın ilişkili olan ve çoğu kez ikâmet ilkesi ile birlikte kullanılan uyrukluk ilkesidir. Bu ilkeyi uygulayan ülkeler kendi vatandaşlarının yurtiçi ve yurtdışı gelirlerini birlikte vergilemekte ve yabancıları bunun dışında bırakmaktadırlar(11).

Şirketler için uyrukluk ilkesi, şirketin tüzel kişilik kazandığı yer veya mülkiyet haklarının uygulandığı yerdir. İngiltere ve Kanada vergileme açısından; bir şirketin merkezi

(9) SATO and BIRD, s.398; Ayrıca Bkz:HARVARD LAW SCHOOL, International Program In Taxation, Taxation In The United States, Commerce Claning House, Chicago, 1963, s. 1042-1080.

(10) TUNCER, s.18.

(11) UNITED NATIONS, Manual For the Negotiation of Bilateral Tax Treuties Between Developed and Developing Countries, ST/ESA/94, New York, 1979, s.11; TUNCER, s.18.

yönetimi ve denetimi kendi ülkesinde ise, bu şirketi yerli şirket gibi kabul eder. Avustralya ise, Avustralya yasalarına tabi olarak çalışan bir şirketi yerli şirket olarak kabul eder(12).

Çoğu ulusların dünyaya yayılan gelirlerinin vergilendirilmesini uyrukluk ilkesinden daha yaygın olarak ikâmetgah ilkesini uygulamaları, külfetli olan çifte vergilmeyi ortaya çıkarmaktadır. Çifte vergileme ile ödeme gücü ve adalet ilkeleri ihlal edilmiş olacaktır(13). Çifte vergilemede ancak tek yanlı ve iki yanlı anlaşmalarla uygulanan istisna ve kredi yöntemleriyle ortadan kaldırılabilir(14).

Gelir vergisi ödeme gücüne göre alındığından ve ulusal vergi bünyesi içinde gittikçe artan bir önemi olduğundan, bu sebepten yabancı kaynaklı gelirin vergilendirilmesinde bu ille daha kuvvetle desteklenen bir ilke haline gelmiştir(15).

C) KAYNAK İLKESİ :

Çeşitli Avrupa ülkelerinde sedüler gelir vergileriyle birlikte gelişen(16) kaynak ilkesine göre, gelirin doğduğu yer

(12) MILS and GUMPEL, s.115.

(13) RICHMAN, s.25.

(14) Toper ÇAĞLAYAN, "Uluslararası Çifte Vergilendirme Olgusu, Bu Olguyu Ortadan Kaldırma Amacıyla Uluslararası ve Ulusal Tabanda Yapılan Çalışmalar", MALİYE DERGİSİ, S.57, Haziran 1982, s.33.

(15) RICHMAN, s.26.

(16) Kaynak ilkesi ile sedüler gelir vergileri arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Sedüler gelir vergilerinde, geliri elde edenin kişisel durumu dikkate alınmadığından ve çeşitli vergilere değişik oranlar uygulandığından, bu tip vergi sistemlerine sahip olan ülkelerde yabancı kaynaklı gelirin vergilendirilmesi bu açıdan mümkün olamamaktadır; Bkz:MITSIO and BIRD, s.396; TUNCER, s.15.

veya geliri doğuran olay vergilemede esastır. Gelirin sahibi kim olursa olsun önemli değildir. Gerek mukimler ve gerekse mukim olmayanlar, ülke içindeki kaynaklardan elde ettikleri gelirleri üzerinden benzer şekilde vergilendirilirler(17).

Bu ilke bütün ülkeler tarafından kullanılabildiğinde (herbir ülkenin, gelirin kaynağının tayihinde aynı kuralları uygulaması şartıyla) ülkeler arasında vergileme açısından çifte vergileme sorunu söz konusu olmayacaktır.

Gerçekte "kaynak" kavramının görünürde bir açıklığı olmasına rağmen, kaynağın tanımı oldukça teknik zorlukları içerir(18). Bu nedenle, bu ilkenin uygulanmasında pek çok güçlükler ortaya çıkar. Ülkelerarası kaynak kurallarındaki zıtlıklar

(17) MITSIO and BIRD, s.396.

(18) Basit bir örnek bu noktayı açıklamakta yeterli olabilir. Örneğin; (A) Ülkesinde bazı malları üreten bir imalatçı, bu malları (B) ülkesindeki bir firmaya ihraç ettiğini ve bu firmanın da bu malları kendi ülkesinde sattığını düşünelim. Bu faaliyetten doğan gelirin kaynak ülkesi imalatın yapıldığı (A) ülkesimidir yoksa satışın yapıldığı (B) ülkesimidir? Yoksa kaynak bazı formüllere dayalı olarak (A) ve (B) ülkesi arasında taksim edilebilir mi? Diğer faktörler (satış kontratının yeri, ödemenin yapıldığı yer ve ticaret ünvanının tastik edildiği yer gibi) kaynak tespitinde dikkate alınacak mıdır yoksa alınmayacak mıdır? Birçok alternatifler ortada iken tek bir alternatiften çözüme yaklaşmak pek yerinde olmayacaktır. Bu konular uzun zamandır tartışma konusu olup, daha geniş bilgi için bkz: Charles M. MCLURE, State Income Taxation of Multistate Corporation, A report Prepared For the United Nations Conference on Multinational Corporations, February, 1974.

da uluslararası çifte vergilemenin sürekli gündemde olmasına neden olur(19).

Kaynak ilkesinin uygulanmasındaki güçlüklerden birincisi, gelirin hangi ülkede doğduğunun tespiti ile ilişkilidir. Ücret ve maaş elde edenlerin kaynağa göre vergilendirilmesi oldukça kolaydır. Çünkü hizmet nerede icra edilirse gelir orada kazanılır. Asıl zorluk işletmeler açısından ortaya çıkmaktadır. Bir şirket bir ülkede sevk ve idare edilir halbuki diğer ülkelerde tali şirketler ve şubeler halinde (Satış faaliyetleri dahil) yaygın faaliyetler icra ederse, bu durumda vergiye tabi gelirin çeşitli kaynak ülkeler arasında tahsisi tamamen zor bir mesele haline gelir. Örneğin; Entegre işlemlerin yer aldığı petrol endüstrisinde, petrol bir ülkede çıkarılır, diğerinde nakledilir ve üçüncü bir ülkede rafine edilir, diğer birçok ülkelere satılır. Bu tür durumlar kötü niyetli uygulamalara açıktır ve sözkonusu şirketler, vergiden kaçınmak için, kârlarını verginin düşük olduğu ülkelere ve maliyetlerini de yüksek vergi oranlarının olduğu ülkelere yönlendirilebilirler. Vergiden kaçınmaya karşı her ülke kendi geliştirdiği formüllerle tedbirler alırken, uluslararası vergi anlaşmalarıyla, her bir ülkede nihai mamule eklenen katma değer nispetinde vergiye tâbi gelire tahsis yapmak mümkün olabilmek-

(19) Önceki açıklamaya ilave olarak; (A) ve (B) ülkelerinin her ikisi kaynak ilkesinden hareketle, (A) ülkesi kaynağın imalatçı ülke olduğunu ve (B) ülkesi de kaynağın satış ülkesi olduğunu ileri sürerse, tam bir çifte vergileme ortaya çıkar. Diğer taraftan, her iki ülke de kaynağın ülke dışında olduğunu dikkate alırsa, uluslararası vergilememe ortaya çıkacaktır. Burada belirtilmesi gereken nokta, bu iki zıt görüntülerden birinin iyi veya kötü olduğu noktasında kesin bir tercih olmadığıdır.

tedir(20).

Kaynak ilkesinin uygulanmasının devlet açısından bazı yararları vardır. Birincisi; uygulaması sade ve kolaydır. İkincisi , vergi idaresinin zayıf olduğu ülkeler açısından avantajlıdır. Çünkü bu ülkeler, yükümlülerinin dış ülkelere sağladıkları geliri tespit etmekte başarısızdırlar(21).

Kaynak ilkesi ekonomik birleşmeler yönünden üzerinde durulması gereken bir ilkedir. Bu ilke çerçevesinde karşılıklı vergilendirme hakları eşit ve adil bir biçimde düzenlenmektedir(22). Ancak bu ilkeyi uygulayan birleşmeye dahil ülkelerin gelişmişlik seviyesinin birbirine yakın olması gerekir. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) bünyesinde her ülkede doğan katma değer vergilemesi bu ilkeye dayanmaktadır(23).

(A) ve (B) ülkelerinin sermaye üzerindeki vergi yükleri çeşitli vergileme ilkelerinin kombinasyonu ve yatırımın yerine göre Tablo 1'de nazari olarak açıklanmaktadır(24). Burada kâr vergilerinin yansıtılamadığı varsayımından hareket edilir. Herbir ülke dört farklı vergileme politikası seçeneğine sahiptir. Yani herbir ülke, kaynak ilkesine, ikâmet ilkesine ve hem kaynak hem de ikâmet ilkesine ve nihayet her iki ilkeye ilave olarak dış ülkede ödenen verginin mahsup usulünü (foreign tax credit) uygulayarak vergilemeyi gerçekleştirebilir.

(20) RICHMAN, s.27.

(21) TUNCER, s.12.

(22) ÇAĞLAYAN, s.30.

(23) S.Car1 SHOUP, Tax Harmonization with Respect to Future New Members of the E.E.C., MALİYE ENSTİTÜSÜ KONFERANSLARI, 18. Seri-Sene 1969, İstanbul, s.3.

(24) RICHMAN, s.27-29.

Yatırım ya (A) ülkesinde, ya da (B) ülkesinde yapılabilir. Her bir ülkede vergi amacıyla düşünülebilir. Böylece yatırım ve izlenecek politikalar için 16 seçenek sözkonusudur. Her bir seçeneğin vergi yükleri karşılaştırılabilir. Yapılan karşılaştırmalar sonucunda sermaye ihraç tarafsızlığının sadece iki durumda başarılabileceği görülecektir(6 ve 16 nolu seçenekte). Birinci halde(6 nolu) ülkeler ikâmet ilkesine göre vergileme yaparlar. İkinci halde ise (16 nolu) ülkeler hem kaynak ve hem de ikâmet ilkesine ve ilave olarak da dış ülkelerde ödenen vergilerin mahsup usulünü uyguluyorlar. Her iki halde de, (A) ülkesinde ikâmet eden şirket ister (A) ülkesinde ve isterse (B) ülkesinde yatırım yapsın aynı vergi oranında vergi ödeyecektir. (B) Ülkesinde ikâmet eden şirket için de durum aynıdır.

1 Nolu durumda her iki ülke kaynağa göre vergileme yaptığından "ikâmet tarafsızlığı" (Residence Neutrality) başarılıdır. Bu durumda, vergi bir şirketin ikametgahı seçimini, yani şirketin sevk ve idare yerini etkilemeyecektir. Bundan dolayı sık sık tavsiye edilen, işletme gelirinin kaynak ilkesine göre vergilendirilmesidir. Ancak uluslararası sermaye hareketleri yönünden tarafsızlık için ikâmet ilkesine göre vergileme tercih edilir. Ayrıca, daha önce de tartışıldığı gibi, ikâmet esasına göre vergileme ile uluslararası adalet daha iyi bir şekilde sağlanmış olacaktır. Hem ikâmet ve hem kaynak ilkesi ve ilave olarak dış ülkede ödenen vergiye mahsup usulünün uygulanması en iyi bir uzlaşma yolu olacaktır. Çünkü böylece sermaye ihraç tarafsızlığı ve kişisel vergi yüklerinin uluslararası adaleti kriteri ile uyum sağlanacaktır. Buradaki varsayım elbette ki dış ülkede ödenen verginin tamamının mahsu-

T A B L O 1

İŞTİRAKÇI ÜLKELER TARAFINDAN UYGULANAN ÇEŞİTLİ VERGİLEME İLKELERİ NETİCESİNDE YATIRIM GELİRT
ÜZERİNDEKİ VERGİ ORANLARI

SERMAYE		(A) ÜLKESİNİN VERGİLEME POLİTİKASI				
(B) Ülkesinde Vergi-...İkâmetga-.....de Kaynak İl- İkâmet İl- Kaynak Kaynak+İkâmetgah		hında Sermay- Yatırımlar kesine gö- kesine gö- +İkâmetgah +Dışarda Ödenen		Verginin Mahsubu- Verginin Mahsubu-		
leme Politikası		ye Sahipli- Sermaye re Ver- re Vergi-		na Göre Vergileme		
liği		gileme		leme		
Kaynak İlkesine	A	B	1.	2.	3.	4.
Göre Vergileme	A	A	ta	ta	ta	ta
Göre Vergileme	B	A	tb	0	ta	ta
Göre Vergileme	B	B	tb	tb	tb	tb
İkâmetgah İlkesine	A	B	5.	6.	7.	8.
Göre Vergileme	A	A	0	ta	ta	ta
Göre Vergileme	B	A	ta	ta	ta	ta
Göre Vergileme	B	B	tb	tb	tb	tb
Kaynak ve İkâmetgah	A	B	9.	10.	11.	12.
İlkesine Göre Vergileme	A	A	tb	tb+ta	ta	ta
İlkesine Göre Vergileme	B	A	ta	ta	ta	ta
Kaynak + İkâmetgah + Dı-	A	B	13.	14.	15.	16.
şarda Ödenen Verginin	A	A	tb	ta	ta	ta
Mahsubuna Göre Vergi-	B	A	ta	ta	ta	ta
leme	B	B	tb	tb	tb	tb

(6) ve (16) Nolu Seçenekte İkâmetgah Tarafsızlığı Başarılabilmiştir.

bundan hareketle yapılmaktadır. Dışarıda ödenmiş olan vergi, aynı gelir üzerinden içerde ödenmesi gerekenden daha çok ise, dışarıda ödenen miktar tamamen mahsup edilecek ve kalan miktar ikâmet ülkesince geri ödenecektir. Şayet dışarıdaki vergi oranı, ikâmet ülkesindeki vergi oranından yüksekse, sermaye ihracındaki tarafsızlık sağlanamayacaktır. Hem kaynak, hem ikâmet ve hem de dışarıda ödenen verginin mahsubunun birlikte uygulanması uluslararası adalet kriteriyle bağdaşacaktır.

Tablo 1'den çıkan diğer bir netice şudur. Her iki ülkenin vergilerinin tam tarh edilmesiyle çifte vergileme ortaya çıkacaktır. Bir ülkenin vergilerinin sadece ikâmet ilkesine ve diğer ülkenin ise sadece kaynak ilkesine göre alındı hallerde tarafsızlık ilkesinden en büyük sapma söz konusu olacaktır (2 ve 5 nolu seçenekte olduğu gibi).

II. VERGİLEME İLKELERİNDEKİ UYUŞMAZLIKLARIN ORTAYA ÇIKARDIĞI ULUSLARARASI ÇİFTE VERGİLENDİRME VE ÇİFTE VERGİLEMEYİ ÖNLEYİCİ YÖNTEMLER:

A) ÇİFTE VERGİLENDİRME KAVRAMI :

Kaynak, ikâmet ve uyrukluk ilkelerinin çeşitli ülkelerin vergi sistemlerinde değişik ağırlıklarda kullanılması sonucunda sık sık çifte vergileme ortaya çıkmaktadır. Bu kavram konusunda çeşitli tanımlar yapılmıştır. "Çifte vergilendirme, aynı gelir veya servetin iki veya daha fazla ülke tarafından vergilendirilmesidir"(25).

(25) Erwin Esser NEMMERS, Dictionary of Economics and Business, Littlefield Adams Co., N.J., 1978, s.150.

"Uluslararası çifte vergileme, iki veya daha fazla devletin aynı yükümlüden aynı konu üzerinde, belirli bir dönemde benzer vergiler teklif etmesidir"(26). "Çifte vergilendirme, aynı yükümlüden aynı dönem için aynı vergiye tabi unsur üzerinden iki veya daha fazla devletin vergi almasıdır"(27).

"Bir mali yıl içinde aynı işlem üzerinden iki veya daha fazla ülkece vergi alınmasıdır"(28).

Uluslararası çifte vergilendirme ile birçok ülkelerde adil olmayan ve arzu edilmeyen sonuçlar ortaya çıktığından, çifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. En yaygın yöntemler ikâmet ülkesinde yabancı kaynaklı gelirin vergiden istisnası veya kaynak ülkesinde ödenen vergiler için mahsup yöntemi uygulanmasıdır-(29).

Çifte vergilendirmeyi önlemede devletler, ya tek taraflı (unilateral) olarak ya da iki(bilateral) veya çoktaraflı (multilateral) anlaşmalarda asıl olarak sözkonusu iki yöntemi

(26) OECD, Draft Double Taxation Convention On Income and Capital, Report of AECF Fiscal Committee, C.(63), 87, 1963, s.9.

(27) M.Zuhtu YÜCELİK, "Vergi Anlaşmaları", KONFERANSLAR 2, Emel Matbaası, Ankara, 1971, s.3.

(28) J.R.ADAMS and J.WHALLEY, The International Taxation of Multinational Enterprises In Developed Countries, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1977, s.41.

(29) Çifte vergilendirmeyi hafifletmek için kullanılan diğer tedbirler; yabancı kaynaklı gelir için tercihli oranlar (Preferential rates) ve tedrici istisna (exemption with progression)'dur. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: SATO and BIRD, s.400-403.

uygulamaktadırlar(30).

B) ÇİFTE VERGİLENDİRMEYİ ÖNLEME YÖNTEMLERİ :

1. İstisna Yöntemi (Exemption Method)

Bu yöntemle dış yatırımcıların elde ettikleri gelir, ikâmet edilen ülkeye istisnaya tabi tutulur. İkâmet edilen ülke iki taraflı anlaşmaya dayanmaksızın istisna yöntemini uyguluyorsa, bu durumda dar anlamda bir istisna sözkonusudur(31). Böyle bir istisna bütün gelir kategorilerini değil, ancak yabancı işyerlerinin sınai ve ticari kazançlarına, dış ülkelerde bulunan gayrimenkul gelirlerine, yerli şirketlerin dış ülkelere elde ettikleri temettülere veya ücretlere uygulanır(32).

İstisna metodu, örneğin, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler tarafından yavru şirketlerden ana şirketlere aktarılan temettüler ve dış şube kârları için yaygın olarak kullanılmaktadır. Uygulamada yabancı ülkedeki vergi oranlarının iç vergi oranına göre düşük veya yüksek olması önemli değildir.

(30) Uluslararası çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik tek taraflı tedbir ve araçlar; (i)Dış ülkelerde ödenen verginin matrahtan tenzili usulü, (ii)Dış ülkelerde ödenen verginin mahsubu usulü, (iii)Dış ülkelerde elde edilen gelirlerin vergiden istisna edilmesi; İki taraflı veya çok taraflı tedbir ve araçlar ise uluslararası vergi anlaşmalarıdır. Bkz: TUNCER, s.22-25.

(31) KRAUSE and DAM, s.114.

(32) ÇAĞLAYAN, s.33.

Böylece yavru şirketler ve şubeler sadece yabancı kurumlar vergisine tabi olmuş ve vergi yükleri de sadece yabancı vergi oranı ile belirlenmiş olur. Bu uygulama sonuç olarak kaynak ilkesinin uygulaması ile eşdeğerdir. Sonuçta sermaye ithal tarafsızlığı da sağlanmış olur(33).

Dar anlamda ve tek taraflı istisna yönteminin farklı bir uygulaması da tedrici istisna (exemption with progression)'dur. Bu yönüme göre(34), yabancı kaynaklı gelir ikamet ülkesi devletince vergiden istisna edilir. Ancak yükümlünün yurtiçi gelirinin vergilendirilmesinde esas alınacak oranın tespiti için, yabancı kaynaktan elde edilen gelir, iç kaynaktan elde edilen gelirle birlikte toplanır ve çıkan matraha teka-bül eden oran, yükümlünün yurtiçi gelirine uygulanır(35).

Daha geniş istisna rejimi ise, devletler arasında imzalanmış iki taraflı anlaşmalarla sözkonusu olur. Yabancı kaynaklı gelir kaynak ülkesinde vergiden istisna edilebileceği gibi ikamet ülkesinde de vergiden istisna edilebilir(36). Sözleşmeye taraf olan devletlerden birisi, bazı gelir unsurlarının vergilendirme hakkından vazgeçer.

"Yabancı gelirin tamamına (veya belli bir tür yabancı gelirin tamamına) istisna tanınmasının sanayileşmiş ülkelerdeki kadar, gelişen ülkelerdeki yatırımlara da yarar sağladığı, bu nedenle istisna yönteminin, vergi oranlarının yatırım-cının kendi ülkesine kıyasla daha düşük olduğu sanayileşmiş

(33) SATO and BIRD, s.400.

(34) SATO and BIRD, s.401-402.

(35) ADAMS and WHALLEY, s.45.

(36) ADAMS and WHALLEY, s.45-46.

lkelerdeki veya gelişmekte olan ülkelerdeki yatırımları teşvik edebileceğine işaret edilebilir. Buna karşılık, istisnanın gelişen ülkelerdeki yatırımlarla sınırlandırılması gelirin coğrafi kaynağını tespitinde, bütün yabancı kaynaklı gelirin istisna edilmesi halinde bulunmayan problemler yaratabilir. Bu tür problemler, malların gelişmekte olan bir ülkede satın alınıp veya üretilip sanayileşmiş ülkede satılması halinde belirir. Bu sistemin aleyhindeki görüşler, sermaye ihracatçısı ülkede vergi eşitliği prensibine aykırı durum yaratması, kabul edilmiş anlaşma süreçleri ile çatışması, gelişen ülkelerin yararlarını en iyi şekilde koruyamaması, sınırlı kullanımı olması, önemli idari sorunlara yolaçması ihtimalleridir⁽³⁷⁾.

2. Kredi Yöntemi

İstisna yönteminden farklı olarak kredi yönteminde yatırımcının ikamet ettiğı ülke, bazı kanuni sınırlar içinde yabancı ülkede ödenen verginin mahsubuna izin verir. Diğer bir ifade ile, dışarıda ödenen vergiler, aynı gelirden içinde ödenmesi gereken vergiye karşı alacaklandırılır⁽³⁸⁾. İkamet edilen ülkedeki vergi oranı, verginin dendiğı ülkedeki vergi oranından yüksek olduğı takdirde, verginin tamamı mahsup edilir. Yatırımcıya oran fazlası için vergi uygulanır. Ancak ikâmet ülkesindeki vergi oranı dışardaki vergi oranından düşükse mahsup işleminden sonra bir vergi iadesi sözkonusu değildir. Böylece toplam vergi yükü içteki ve dıştaki

(37) YÜCELİK, s.13.

(38) SATO and BIRD, s.401-403.

vergi oranlarına göre belirlenmiş olur(39).

Kredi yöntemi ile ilgili olarak çeşitli vergi otoritelerinin vergilendirilebilir gelir tanımını farklı yapmalarından dolayı çeşitli güçlükler ortaya çıkabilir. Yatırımcı şirket tarafından elde edilen kâr yorumunda ikâmet ülkesi arasında bariz farklılıklar olabilir. Örneğin; farklı yorumlar yatırım indirimi ve amortisman uygulaması konularından doğabilir. Kaynak ülkesinin kanuni vergi oranı, ikâmet ülkesinin vergi oranına göre düşük olmasına rağmen, kaynak ülkeye alınan verginin bir kısmının yerli ülkeye kredi olarak kabul edilmemesi mümkündür. Kredi yöntemini uygulayan ülkeler normal olarak sadece kârpayları için dışarıda ödenen verginin indirimini kabul ederler(40).

Kredi yönteminin uygulanmasında iki usul vardır.

a) Dış Ülkelerde Ödenen Verginin Matrahtan Tenzili Usulü
(Deduction of Foreign Tax or Deduction Approach) :

Bu usule göre, ikâmet ülkesi içerde vergilendirilebilir, gelirin tespiti için yurt dışından elde edilen gelirlerden bütün masraf unsurlarını (dışarıda ödenen vergiler dahil) indirir ve net geliri kendi vergi oranı ile tarh eder(41). Bu usul çifte vergilendirmeden kurtulmak için yetersiz olup, özellikle kaynak ilkesini uygulayan ve dış yatırımları az olan ülkeler tarafından uygulanır. Ancak Amerika ve Japonya gibi ikâmet ilkesini kullanan ülkeler tarafından kullanıldığı vakidir(42). Örneğin, Avusturya, İrlanda, Norveç, ve İsveç gibi

(39) ÇAĞLAYAN, s.34; SATO and BIRD, s.402.

(40) UNITED NATIONS, Manual, s.1314.

(41) RICHMAN, s.32.

(42) SATO and BIRD, s.402.

dış yatırımları az olan ülkeler, yabancı kaynaklı gelirleri, kendi vergi mevzuatları içinde, dışarıda ödenen vergileri masraf olarak kabul etmek suretiyle tam oran üzerinden vergilendirirler. Yabancı vergi oranı (0) olmadıkça bir yatırım geliri elde eden yabancı şirketin iç ve dış vergi yükü toplamı oldukça ağır olacaktır(43). Yani, çifte vergileme ortadan kaldırılamıyacak, yabancı vergi oranı nispetine yakın bir çifte vergileme söz konusu olacaktır.

Bu uygulama, bütün mukim yatırımcılar yönünden adaletli bir vergi muamelesi sağlamasına rağmen, yatırımcıların yatırımın yapılacağı yer tercihi yönünden ciddi bir dezavantaja sahiptir. Bir şirket dış yatırımı seçtiği takdirde, aynı yatırım gelirini içerde elde etmesi halinde ödenmesi gereken vergiden çok fazla vergi ödeyecek ve vergi yükü oldukça ağır olacaktır. Devletler arasında karşılıklı bir anlaşma yoluna gidilmediği takdirde, sermaye akışında bir yavaşlama görülecektir(44).

b) Dış Ülkelerde Ödenen Verginin Mahsubu Usulü (the Foreign Tax Credit)

Yatırımcıların dış ülkelerde ödedikleri vergilerin ikâmet ülkesince matrahtan indirim usulüne tabi tutulması çifte vergilendirmeyi önleyememesi karşısında, devletler vergi kanunlarına koydukları tek taraflı hükümlerle, dış ülkede ödenen vergilere karşı bir mahsup usulü geliştirmişlerdir.

(43) TUNCER, s.23; ÇAĞLAYAN, s.35; SATO and BIRD, s.403.

(44) RICHMAN, s.33.

Çifte vergilendirmeyi önlemede etkili bir metod olan mahsup usulünün ilk uygulaması 1918 yılında A.B.D.'nde kabul edilen bir yasayla olmuş ve kısa sürede Anglo-Amerika Ülkeleri ve Japonya tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve daha sonraları Kıta Avrupası ve diğer dünya ülkelerine hızla yayılmıştır(45). Ülkemizde de bu usul uygulanmakta olup, G.V.K.'numuzun 123. maddesinde, yabancı ülkede ödenen vergileri, Türkiye'deki verginin yabancı gelire isabet eden kısmından mahsup ilkesini kabul etmiştir. Ancak fazlasının mahsubu mümkün değildir.

Bu usulün en önemli özelliği yatırımcının kendi ülkesinin yabancı vergiyi bazı yasal limitler içinde, kendisine ödenmiş gibi düşünmesidir. Dış ülkede ödenen vergi oranı, iç vergi oranından daha yüksek ise, yatırımcı kendi ülkesinde vergi ödemez. İç vergi oranı dış vergi oranından yüksek olduğu takdirde, yatırımcı oran farkı kadar kendi ülkesinde vergi öder. Böylece yatırımın fiili vergi yükü iç ve dış vergilerin en yüksek oranı tarafından belirlenmiş olur(46).

(45) KRAUSE and DAM, s.114.

(46) YÜCELİK, s.21; ADAM and WHALLEY, s.46-47; TUNCER, s.24-25.

III. ULUSLARARASI VERGİ ANLAŞMALARININ AMAÇLARI VE TARİHÇESİ:

Sermaye ihracatçısı ülkeler, çifte vergilendirmenin sermaye ve iş gücü akımları üzerindeki olumsuz etkisini gidermek için XIX. yüzyılın sonlarında, çifte vergilendirmenin etkilerini azaltıcı hükümler koymaya başlamışlardır. Zamanla sözkonusu hükümlerin çifte vergilendirmeyi önlemeye yeterli olmadığı görülmüş ve XX. yüzyılın başlarında, sermaye ihraç eden ülkelerle sermaye ithal eden ülkeler arasında iki taraflı anlaşmalar yapma gereği ortaya çıkmıştır(47).

Etüdümüzün bu kısmında uluslararası vergi anlaşmalarının amaçları ve tarihçesi incelenecek ve Türkiye açısından seçilen model ele alınıp, vergi anlaşmaları karşısında Türkiye'nin durumu irdelenecektir.

Çifte vergilendirme uluslararası sermaye ve işgücü akımlarını önlediğinden devletler, ekonomik ve politik baskılar altında kalmakta ve sözkonusu sermaye ve işgücünün uluslararası akımını önleyici vergi anlaşmaları yapmak gereğini duymaktadırlar(48).

Uluslararası vergi anlaşmalarının biri "faydacı" diğeri "ideal" olmak üzere iki amacı vardır. Birinci amaç, taraf ülkeler arasında çifte vergilendirmeyi önlemektir. İkinci amaç ise, daha uzun vadeli olup, "Uluslararası bir vergileme sistemini" ortaya çıkarmaktır. İki taraflı ve çok

(47) Selçuk DEMİRALP, "Uluslararası Vergi Anlaşmaları ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Anlaşmaların Değerlendirilmesi", MALİYE DERGİSİ, Kasım-Aralık 1980, S.48, s.29.

(48) DEMİRALP, s.32; KOCAYUSUFPAŞAOĞLU, s.98-100.

tarafllı anlaşmalarla ortak vergileme ilkeleri kabul edilmek suretiyle böyle bir amaca yönelindiğı söylenebilir(49). Nitekim gerek Birleşmiş Milletler ve gerekse OECD tarafından hazırlanan anlaşma taslaklarında ortak ilkeler yönünden önemli adım atıldığı bir gerçektir.

Birinci dünya savaşına kadar olan dönemde vergi anlaşmaları önemli bir yer tutmamaktadır. Bunların çoğu veresate ve intikal vergisiyle ilişkilidir. Birinci dünya savaşını izleyen dönemde vergi anlaşmalarında artışlar görülmüştür. 1921 yılında Milletler Cemiyeti bu yönde bazı çalışmalar yapmış ve 1928 yılında ilk ikili anlaşma örneğı hazırlanmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak 1939 yılında uluslararası vergi anlaşması sayısı 20 ye yükselmiştir. Daha sonra 1928 yılındaki modelin yetersizliğı anlaşılmış ve 1943`de Meksika ve 1946`da Londra anlaşmaları modelleri hazırlanmıştır.(50).

Birinci dünya savaşını izleyen yıllarda gerek Milletler Cemiyeti ve gerekse Meksika ve Londra anlaşma modelleri birçok boşlukları içerdiğinden üye devletlerin tam ve toplu işbirliklerini sağlayamadığı gibi , söz konusu anlaşma modelleri ışığı altında, çeşitli ülkelerin kendi aralarında gerçekleştirdikleri ikili anlaşmalar çerçevesinde yürüttükleri uygulamalarda pek çok tutarsızlıklar ve uyumsuzluklar ortaya çık-

(49) TUNCER, s.37.

(50) DEMİRALP , s.33; TUNCER-,s.41.

maştır(51).

İkinci dünya savaşını izleyen dönemde Amerika ve İngilterenin de katılması ile, çifte vergilemeyi önleme anlaşmalarının alanı genişlemiştir(52). Savaş öncesi 40 olan anlaşma sayısı savaş sonrası 250'ye yükselmiştir.

İkinci dünya savaşından sonra Avrupanın savaş yıllarında aldığı yaraları sarmak ve iktisaden kalkınmasını sağlamak için birçok ekonomik ve mali entegrasyonlar kurulmuştur(53). Bu amaçla 1958'de kurulan OEEC-Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı(1960 yılında OECD-İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na dönüşmüştür)çifte vergilemeye karşı model anlaşma taslağı hazırlıklarına girişmiş ve 1963 yılında bu proje " Gelir ve Servet Vergilerinde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşma Projesi " adı altında yayınlanmıştır(54).

OECD modeli zenginler kulübü diye adlandırılan, gelişmiş OECD üye devletleri arasında yapılacak anlaşmalara ilişkindir. Bu modelde taraflardan birinin gelişmekte olan ülke olması halinde ,Model gelişmiş ülke yararına işlemektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olmasına rağmen ,OECD üyeliği dolayısıyla bu modele başlangıçta taraf olmuş ancak 1969 yılında bu konuda Türk Projesi hazırlanarak bu modelden vaz-

(52) TUNCER, s.41.

(53) M.Erol İYİBOZKURT, Çağdaş Dış Ticaret Kuramı, Kalite matbaası ,Ankara,1979,s.45-68.

(54) DEMİRALP, s.33; TUNCER, s.40-44.

geçmiştir.

OECD modelinin gelişmiş ülkeler açısından hazırlanması ve geliştirmekte olan ülkeleri olumsuz yönde etkilemesi Birleşmiş Milletler nezdinde yeni bir modelin hazırlanması girişimlerine 1967 yılında başlanmış ve 1972 yılında bu çalışmalar tamamlanmıştır.(55). Birleşmiş Milletler modeli gelişmiş ve geliştirmekte olan ülkeler arasında yapılacak anlaşmalara ilişkindir(56).

Günümüzde devletlerin çifte vergilendirmeyi önlemek için başvurabilecekleri anlaşma modelleri OECD ve Birleşmiş Milletler modeli olup, her ikisinin temel esprisi kaynak ve ikâmetgâh prensiplerinden birine ağırlık verip, ilgili devletin paylaşımından önemli payı almasını amaçlamaktadır. OECD modeli temelde ikâmetgâh prensibine ağırlık vererek sorunu çözmüştür. EM modeli ise ağırlığı kaynak ilkesine doğru çekmeye çalışan bir model olarak tanımlanabilir(57).

Bugün OECD modeli vergi anlaşmalarının çoğunda temel olarak kullanıldığından bu modelin vergilendirme ile ilgili temel hükümlerini özetle açıklamak yerinde olacaktır.

(55) Murat SEMERCİĞİL, Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşma Modelleri, MALİYE TETKİK KURULU YAYINI, No: 236, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s.5.

(56) SEMERCİĞİL, s.5.

(57) SEMERCİĞİL, s.5.

OECD'nin hazırlamış olduğu örnek anlaşma projesinin vergilendirme ile ilgili hükümleri şu şekilde özetlenebilir(58):

-Gelir unsurlarının vergilendirilmesi genel olarak ikâmetgah ilkesine bağlanmıştır.

- Gelir kaynaklarının vergilendirilmesiyle ilgili olarak yükümlünün hem ikâmet ettiği hem de gelirlerin kaynağının bulunduğu devlet tarafından çifte vergilendirilmesini önleyici detaylı hükümler yer almış; servetin vergilendirilmesi ile ilgili husus ise tek bir maddede belirtilmiştir.

- Müteşebbislerin gelirlerinin vergilendirilmesinde iş yeri ülçüsü esas alınmıştır. Anlaşma; deniz, hava ve kara ulaşımından doğan gelirlerin fiili iş merkezinin bulunduğu devlet tarafından, temettü, faiz ve gayri maddi hakların vergilendirilmesinde de ödeme yapılanın oturduğu ülke devleti tarafından vergilendireceğini öngörmektedir.

- Sermaye değer artış kazançlarında menkul ve gayrimenkul malların satışından elde edilen kazançlar bu malların bulunduğu devlette vergilendirilmektedir.

(58) DEMİRALP, s.34-35; OECD ve EM modellerinin tam metni ve geniş yorumu için bkz.SEMERCİĞİL, s.5-106; TUNCER, 55-127.

-Ücretlerle serbest meslek gelirleri , faaliyetin yapıldığı devlet tarafından vergilendirilmektedir. Gayrimenkul gelirleri de gayrimenkullerin bulunduğu devletçe vergiye tabi tutulmaktadır.

-Yöneticilere yapılan ödemelerde ücretli olsun olmasın artist ve sporculara yapılan ödemeler faaliyetin yapıldığı devlette vergilendirilmektedir.

-Emekli aylıkları ile kamu hizmetlerine yapılan ödemelerin ise, bunların oturduğu devlet tarafından vergilendirilmesi öngörülmüştür.

-Öğrencilere yapılan ödemelerde geçici olarak bulundukları devlette vergiye tabi tutulamayacağı hükme bağlanmıştır.

-Anlaşmada belirtilen hükümler dışında kalan tüm gelirler ise, bu gelirleri elde edenin oturduğu devlette vergilendirilmesi kararlaştırılmıştır.

-Servetlerin vergilendirilmesi ile ilgili olarak gayri menkul malların bulundukları devlette ,bir işyerinin aktifinde kayıtlı menkul malların veya serbest meslek ifasında kullanılan menkul malların bulundukları devlette vergilendirilmesi hükümleri getirilmiştir. Bunların dışındaki bütün servet unsurları ancak servet sahibinin oturduğu devlette vergilendirilmektedir.

-Vergileme hakkının geliri elde edenin oturduğu devlet ile gelirin kaynağı devlet arasında paylaşıldığı durumlarda anlaşma

projesi çifte vergilendirmeyi önleyici teknik hükümler içermekte ve bu konuda istisna ve mahsup usullerinin kullanılması-
nı öngörmektedir.

-OECD projesi akit devletlerden birinde oturan diğer akit devletin vatandaşlarına vergi yükümlülüğü yönünden kendi yurttaşlarına uygulanan işlemlerde fark gözetmeme esasını getirmiştir.

OECD modelinin gelişmiş ülkeleri hedef alması nedeniyle Türkiye kısa süre içinde bu konuda Türk Projesini geliştirmiştir. Türk projesinin özellikleri aşağıda OECD projesi ile karşılaştırmak suretiyle verilmektedir.

IV. TÜRKİYENİN ULUSLARARASI VERGİ ANLAŞMALARI KONUSUNDA ÇALIŞMALARI:

A. VERGİ ANLAŞMALARINDA UYGULANAN TÜRK PROJESİ:

Türkiye OECD model anlaşmasının kendi şartları açısından olumsuz sonuçlar doğmacağını anladıktan sonra yeni bir proje geliştirmeyi amaçlamıştır. Maliye Bakanlığı bünyesinde kurulan bir komisyon 1969 yılında "Gelir ve Servet Vergilerinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ve Diğer Bazı Hususların Düzeltilmesine İlişkin Anlaşma Projesini" hazırlamıştır(59).

(59) MALİYE BAKANLIĞI GELİRLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ; Gelir ve Servet Vergilerinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ve Diğer Bazı Hususların Düzenlenmesine İlişkin Anlaşma Projesi " Ankara, 1969; Türk Projesinin Ayrıntılı yorumu için bkz.TUNCER, Çifte Vergileme...., s.176-188; YÜCELİK-YAYIN, s.30-36.

Türk Projesinin ,OECD projesinden temel noktalardaki farklılıkları aşağıda sıralanmıştır:

-OECD projesinde akit devletler mevzuat değişikliklerini, tüm vergilerini kapsayacak şekilde karşılıklı bildirmek zorundadırlar.Türk projesinde ise sadece anlaşma konusuna giren vergiler için böyle bir zorunluluk vardır.

-OECD projesinde uyruk terimi"ayırım yapılmaması" maddesinde yer aldığı halde, Türk Projesinde genel tanımlar içinde yer almaktadır. Bunun nedeni, öğretmen, öğrenci ve stajyerlerin uyruklu ilkesine göre vergilendirilmesinin teklif edilmiş olmasıdır.

-OECD projesinde fiili iş merkezi, Türk projesinde kanuni merkeze dönüştürülmüştür. Türk projesinde, inşaat ve montaj şantiyeleri ,süreleri ne olursa olsun iş yeri sayılırken OECD modelinde bu husus 12 aylık süreye bağlanmıştır.OECD projesinde işyeri sayılmayan mal mübayaası ,sergileme ,bilgi toplama ,teslim, stoklar ve işlenme halleri Türk Projesinde yer verilmeyerek bu yerler işyeri olarak nitelendirilmiştir.

-Her iki projede gayrimenkul mallar bulundukları akit devlette vergilendirilmesi öngörülmektedir. Tek farklılık Türk projesinde "her türlü deniz avlanma mahalli" gayrimenkul mallar kavramının kapsamına alınmıştır.

-OECD projesinde yer alan ,işyeri kazançlarının gereken hallerde götürü tesbiti hali ile sadece mal mübayaasından dolayı bir işyerine kazanç atfedilemeyeceği ilkeleri Türk proje-

sinde yer almamıştır. Aynı ca Türk projesinde OECD projesinin aksine ,işyeri için bulunduğu devlette veya başka yerlerde yapılan genel yönetim giderleri ,sadece bu işyeri tarafından güdülen amaçlar için yapılmış olmaları kaydıyla kabul edilmiştir. Bunun dışında teşebbüs merkezinin genel idare giderlerinden pay düşülmesi kabul edilmemiştir. Aynı şekilde bir işyeri tarafından teşebbüs merkezi veya onun diğer bürolarına yapılan gayrimaddi hak bedelleri ,faiz ,komisyon, ve benzeri ödemelerin iş yeri tarafından gider kaydı da kabul edilmemiştir.

-OECD projesinde yabancı ulaştırma kurumlarının sadece fiili idare merkezlerinde vergilendirilmesi esası kabul edilmiştir. Türk projesinde ise, ya kanun merkezlerinin bulunduğu akit devlette vergilendirilmesi ya da Türkiye'de elde edilmiş olan hasılatı emsal oranların uygulanmasıyla fiktif kazancın vergilendirilmesi öngörülmüştür.

-OECD projesinde belirtilen ortak teşebbüs yerine Türk projesinde bağlı teşebbüs kavramı benimsenmiştir.

-Sermaye kazançları OECD projesinde olduğu gibi Türk projesinde de ikâmet ilkesine göre vergilendirilmektedir. Ancak, Türk Projesi alışla devir arasındaki süre iki yıldan az ise kaynak devlete vergileme hakkını tanımaktadır.

-Türk projesi serbest meslek kazançları ve ücretlerde vergileme hakkını, genel olarak, bu gelirleri elde edenin oturduğu ülkeye tanımaktadır. Ancak faaliyetin 183 günü aşması

durumunda, faaliyetin icra olunduğu ülke, bu ücret ve kazançları vergileme hakkına sahip olacaktır.

-Servetlerin vergilendirilmesinde Türk Projesi sadece uluşturma kurumlarının sahip oldukları taşıtların devrinden doğan kazançların vergilendirilme konusunda değişik bir görüşe yer vermiştir. Türk projesi fiili idare merkezi yerine kanunî merkezi kabul etmiştir.

-Türk projesinde yarı istisna, yarı mahsup sistemi benimsenmiştir. Temettü, faiz , gayrimaddi hak bedelleri ve serbest meslek kazançlarından doğan gelirler için mahsup diğerleri için istisna sistemi kabul edilmiştir.

-Türk projesi, vergilemede ayırım yapılmaması hususunun sadece bu anlaşmanın kapsamına giren vergiler için uygulanmasını öngörmektedir.

Türkiyenin çifte vergilemenin önlenmesine ilişkin kazırlamış olduğu anlaşma projesi gelişmiş ülkeler tarafından tümüyle benimsenmemektedir. Bunun en açık delili, ülkemiz bugüne kadar Federal Almanya, Avusturya, Norveç ,Danimarka Belçika, Finlandiya, İsveç, A.B.D., Hollanda, Ürdün ile müzakerelere oturmuş ancak bunlardan sadece Avusturya ve Norveçle anlaşma sağlanabilmiştir.

B. TÜRKİYENİN TARAF OLDUĞU VERGİ ANLAŞMALARI:

Türkiyede geniş anlam ile ele alınacak olursa, vergi anlaşmalarının oldukça eski bir tarihçesi vardır .Vergi anlaş-

malatı konusundaki yapılan çalışmaları (i)Vergi muafiyetleri anlaşması (ii) Çok taraflı anlaşmalar (iii) Gerçek vergi anlaşmaları olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk ikisinin çifte vergilendirmeyi önlemeye ilişkin anlaşmalarla hiçbir ilişkisi yoktur.

1. V e r g i M u a f i y e t l e r i A n l a ş m a s ı

Türkiye ilk vergi muafiyetleri anlaşmasını 23 Haziran 1954 tarihinde ABD ile yapmıştır. Bu anlaşmanın başlığı "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Vergi Muafiyetleri Anlaşması" (60) olup, konusu ortak savunma amacıyla Amerika Birleşik Devletleri tarafından veya onun namına yapılacak giderlere vergi tahakkuk ettirilmemesidir.

Vergi muafiyetleri konusunda ikinci anlaşma İngiltere ile imzalanmıştır. 1969 yılında yapılan bu anlaşmanın konusu İngiltere ve Türkiye'ye girecek yük taşımağa mahsus motorlu kara taşıtla ve römorklarının vergi, resim ve harçlardan muaf tutulmasıdır(61).

2. Ç o k T a r a f l ı A n l a ş m a l a r

30 Mart 1931'de Cenevre'de çok taraflı "Motorlu Taşıtların Vergilendirilmesi İle İlgili Anlaşma Protokolü" imzalanmış ve bu anlaşma 25 Eylül 1936'da tasdik edilmiş ve 25 Mart 1937'de yürürlüğe girmiştir(62).

(60) R.G.T. 6.7.1954 , No:8747

(61) R.G.T.22.8.1968 , No:12980

(62) TUNCER, Türkiye'de Vergi,s.333.

3. Gerçek Vergi Anlaşmaları :

Gerçek vergi anlaşmaları uluslararası çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik anlaşmalardır. Bugüne kadar Türkiye bu amaca yönelik olarak F.Almanya, Norveç, Avusturya, Belçika, Finlandiya, İtalya, İsveç, Danimarka, A.B.D., Hollanda, Ürdün, Kore gibi ülkelerle müzakerelere oturmuştur. 1973'de Avusturya ile 1975'de Norveç ve 1985'de İtalya ve Kore 1986'da Ürdün krallığı ile anlaşmalar yürürlüğe girmiştir.

a) Türkiye-Avusturya Çifte Vergi Anlaşması

Çifte vergilemeyi önleme konusunda Türkiye ilk anlaşmayı Avusturya ile yapmıştır. Bu konudaki görüşmeler 1968'de başlamış ve 3.10.1970'de bitirilerek "Türkiye Cumhuriyeti ile Avusturya Cumhuriyeti arasında Gelir ve Servet Vergilerinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ve Diğer Bazı Hususların Düzenlenmesine İlişkin Anlaşma" tasarısı hazırlanmış ve adı geçen tasarı 8.5.1973 gün ve 1719 sayılı yasa ile yürürlüğe girmiştir(63).

Türkiye Avusturya arasında yapılan anlaşmada OECD model projesinden yararlanılmış ve anlaşma metni Türk projesinde belirtilen esaslar doğrultusunda düzenlenmiştir(64).

b) Türkiye-Norveç Çifte Vergi Anlaşması

Çifte vergilendirmeyi önleme konusunda Türkiye'nin yaptığı ikinci anlaşma Norveç Krallığı ile "Gelir ve Servet

(63) R.G.T., 18.5.1973, No:14539.

(64) DEMİRALP, s.41; Selahattin TUNCER, "Türkiye-Avusturya Çifte Vergi Anlaşması, İKTİSAT-MALİYE, C.20, S.11, Şubat 1974, s.404-411.

Vergilerinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ve Diğer Bazı Hususların Düzenlenmesine İlişkin Anlaşma" olup, 26.6.1975 gün ve 1917 sayılı yasa ile yürürlüğe girmiştir(65).

Avusturya anlaşmasında olduğu gibi bu anlaşmada da OECD projesinden yararlanılmış ve Türk projesindeki esaslar doğrultusunda düzenlenmiştir.

c) Türkiye-İtalya Çifte Vergi Anlaşması :

Türkiye Cumhuriyeti ile İtalya Cumhuriyeti arasında "deniz ve hava taşımacılığından sağlanan gelirlerin çifte vergilendirilmesini önleme anlaşması" 29.9.1981'de Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma tasarısı 10.6.1985 tarihinde 3228 sayılı yasa ile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir(66).

d) Türkiye-Kore Çifte Vergi Anlaşması :

Türkiye Cumhuriyeti ile Kore Cumhuriyeti arasında "Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Diğer Bazı Hususları Düzenleme Anlaşması" 24.12.1983'de Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu anlaşma tasarısı 10.6.1985 tarihinde 3229 sayılı yasa ile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir(67).

e) Türkiye-Ürdün Çifte Vergi Anlaşması :

Türkiye Cumhuriyeti ile Hâşimi Ürdün Krallığı arasında

(65) R.G.T., 7.7.1975, No:19298.

(66) R.G.T., 25.6.1985, No:18792.

(67) R.G.T., 25.6.1985, No:18792.

"Gelir ve Servet Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Diğer Bazı Hususları Düzenleme Anlaşması" 20.2.1986 tarihinde 3263 sayılı yası ile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir(68).

B E Ŗ İ N C İ K O N U

TÜRKİYE'DE YABANCI SERMAYENİN YASAL
ÇERÇEVESİ VE VERGİLENDİRME REJİMİ

T Ü R K İ Y E ' D E Y A B A N C I S E R -
M A Y E N İ N Y A S A L Ç E R Ç E V E S İ
V E V E R G İ L E N D İ R M E R E J İ M İ

I. YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ YASAL ÇERÇEVESİ:

Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermaye kuruluşlarının bağlı bulundukları yasal statü çok değişik yasalara dayanmaktadır. Bu nedenle, yabancı sermaye ile ilgili yasal düzenlemeyi geniş ve dar anlamda olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Geniş anlamda yasal düzenleme aşağıdaki şekilde sergilenebilir:

- i. 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu(1).
- ii. 5583 Sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun(2).

(1) 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu,
(R.G.T., 25.2.1930, No:1433).

(2) 5583 Sayılı Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun,
(R.G.T., 4.3.1950, No:7448).

- iii. 5821 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu(3).
- iv. 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu(4).
- v. 6326 Sayılı Petrol Kanunu(5).
- vi. 8/168 Sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi(6).
- vii. 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu(7).
- viii. 30 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Karar(8).
- ix. Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığının Türk Parasının Kıymatini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar İlişkin 84-30/1 Sayılı Tebliğ(9).

A) 1980 YILI ÖNCESİ YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ YASAL

DÜZENLEME:

Türkiye'de 18 Ocak 1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası'nın uygulanmasından önceki yasal düzenlemelerin önemi oldukça azdır. Gerçek anlamda bir yasal düzenleme, günümüze kadar birtakım değişikliklerle yürürlükte olan 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çerçevesinde yapılmıştır.

-
- (3) 5821 Sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu, (R.G.T., 9.8.1951, No:7880).
 - (4) 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, (R.G.T., 23.1.1954, No:8615).
 - (5) 6326 Sayılı Petrol Kanunu, (R.G.T., 16.3.1954, No:8659).
 - (6) 8/168 Sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi, (R.G.T., 25.1.1980, No:16880, Mükerrer).
 - (7) 2634 Sayılı Turizmi Teşvik Kanunu, (R.G.T., 16.3.1982, No:17635).
 - (8) 30 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Karar, (R.G.T., 7.7.1984, No:18451).
 - (9) 30 Sayılı Karara İlişkin 84-30/1 Sayılı Tebliğ, (R.G.T., 7.7.1984, No:18451).

Yapılan yasal düzenlemeler sırasıyla;

- i. Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnameleri,
- ii. Garantisiz Ticari Borçların (GTB) Tasfiyesi,
- iii. Petrol Yasası,
- v. 17 Sayılı Kararı Kaldıran 28 Sayılı Karar,
- vi. Leasing-Finansal Kiralama Yasası,

Herbiri yabancı sermaye açısından büyük bir önemi haizdir. Ayrıca 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasasının yeniden düzenlenmesi, 2172 sayılı Madenlerin Devletleştirilmesi ile ilgili yasanın iptali bu sahalarda yabancı sermayenin teşvikini amaçlamaktadır. Söz konusu yasal düzenlemeler ve bu konulardaki gelişmeler yukarıdaki sınıflama içinde detaylı olarak aşağıda açıklanmaktadır.

B) 1980 YILI SONRASINDA YABANCI SERMAYE İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER :

1. Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnameleri

a. 8/168 Sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi

24 Ocak 1980 tarihinde çıkarılan 8/168 sayılı "Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi" ile yapılan yasal düzenleme Türkiye'nin ekonomik hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil eder.

Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile yapılan en önemli değişikliklerden birisi, yabancı sermaye ile ilgili işlemlerin tek bir makamda toplanmasıdır. Gerçekten kararnamenin 2. maddesi ile (Cumhurbaşkanlığının 14 Ocak 1980 tarih ve 4-44 sayılı tezkeresine dayanılarak) Başbakanlığa bağlı

Yabancı Sermaye Dairesi (Y.S.D.) kurulmuştur. Böylece önceden Maliye, Ticaret, Sanayi ve Teknoloji bakanlığı ve D.P.T. bünyesinde yürütülen yabancı sermaye işlemleri tek bir dairede toplanmıştır(14).

Kararnamenin 3. maddesinde, yabancı sermaye iştiraki sözkonusu olan yatırım toplamı sabit tutarı en çok 50 milyon dolar olacaktır. Yabancı sermaye iştirak nisbetinin de % 10'dan aşağı ve % 49'dan yukarı olmayacağı öngörülmektedir(15). Aynı kararnamenin 4. maddesinde 1 ve 2, fıkralarda 3. maddedeki istisnaların ötesinde daha geniş bir istisnayı düzenlemiş bulunmaktadır(16). Kararnamede ayrıca Y.S.D.'nin izin

(14) İlhan ULUSAN, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bağlı Kılındığı Hukuki Düzen, İKTİSAT VE MALİYE DERGİSİ, C.XXXI, S.10, Ocak 1985, S.412.

(15) Kararnamenin 3. maddesinde getirilen istisnalar şunlardır;

(i)İslam Kalkınma Bankası IFC ve benzeri milletlerarası iştirak ettiği yatırımlarda 50 milyon dolar sınır aşılabılır. (ii)Suudi Arabistan, Libya, İran, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Katar gibi ortadoğu ülkelerinde sermaye miktarı ve iştirak nisbetlerinde sınırlama yoktur. (iii)Turizm yatırımlarında sermaye miktarı ve iştirak nispetlerinde sınırlama yoktur.(iv)Yurdisim- da çalışan Türk işçilerinin %25 iştirak ettikleri yabancı sermayeye iştirak nispeti %49'un üzerinde olabilir.

(16) 50 milyon doları aşan yatırımların ön incelemesi Yabancı Sermaye Başkanlığı tarafından yapılır. 3. maddedeki sınırlamalar dikkate alınmadan ayrı ayrı müzakere edilir. Bakanlar Kurulunun tasvibine sunulur. Buradan çıkan anlam; Türkiye'de yapılacak olan yatırımlar 50 milyon doları aşabilir. Keza %40'ı aşan oranda %100'e varan nispette yani ortak yatırım "Joint Venture" olmaksızın yatırım yapılabilir. Daha fazla bilgi için bkz:ULUSAN, s.411-420.

vereceği sahalar belirlenirken bazı alanlarda, belli oranlarda "en az dışsatım" kaydı getirilmiştir(17).

Sözkonusu kararnamede yabancı sermayeye açılan kamu teşebbüslerinin(18) faaliyet sahaları da belirlenmektedir. Bu kuruluşların yabancı sermaye ile yapacakları işbirliğinin derecesi ve ayrıntıları YSD ile görüşme neticesinde belirlenebileceği hükme bağlanmıştır.

Ayrıca kararnamenin 5. maddesinde belirtildiği gibi, Türkiye'de kurulu olan veya kurulacak bankalara yabancı sermaye iştiraki ve yabancı bankaların Türkiye'de şube açabilmesi ile ilgili talepler YSD'ye yapılacaktır. Bu talepler YSD tarafından incelenecek, Maliye ve Ticaret bakanlıklarının görüşü alınarak Bakanlar kurulu onayına sunulacaktır.

Tablo I'den bakıldığında bazı yabancı bankaların özellikle GTB tasfiyesi ile ilgili karardan yararlandıkları görülecektir.

Tabloda adı geçen bankalara BKK ile verilen izinlerin ortak özelliği aşağıda sıralanmıştır:

- i. Şubeler il üzerinden hertürlü bankacılık hizmet ve faaliyetlerini yapacak, mevduat kabul edilecektir.
- ii. Sermayenin 50 milyon \$'ın üstüne çıkaracak bankanın YSD'ye bilgi vermesi gereklidir.

(17) Bunlar gıda sanayiinde %30, örme ve konfeksiyon tesislerinde %50, mobilya üretim tesislerinde %60, madeni eşya sanayiinde %30, otobüste %40, kamyonunda %25'dir. Bkz: Faruk ESKİCİOĞLU, Uluslararası Sermaye İhracı ve İthalindeki Nedensellik ve Türkiye'de Yabancı Sermaye (Basılmamış Master Tezi), Gazi Üniversitesi, 1984, s.97.

(18) Yabancı Sermayeye Açılan Kamu Kuruluşları; TAKSAN: Makina Aletleri, TEKSA: Elektronik, TEMSAN: Elektrik Aletleri ve Türbinler, TÜİOSAN: Diesel Motor, TUSAŞ: Uçak, Helikopter sanayiinde üretimde bulunacaklardır.

T A B L O I

6224 SAYILI YASAYA GÖRE TÜRKİYE'DE ŞUBE AÇMASINA
İZİN VERİLEN YABANCI BANKALAR (30.6.1985 itibariyle)

Banka Adı	İzin Kararnamesi	Faaliyete Geçtiği Yıl	Fiilen Getirilen Yabancı Sermaye Miktarı	
			Cinsi	TL Karşılığı
CITIBANK U.S.A.	2.5.1980/8-808 R.G. 5.5.1980/16982	1980	Döviz GTB	3.788.000.000.-
AMERICAN EXPRESS Int. Banking Corp. U.S.A.	21.11.1980/8-1996 R.G. 13.12.1980/17189	1981	Döviz GTB	5.614.000.000.-
BCCI LUXEMBOURG	21.11.1980/8-1967 R.G.18.12.1980/17194	1981	GTB	1.243.000.000.-
BANK MELLAT İRAN	5.2.1981/8-2406 R.G.17.3.1981/17292	1981	Döviz	2.103.000.000.-
BANK DI ROMA ITALY		1981	Döviz	3.305.000.000.-
HABIB BANK PAKİSTAN	19.3.1982/8-4456 R.G. 2.4.1982/17653	1982	Döviz	2.382.000.000.-
KIBRIS TÜRK PAKASI LTD. KIBRIS	31.8.1981/8-3600 R.G.21.11.1981/17551	1982	Döviz	920.800.000.-
BANK OF BOSTON U.S.A.	17.1.1984/18284 84/7618	1984	Döviz	2.219.000.000.-
THE CHASE MANHATTAN BANK U.S.A.	17.1.1984/18284 84/7620	1984	Döviz	1.628.000.000.-
MANUFACTURERS HANOVER TRUST CO. U.S.A.	31.5.1984/18417 84/8093	1984	Döviz	2.395.000.000.-
CHEMICAL-BITSUI BANK JAPAN	27.3.1985/18707 85/3266	1985	Döviz	3.930.000.000.-
STANDARD CHARTERED BANK	1.6.1985/18771 85/9520	1985	Döviz GTB	3.162.000.000.-

Kaynak: DPT - Yabancı Sermaye Bairesi ve İlgili Kararnamelerden
Alınan Verilerle Hazırlanmıştır.

iii. Şubelere, dövizli her türlü sorumluluk hizmet ve faaliyetlerinde bulunma, Türkiye dışında dövizli mevduat kabul etme ve döviz tutma yetkisi tanınmıştır.

iv. Şubeler tarafından yürütülecek işlemler 7129 sayılı Bankalar yasası ve yürürlükteki mevduat hükümlerine uygun olacaktır.

Diğer taraftan, 1 Nisan 1984'de YSD tarafından yayınlanan 84/1 sayılı tebliğ ile Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile TPKKH'daki 28 sayılı karara ilişkin uygulanacak temel esaslar düzenlenmiştir.

Tebliğe göre, 6224 sayılı yasa ve 28 sayılı karar kapsamındaki yabancı sermayenin kâr, temettü ve benzeri hakların yurtdışına transfer talepleri, YSD'nin izni alınmaksızın bankalarca bekletilmeden yapılabilecektir. Ancak yabancı yatırımcılara aşağıda sıralanan belgeleri vermesi yeterlidir.

- i. Vergi dairesinden onaylı vergi beyannamesi,
- ii. Vergi dairesinden onaylı bilanço ve kâr - zarar hesabı,
- iii. Vergi tahakkuk ve tahsil fişi,
- iv. Kâr tevsii tablosu.

Diğer taraftan tebliğde YSD'nin iznine bağlı hususlar aşağıda belirtilmiştir.

i. Sermaye paylarının bir bölümü veya tamamının satış ve /veya tasfiyesi bedelleri ise YSD başkanlığının yapacağı ya da yaptıracığı inceleme sonucunda vereceği izin çerçevesinde gereken toplamın döviz iznine bağlanması, Merkez bankasınca bekletilmeksizin yapılacaktır.

ii. Temettü-kâr veya sermaye payının Türkiye'de kullanılması istendiğinde YSD'nin izniyle ana sermayeye eklenebileceği gibi bu tebliğ çerçevesinde diğer işlemlere ve alanlara da hiçbir transfer işlemine gerek kalmaksızın yatırılacaktır.

iii. 6224 sayılı yasa ve 28 sayılı karar kapsamında;

- Patent, lisans, know-how ve benzeri gayri maddi hakların dışalımında,

- Yurtdışından sağlanacak aynı ve nakdi kredilere,

- Şirketin yatırım ve işletme dönemlerinde verimli çalışması için gerekli yabancı personelin çalıştırılmasında, izin YSD tarafından verilecektir.

iv. 6224 sayılı yasa kapsamında yapılacak komple yeni tevsi, modernizasyon, entegrasyon ve benzeri yatırımlarla, portföy yatırımlara izni YSD tarafından verilecektir.

v. 28 sayılı karar kapsamında, dışarda yerleşim kişi ve kuruluşlara Türkiye'de yapılacak yatırım, ortaklığa katılma, hisse senedi alınması, şube, büro, temsilcilik ve acenta açılması gibi mal ve hizmet üretim ile ilgili faaliyetler için gerekli izin YSD tarafından verilecektir.

Ayrıca tebliğde, 6224 sayılı yasa ile 28 sayılı karara ilişkin kurulacak şirketlerde dışarda yerleşik kişi veya kuruluşların payını temsilen çıkarılan ve şirket pay defterinde kayıtlı bulunan nama yazılı hisse senetleri veya geçici makbuzların üzerine, bu hisselerle isabet edecek kazançlar ile kâr veya bunların satışlarından doğan hasılatın sahiplerine isabet eden miktarların bankalarca ve/veya merkez bankasınca transfer edileceğine dair YSD başkanlığınca garanti

şerhi vurulacaktır.

Aynı sermaye olarak getirilen malzemenin değer tespiti-
tinde, dışarıdan sağlanacak malzemelerle ilgili olarak YSD
başkanlığının gümrüklere yazdığı dışalım izin tarihindeki
T.C. Merkez bankasınca uygulanan cari döviz alış kuru uygu-
lanacaktır.

b. 86/10353 Sayılı Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi

12 Şubat 1986 tarihli 86/10353 sayılı "Yabancı Sermaye
Çerçeve Kararı"(19) 24 Ocak 1980'de yayınlanan 8/168 sayılı
Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi ile ek ve değişiklikleri
yürürlükten kaldırmıştır.

Yeni kararnamede yetkili merci yine DPT, Yabancı Ser-
maye Başkanlığıdır. Her iki kararnamede genel esaslar aynı
şekilde düzenlenmiştir. Eski kararnamede yabancı sermaye iş-
tirakinin sözkonusu olduğu yatırım toplamı sabit sermaye tu-
tarı için 2 milyon ₺-50 milyon ₺ arasında bir alt ve üst sı-
nır getirildiği ve ayrıca yabancı sermaye iştirakinin %10'dan
aşağı ve %49'dan fazla olmayacağı sınırlandığı halde, yeni
kararnamede bu tür sınırlamalar kaldırılmıştır. Yabancı serma-
ye iştiraki için hiçbir sınırlama yoktur. Yeni kararnamenin
4. maddesinin (b) bendinde 50 milyon ₺'ı aşmayan yatırım ve
iştiraklere izin vermeye DPT yetkilidir. Bu miktarı aşan ya-
tırım ve iştirak müracatlarının ön incelemesi DPT tarafından
yapılacağı ve izin için Bakanlar kurulunun onayına sunulacağı
hüküm altına alınmıştır.

Önceki kararnamede, İslam Kalkınma Bankası, IFC ve çeşitli Ortadoğu ülkeleri için getirilen istisnalar, yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkileyebileceğinden dolayı kaldırılmıştır.

Yeni kararnamede genel esaslar başlığı altında eski kararnamede yer almayan hususlar 4. maddenin aşağıdaki bendlerinde sıralanmıştır.

- Mevcut yabancı sermaye iştirakli şirketlerin, sermaye artışı, kapasite tevsii, yeni üretim ve iştirak müsadeleri, iştirak nispeti değişiklikleri ile kararnamelerinde belirtilen süre, miktar, faaliyet alanı, değer, hisse nispeti gibi hususlara dair değişiklikleri yapmaya DPT yetkilidir(Md.4/c).

- Türkiye'deki kamu ve özel sektör kuruluşlarının yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlarla yapacakları lisans, know-how ve teknik yardım anlaşmalarını yabancı sermayeli kuruluşlarının orta ve uzun vadeli dış yatırım kredi anlaşmalarını inceleme ve onaylamaya, özel sektör kuruluşlarının yabancı personel çalıştırma izinlerini vermeye DPT yetkilidir(Md. 4/d).

- Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların Türkiye'deki mevcut şirketlerin hisselerini alış ve satışlarında hisse senetleri ile ilgili değerlendirmeler, DPT'nca incelenerek karara bağlanır(Md. 4/e).

-Yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşlara ait nama yazılı hisse senetlerine veya muvakkat makbuzlara DPT'nca (transfer garanti şerhi verilir(MD. 4/f).

Yeni kararnamenin 5. maddesinde; "Yabancı sermayeli kuruluşlarda yurt dışında yerleşik kişi ve kuruluşların his-

seşesine tekabül eden kâr, temettü, satış, tasfiye ve tazminat bedelleri ile lisans, teknik yardım anlaşmaları karşılığında ödenecek meblağların, dış kredi anapara ve faiz ödemelerinin transferi veya transfer edilebilir bu değerlerin, bu karar çerçevesinde yatırımda kullanılması serbesttir" hükmü getirilmiştir. Bu hükümle yatırımlarda büyük bir esneklik sağlanmıştır.

2. Garantisiz Ticari Borçların Tasfiyesi (GTBT)

6224 sayılı yasaya ek olarak 29 Mayıs 1980'de çıkarılan GTBT'ne ilişkin 8/911 nolu kararname, Türk lirasına çevrilmiş döviz borçlarının gerçek alacaklılar (veya bu alacağı temlik olan yabancı alacaklılarca)(20) yatırım ve kararnamede belirtilen amaçlar için hemen kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bu borçların, sermaye artırım, genişletme yatırımı veya yeni yatırımlar için kullanılması YSD'nin sorumluluk ve yetkisi altındadır.

Bu kararname 30 Haziran 1982'de yürürlükten kaldırılmıştır. Kararnamenin yatırımları teşvik ve ticari borçların tasfiyesi açısından ne derecede önemli olduğu, 1982 yılı başına kadar 1,2 milyar \$'lık ticari borcun büyük bir bölümünün sermaye yatırımına(veya komisyon karşılığı özellikle dışa yönelik teşebbüslere kredi şeklinde) dönüşmesinden anlaşılmaktadır. 1982 yılı ortalarında T.C.Merkez Bankası, GTB'lerin tasfiye edilmemiş bakiyesinin yaklaşık 300 milyon \$

(20) Bkz: 12 Haziran 1980 gün 8/1105 sayılı kararname.

olduğunu tahmin etmektedir(21). Yabancı firmaların Türk ekonomisine güvenini zedelediği bu borçların büyük bir kısmı bu şekilde ödenebilmiştir.

6224 sayılı yasaya göre Türkiye'ye gelmesine izin verilen yabancı sermayenin GTB'lardan karşılanan miktarı Tablo II'de gösterilmektedir.

T A B L O :II

6224 SAYILI YASA KAPSAMINDA İZİN VERİLEN
YABANCI SERMAYE VE GARANTİSİZ TİCARİ BORÇLAR
(1980 - 1984)

Yıllar	Gelmesine İzin Verilen Yabancı Sermaye		Milyon \$	
			GTB'den Karşılanan Miktar	Oran
1980		97.00	34.60	35.6
1981		337.51	300.00	88.8
1982		167.00	89.10	53.3
1983		102.74	26.98	26.4
1984		16.11	0.00	00.0

() İlk Üç Aylık.

KAYNAK: DPT - YSD'den Alınan Veriler.

Tablo II'den izlenildiği gibi izin verilen yabancı sermayedeki artışın nedeni, yabancı firmaların Türkiye'den olan

(21) YASED, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımı, Haziran 1983, S.12.

alacaklarını (tevsii, yeni, sermaye artışı ve portföy niteliğindeki) yatırımlarda kullanmalarıdır. GTB'lardan karşılanan miktarın da, 6224 sayılı yasa kapsamında gelmesine izin verilen sermaye toplamında görüldüğü için, ülkeye daha az net sermaye girişi sözkonusudur.

3. Serbest Bölgelerin Oluşturulması

Türkiye'de 24 Ocak 1980 ve sonrası alınan bir dizi kararlar çerçevesinde serbest bölgeler önemli bir yer oluşturmaktadır.

Türkiye'de serbest bölge girişimleri çok eskilere dayanır. 1920'lerde transit ticaret ağırlıklı serbest bölgeler planlanırken, 1980 yılından itibaren transit ticaretin yanı sıra, yabancı sermaye konusunda büyük atılımlar olmuş, dışa yönelik sanayi üretim büyük bir önem kazanmış ve serbest bölgeler kurma girişimleri yoğun çalışmalar sonucu gerçekleştirilmiştir.

a. 1980 Yılı Öncesi Serbest Bölge Girişimleri

Türkiye'de serbest bölgeler kurma konusunda Cumhuriyet döneminde yapılan ilk girişim 1927 yılında kabul edilen 1132 sayılı Serbest Mıntıka Kanunu ile başlamış ve bu kanuna dayanılarak Ford Motor Company'ye Tophane rıhtımında otomobil, kamyon ve traktör montajı yapmak üzere, mukavele ile 1928 yılında özel bir izin verilmiştir. Çok iyi niyetlerle başlayan bu girişim sonuçsuz kalmıştır(22).

(22) Selahattin TUNCER, "Türkiye'de Serbest Bölge", Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler, İKTİSADİ ARAŞTIRMALAR VAKFI, Uğur Matbaası, İstanbul, 1982, s.27.

Daha sonra 1946 yılında kabul edilen 4893 sayılı bir kanunla şark halı ve kilimleriyle benzeri hayvan postlarının transit olarak Türkiye'ye ithali ve işlenerek veya işlenmeden ihracı için serbest yer kurulması ile ilgili bir yasa kabul edilmiş olmasına rağmen, kısa bir uygulamadan sonra istenen sonuç alınmadığından bu yasa yürürlükten kaldırılmıştır(23).

1946 Sonbaharında Türkiye'nin dış ticaret politikasında liberalleşme doğrultusunda önemli değişiklikler olmuştur. 1950'de Demokrat partinin iktidara gelmesiyle birlikte liberalleşme eğilimi gittikçe artmış ve serbest bölgeler olgusu yeniden gündeme gelmiştir(24). 1953 Yılında 1927'de çıkarılan 1132 sayılı yasanın yerine 6209 sayılı Serbest Bölge yasası yürürlüğe konulmuştur. 1927'de çıkarılan yasa hükümete sadece İstanbul'da serbest bölge yetkisini vermişken 6209 sayılı yasanın 1. maddesi hükümete istenen yörede ve istenen genişlikte serbest bölge kurma yetkisi tanımıştır. Aynı yasanın 6. maddesi ile Serbest Bölgeler Gümrük hattı dışında ve bu bakımdan Pasaport Kanunu, ecnebilerin Türkiye'de seyahat ve Ticaret etmeleri hakkında kanun, Gümrük Kanunu-Gelir ve Kurumlar vergileri hariç olmak şartıyla-bütün vergi resim ve mükellefiyetlere ait kanunların uygulanamayacağı bir yer olarak tanımlanmıştır(25).

(23) TUNCER, s.27.

(24) Folker FROBEL-Jürgen HEINRICHS-Otto KREYE, Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler, Çev.:Yılmaz ÖNER, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1982, s.222.

(25) 6209 Sayılı Serbest Bölge Yasası, (R.G.T., 29 Aralık 1953, No:8595).

6209 Sayılı yasa 30 yıla yakın bir zaman süresi içinde, çeşitli idari engeller ve siyasal çekişmeler yönünden uygulanmasına imkân bulunamamıştır. Ancak 12 Eylül 1980 sonrası siyasal çekişmelerin giderilmesi ve yeni bir liberal ekonomi politikası ile birlikte serbest bölgelerin yeniden gündeme geldiğini görüyoruz.

b. 1980 Sonrası Serbest Bölge Girişimleri:

1953 Yılında kabul edilen 6209 sayılı Serbest Bölgeler yasası, dar kapsamlı ve sınırlı amaçlı, yani Mersin ve Antalya için yeterli bir yasal dayanak oluşturmaktaydı. Buna karşılık hertürlü ekonomik faaliyetin yürütüleceği geniş kapsamlı Serbest bölgeler için bu yasaya bazı eklerin yapılması, bu arada bankacılık ve sigortacılık gibi hizmetlerin de serbest bölge faaliyetleri kapsamına alınmasına gerek görülmüş ve bu amaçla bir yasa değişikliği tasarısı da hazırlanmıştır.

Serbest bölgelerin içerdiği, özel ve esnek kurallara göre çalışabilecek, aynı zamanda yeterli otoriteye sahip bir merkez örgütünün oluşturulması gerekli kılınmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak üzere, serbest bölgeler teşkilatı hakkında kanun hükmünde kararname, 3 Kasım 1983 tarihinde yürürlüğe girmiştir(26).

Serbest Bölgeler Teşkilatı; Serbest Bölgeler Yüksel Kurulu, Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü ve Serbest Bölgeler Koordinasyon Kurulu'ndan oluşturulmuştur. Serbest bölgeler genel müdürlüğünün görevi "ülkemizde, serbest bölgelerin kuruluşu,

(26) Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, (R.G.T., 3 Kasım 1983, No:18210).

yönetimi ve işletilmesi ile ilgili faaliyetleri, Serbest Bölgeler Yüksek Kurulu'nun kararları doğrultusunda planlamak ve yürütmek" olarak belirlenmiştir.

Böylece, serbest bölgelerin kuruluş safhası, özellikle altyapının oluşturulması, devlet tarafından serbest bölgeler teşkilatı aracılığı ile gerçekleştirilecektir. Ancak bölgeler kurulduktan sonra, bunların yönetimi ve işletilmesi özerk kuruluşlara, örneğin kamu katkısı da olabilecek tüzel kişiliğe sahip anonim şirketlere bırakılabilecektir(27). Bu amaçla, serbest bölgelerin kuruluş aşamasında esas yetkiye sahip olan Serbest Bölgeler Merkez Teşkilatı, serbest bölgeler kurulduktan sonra yalnız gözetim ve denetimi üstlenecektir.

12 Kasım 1983 tarihinde serbest bölgelerin altyapı tesislerinin kurulması ile ilgili olarak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı görevlendirilmiş(28) ve 87/7285 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile "Antalya ve Mersin limanlarının serbest bölge olarak kabulü hudutlarının sonradan tespiti" kaydıyla serbest liman yapılmıştır.

1984 Yılında, serbest bölgeler genel müdürlüğü kaldırılarak , Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesinde, Serbest Bölgeler Başkanlığını kurulmuştur. Serbest bölgeler başkanlığının kurulmasını takiben, önce ilân edilen Mersin ve Antalya serbest bölgelerinin altyapı yatırımları süratle devam ederken, İskenderun Yumurtalık ve İzmir Nemrut körfezi serbest

(27) "Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", R.G.T., 3 Aralık 1983, md. 2-9.

(28) R.G.T., 12 Kasım 1983, No:18219.

bölgelerin ön yerleşim alanları ilan edilmiş ve oluşturulan ihtisas komisyonları çalışmalarını tamamlamış ve yeniden düzenlenerek hazırlanan serbest bölgeler yasası Bakanlar kurulu devdi edilmiştir(29).

15.6.1985 tarihinde 13 esas 2 geçici maddeden oluşan 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu yürürlüğe girmiştir(30).

15.9.1985 tarihinde de Serbest Bölgeler Kuruluş, Görev, Yetki ve Çalışma esasları Bakanlar kurulu kararı ile belirlenmiştir(31).

3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu genelde uygulama kalıpları kesin olarak belirlenmeyen, çıkacak yönetmeliklerle şekil kazanacak bir nitelik taşımaktadır. Bazı konuların etüdünün iyi yapılmadan değerlendirilmesi ve maddeleştirilmesi, gelişme ve başarısını etkileyecektir.

Serbest bölgeler yasasının amaç ve kapsamı başlığı ile 1. maddesinde; "bu kanun Türkiye'de ihracat için yatırım ve üretimi artırmak, yabancı sermaye ve teknoloji girişimi hızlandırmak, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli şekilde temin etmek, dış finansman ve ticaret imkanlarından daha fazla yararlanmak üzere, serbest bölgelerin kurulması, yer ve sınırlarının tayini, yönetimi, faaliyet konularının belirlenmesi, bölgelerdeki yapı ve tesislerin teşkili ile ilgili hususları kapsar" , denilmektedir. Söz konusu maddede "transit taşımacılık ve aktarma açık olarak görülmemekte", 4.maddede

(29) Nazmi CİVAN, "Serbest Bölge Olayı", MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, 1 Haziran 1985, S.6, s.54.

(30) (R.G.T., 15.6.1985, No:18785).

(31) (R.G.T., 15.9.1985, No:18861).

"faaliyet konularının belirlenmesi" ifadesi içinde yer aldığı varsayılabilmektedir.

Yasanın 4. maddesinde; "Serbest Bölgelerin, kamu kurum ve kuruluşlarınca, yerli ve yabancı gerçek veya tüzel kişilerince kurulmasına, işletilmesine Bakanlar Kurulunca izin verilir" denilmektedir. Aynı yasanın 3. maddesinde ise işletici olarak "Serbest Bölgeyi işleten kamu kurum ve kuruluşunu, yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişileri" ve "kullanımı" ve "döviz" gibi hususlarda gerekli tanımlamalar yapılmıştır.

Yasanın 5. maddesinde bölgenin düzenleme esasları belirtilmiştir. 6. madde de ise serbest bölgede faaliyet gösteren işletici ve kullanıcılara sağlanacak avantajlar sıralanmıştır. Şöyleki;

- Bu bölgelerde, vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo mevzuat hükümleri uygulanmaz.

- İşleticiler ve kullanıcılar yatırım ve üretim safhalarında Bakanlar kurulunca belirlenecek teşviklerden yararlanılabilmektedirler.

- Türkiye'deki tam ve dar yükümlü gerçek ve tüzel kişilerin bu bölgelerde elde ettikleri kazanç ve iratlar, Türkiye'nin diğer yerlerine getirildiğinin kambiyo mevzuatına göre tevsiki halinde de, Gelir ve Kurumlar vergilerinden muaf-tır.

Yasanın Serbest Bölgeleri tesis ve geliştirme fonu başlıklı 7. maddesi bir hayli ilginçtir. Söz konusu madde; "Serbest bölgelerin kurulması, bakım ve onarımı, geliştirilmesi, ilgili araştırma, eğitim ve sosyal tesislerinin yapılması,

kullanımlarını, Türkiye'den mal alımlarının tesviki amacıyla Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası nezdinde sözkonusu fon tesis edilmiştir.

7. maddenin "b" bendi dışındaki gelirlerin nispetini tespit, serbest bölgeler yönetimine bırakılarak günün koşullarına uyum imkanı sağlanmıştır. Fakat oranı kesin olarak belirlenen "b" bendiyle de esneklik kaybolmaktadır. Maddenin bu bölümüyle bölgeye getirilen ve bölgeden çıkan mallar için satıcıdan ve alıcıdan iki etapta CIF ve FOB değerler üzerinden talep edilecek %005 oranındaki ücretlerin, yapılacak faaliyetin niteliğine göre tespit edilmeyip, tek oranda tespiti, hizmet sektörü olarak bölge işlevini yapmak açısından sağlanan menfaatin çok üstünde bedele neden olacak Transit-Müşavirlik-Depolama gibi hizmetlerin yapılmasına ve gelişmesine engel olacaktır(32). Doğal olan; faaliyet konularına göre değişik oranların ve bu oranların uygulanacağı masrafların farklı olarak tespiti olmalıydı. Bu bölgelerde verilecek hizmetler (terminal-servis-müşavirlik-bankacılık) üzerinden alınacak pay ile, depolama, ambalajlama, tasnif ve standartlaşma, yapılarak yatırım ve sonrası üretimden alınacak paylardan farklı oran, bu oranların tabi olacakları matrahların belirlenmiş olması doğru ve yararlı olurdu(33).

c. Serbest Bölgelerin Yabancı Sermaye Yatırımları Açısından

Önemi:

Dünyada genellikle serbest bölgelerdeki yatırımların

(32) Nazmi CİVAN, "Serbest Bölgeler Kanunu ve Uygulamaya Yönelik Bazı Yorumlar", MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, 1 Ağustos 1985, S.8, s.64.

(33) CİVAN, s.64.

oldukça büyük bir kısmı, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermaye şirketleri tarafından yapılmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları için serbest bölgeler, sermaye ihraç eden ülkeye hem daha cazip, hem de daha az riskli gelmektedir.

Dünya ticaretindeki hızlı artışa paralel olarak bu bölgelerin sayısında da belirgin bir tırmanma olmuş ve 1970 yılı başında 131 olan serbest bölge sayısı 1980 yılında 362'ye, 1982 yılında 406'ya yükselmiştir. Ülkemize en yakın çevre olan Ortadoğuda ise 18 serbest bölge faaliyet halindedir(34). 1980'de serbest bölgelerin dünya ticaret hacmindeki toplam yeri %9, yani 1,6 trilyon \$'ın 150 milyar \$'ı olarak gerçekleşmiştir(35).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki serbest bölgelere yabancı sermayenin akışındaki yoğunluğun en önemli nedenlerinden birisi bürokrasinin az olmasıdır. Bu çok önemli bir faktördür. Diğer faktörlerden birisi vergi faktörüdür. Çünkü o ülkeye ait vergi mevzuatı kısmen veya tamamen uygulama dışında tutulmaktadır. Ayrıca yabancı paralarla konvertibl işlemler yapılması ve ulaşım, depolama işlemlerinde kolaylık ve süratin sağlanması ve çevre ülke pazarlarına ihracat imkanları, işgücünün bu bölgede ucuz olması yabancı sermayenin gelebilmesi için temel şartlardır.

(34) Tansu ÇİLLER, "Serbest Bölgeler ve Dünyadaki Uygulama", Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler, İktisadi Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1982, s.13.

(35) Hüsnü DOĞAN, "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İZMİR TİCARET ODASI DERGİSİ, Yıl, 56, S.4, Nisan 1983, s.15.

Ayrıca yabancı sermaye, serbest bölgeler ve kıyı bankacılığı (offshore banking) arasında yakın bir ilişki vardır. Bu bölgelerde yabancı para kullanımı, bankacılık ve vergi yasalarının sınırlamalarından bağımsızlık gibi etkenler, bu bölgelerde bankacılık faaliyetlerinin kıyı bankacılığı şeklinde oluşmasına neden olmaktadır. Kıyı bankacılığı ülke dışından sağlanan fonların yine ülke dışında kullanılmasını sağlayan bir bankacılık türüdür ve bir ülkenin ulusal bankacılık sisteminin kapsamı dışında tutulmaktadır(36). Serbest bölgede bu tür finansal merkezlerin oluşması, yabancı sermayeli üretim ve ticaret kuruluşlarının bu bölgelerde üretim ve ticaret yapmalarını kolaylaştırıcı en önemli etkenlerden birisidir.

Türkiye'nin serbest bölgelerden beklentisi jeopolitik konumunda odaklaşmaktadır. Türkiye üç kıtanın birleştiği bir jeopolitik konumda olması, önemli Ortadoğu pazarlarına yakınlığı ve özellikle İran-Irak savaşı ve Lübnan bunalımından sonra transit ticaretin merkezi haline gelmesi önemli unsurlardır.

Türkiye, oluşturacağı dar kapsamlı ve sınırlı amaçlı serbest bölgelere (taşımacılık, transit ticaret ve yurt dışında iş yapan müteahhitlerin ihtiyaçlarına yönelik bölgeler), üretici olmayan uluslararası ticaretle uğraşan ÇUŞ'ları çekmeye çalışacaktır. Bu bölgeler aracılığı ile sağlanacak döviz girdisinin yanı sıra ÇUŞ'ların pazarlamacılık birikimlerinden

(36) İhsan ERSAN, "Dünya'da ve Türkiye'de Kıyı Bankacılığı", BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR, Yıl 23, S.2, s.45.

yararlanmak da önem kazanacaktır. Diğer taraftan geniş kapsamlı serbest bölgelerde ise (ticari, sınai faaliyet ve bankacılık, sigortacılık hizmetlerinin yürütüldüğü bölgeler) daha çok üretici ÇUŞ'ler faaliyet göstereceklerdir. Bu bölgelerde, daha fazla işgücü istihdamı ve teknoloji transferinden yararlanma ön plana çıkacaktır.

Özellikle 1980 yılı sonrası ülkemizde şube açan yabancı bankalar, serbest bölgede kıyı bankacılığı faaliyetlerinde bulunabilecek olan ihtisaslaşmış bankalardır. Türk bankacılık sektörü de yabancı bankaların bilgi birikimlerinden faydalanabileceklerdir. Ayrıca uluslararası alanda sesini giderek daha fazla duyurmaya başlayan müteahhitlerimizin ve dış ticaret sermaye şirketlerinin ihtiyaçlarını karşılamada kıyı bankacılığı önemli görevler üstlenecektir(37).

4. Finansal Kiralama (Leasing):

Uzun vadeli kira ve techizat kiralama kredisi şeklinde Türkçeye çevrilebilen "leasing" batılı ülkelerde yaygın bir finansman yöntemi haline gelmiştir. Özellikle Amerika Birleşik devletlerinde toplam yatırımların finansmanında leasing'in payı %20'ye ulaşmış bulunmaktadır(38)

Bir yatırım yolu olan bu tür kiralama işleminde, yeni bir yatırım yapmak isteyen işletmeler, bu yatırımı kendi öz kaynaklarını veya mevcut kredilerini kullanmak yerine, bu işle uğraşan finans kurumuna(Leasing kurumuna) başvurarak ihtiyaç

(37) ERSAN, s.51-52.

(38) Selahattin TUNCER, Türkiye'de Sermaye Piyasası, Teori-Uygulama, İstanbul Matbaası, İstanbul 1985, s.315.

duydukları malların (makina, alet, edavat, vb.) finans kurumunca satın alınmasını ,kullanımının ise kendilerine terk edilmesini isterler(39).

Türkiye`de bu piyasanın gelişimini sağlamaya yönelik olarak yapılan çalışmalar çerçevesinde 28.6.1985 tarihli resmi gazetede yayınlanan 3226 sayılı Finansal Kiralama Kanunu (40) ve buna bağlı olarak 28.9.1985 tarihli resmi gazetede yayınlanan Finansal Kiralama İşlemlerinde Süre ve Sınıra ve Finansal Kiralama İşlemlerinde .Bulunacak Şirketlerin Kuruluş ve Şube Açmaları için Denetlenmelerine İlişkin Yönetmelikler çıkarılmış bulunmaktadır.

3226 sayılı kanun ile finansal kiralama sözleşmesinin hukuki yapısı, kiralayan ve kiracının hak ve yükümlülükleri düzenlenmiştir. Kanun ve yönetmelik maddelerinde detaylı alınan kiralama konusu ve işlemleri şöyle özetlenebilir:

Kiralama sözleşmesi , kiralayanın ,kiracının talebi ve başka suretle temin ettiği bir malın zilyetliğini her türlü faydayı sağlamak üzere ve belli bir süre feshedilmemek şartıyla kira bedeli karşılığında ,kiracıya bırakmasını öngören bir sözleşmedir. Sözleşmeye taşınır ve taşınmaz mallar konu alabilir. Fikri ve sinai haklar bu sözleşmeye konu olamayacağı gibi sözleşmeler en az dört yıl feshedilemez. Hangi kiralama hallerinde bu sürenin kısalaacağı ,kiralayanların borçları toplamının öz kaynaklarının 15 katını geçemeyeceği ve gerçek veya tüzel bir

(39) Ö.Faik YILMAZ, "Bir Yatırım Finansman Yöntemi Olan Leasing(Kiralama) Uygulaması", VERGİ DÜNYASI, Haziran 1985, s.52.

(40) (R.G.T. 28.6.1985, Sayı: 18795)

kişiden olan kira bedeli alacaklarının toplamının özkaynaklarının % 25 'ini geçemeyeceği, Finansal kiralama işlerinde süre ve Sınırın Tesbitine Dair Yönetmelik ile açıklanmıştır.

Yurt dışından yapılacak finansal kiralamalarda kiralama bedelinin yıllık 25.000 \$ karşılığı Türk Lirasından az olamayacağı, kiralanan şirketlerin ödenmiş sermaye elirinin 1 milyar Türk lirasından az alamayacağı, yabancı kiralaayan şirketlerin Türkiye`de şubê açmalarında ise aşğari iki milyon \$ karşılığı Tl. olacağı, yine aynı kanun ile getirilen hükümler arasındadır.

Kiralayan şirketler, yalnızca anonim ortaklık şeklinde kurulabilir. Kiralayan şirketlerin kuruluşu ve şube açmaları ile yabancı şirketlerin Türkiye`de şube açması Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı bulunduğu Bakanlığın ön iznine bağlıdır. Ön iznin verilme şekil şartları ile kiralayan şirketlerin denetimine dair hükümler Finansal Kiralama işlemlerinde Bulunacak Şirketlerin Kuruluşu ve Şube Açmaları ile Denetlenmelerine Dair Yönetmelik ile düzenlenmiştir.

Yasada yabancı şirket ile kiracı arasında akdedilen sözleşmeye göre getirilen mallara , gümrük vergileri bakımından uygulanan hükümler aşağıdaki gibidir:

-Satın alma hakkı bulunmayan bir sözleşmeye dayanarak veya bu hak bulunsa dahi teşvik belgesinde gümrük muafiyetinden yararlanması öngörülmemiş malların Türkiye`ye girişinde gümrük mevzuatının süre kısıtlaması hariç ,sözleşme süresine bağlı olarak , geçici muafiyet rejimine dair hükümler uygulanır.

Bu şekilde Türkiye'ye getirilen mallar için ileride doğabilecek vergileri karşılayacak miktarda teminat alınır. Kiralanan mallar iade edildiğinde teminat çözülür.

-Sözleşme süresi sonunda finansal kiralama konusu malların kesin ithalatının yapılması halinde, vergi ödeme mükellefiyetinin başladığı tarihteki cari kur ve normal fiyat üzerinden hesaplanacak gümrük vergileri tahsil olunur.

Yukarıda anahatları ile özetlenen finansal kiralama yasası yabancı sermaye ile yakından ilişkilidir. Bir kere Türkiye'de Leasing konusunda ihtisaslaşmış şirketler mevcut değildir. Ayrıca yatırım ve kalkınma bankaları dışında ki bankalar ancak kendilerine bağlı Leasing şirketleri oluşturmadıkça Bankalar Yasasına(3182 Sayılı yasa,Md.49) göre faaliyette bulunamayacaklardır.

Özellikle batı ülkelerinde Leasing konusunda ihtisaslaşmış kuruluşlar bankalara bağlı yan kuruluşlardır. ABD'de bu konuda öncü kuruluşlar Us Leasing, Tiger Leasing, Bank of Boston, Gttx ve Itel, American Express, Citibank, Chemco, The Chase Manhattan, İngiltere'de ; Barclays Bank Int., Lloyds, Midland ve Japon'yada Orient Leasing kuruluşlarıdır(41). Ayrıca İtalya'da Bank Di Rome 'e bağlı leasing kuruluşu İtalya'da öncü kuruluştur.

1980 sonrası ülkemize gelen yabancı bankalardan, CITI-BANK, AMERICAN EXPRESS, BANK DI ROME, BANK OF BOSTON, THE CHASE MANHATTAN (Bkz.Tablo 1) leasing konusunda ihtisaslaşmış

(41) Ertuğrul ŞENAY, "Finansal Kiralamaya Genel Bakış", YENİ İŞ DÜNYASI, Ocak 1986, s.27-28.

bağlı kuruluşları olduğuna göre, ülkemize bu alanda faaliyet gösterecek ilk kuruluşlar olacağı şüphesizdir. Serbest bölgelerde yoğunlaşan yabancı sermaye Leasing işlemlerinden faydalanmak isteyeceğinden bu tür kuruluşların serbest bölgelerde de yoğunlaşması beklenmektedir. Türk bankaları direkt olarak Leasing işlemlerine giremeyeceklerinden, leasing işlemlerinde ihtisaslaşmamış olduklarından, yabancı leasing kuruluşları ile ortak yatırım yapmaları en uygun yol olabilir.

Ülkemizde finansal kiralama sistemi çıkarılan yasa ile yeni uygulamaya sokulmuştur. Bu sistem Kamu İktisadi Teşebbüslerini finanse etmek için İslam Kalkınma Bankasında alınan yaklaşık 92 milyon \$ tutarındaki krediler çerçevesindeki uygulaması dışında henüz başka bir uygulama yoktur(42). Ancak yukarıda açıklanan yabancı kuruluşların bu konuda faaliyeti yakın bir zaman içinde beklenmektedir. Ayrıca, ülkemizde ikinci faaliyet yılını giren FAISAL FINANCE ve AL- BARAKA FINANCE kurumlarının da faaliyet kapsamlarında Leasing işlemleri yer almaktadır.

Sistemin Türk ekonomisine yerleşmesi ile birlikte makro açıdan ekonomiye ve mikro açıdan işletmelere sağlayacağı yararlar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır(43):

i. Leasing ekonomide talep yaratıcı bir etkiye sahiptir. Satınalama gücü yeterli olmayan firmalar Leasing yöntemi ile yatırım mallarına kullanma imkanı bulurlar. Bu yüzden

(42) ŞENAY, s.25.

(43) Selahattin TUNCER , " Yeni Bir Finansman Yöntemi: LEASING" İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ, 15 Mayıs 1985, s.37.

Leasing'in ülke ekonomisi açısından genişletici etkisi vardır.

ii. Firma bazında ele alındığında kiralamanın yararları, kiracı ve kiralayan firmalar açısından incelenmesi gerekecektir.

Kiracı firmalar açısından; işletmenin finansman kaynaklarını genişletir. Belirli bir sermaye stoku ile çalışan firmaların borçlanma imkanları da sınırlıdır. Bu durumda firmalar borçlanmaya gerek kalmadan ihtiyaç duydukları yatırım mallarına Leasing yolu ile sahip olurlar. Bu yöntem ile firmalar makina ve teçhizat parklarını yenilerler, ayrıca teknolojik değişimleri yeniden izlemek veya yeniden kurmak imkanını bulurlar. Ayrıca vadeli kiraya verilen makina ve teçhizatın bir süre sonra, Leasing alana satışı da mümkündür.

Kiralayan firmalar açısından Leasing; Kiralayan firma imalatçı olursa, ürettiği mamullerine bu yöntemle yeni pazar ve müşteri bulmuş olur. Makina ve teçhizat gibi malları satın alma imkanı bulamayan yatırımcı kuruluşlar, 4-5 yıllık uzun vadeli kiralama ile bu mallara sahip olurlar ve imalatçı firma da bu yöntemle üretimini genişletmiş ve gelirlerini artırmış olur.

II. YABANCI SERMAYELİ YATIRIMLARDA VERGİLENDİRME REJİMİ :

A. GELİR VERGİSİ VE KURUMLAR VERGİSİ KANUNLARINDA DAR YÜKÜMLÜLÜK:

6224 sayılı yasa uyarınca yapılan yatırımlarda, ilke olarak , yatırım yapan gerçek veya tüzel kişi yurt dışında ikâmet eden kişidir. Bu bakımdan ilke olarak, Gelir vergisi ve Kurumlar vergisi yasasının dar yükümlülere ilgili düzenlemelerinin kapsamına girmektedir.

1. G e l i r V e r g i s i K a n u n u n d a D a r
Y ü k ü m l ü l ü k :

Gelir vergisi kanununda(G.V.K.) dar yükümlülük,Türkiye' de yerleşmiş olmayan gerçek kişilerin sadece Türkiye'de elde etmiş oldukları kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilmeleri durumudur(44). Dar yükümlülük, gerçek kişilerin, Türkiye'de ikâmetgahı bulunmayan veya bir takvim yılı içinde 6 aydan fazla Türkiye'de oturmayan gerçek kişilerin,Türk vatandaşı olsun ya da olmasın, yalnız Türkiye'de doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yaptıkları iktisadi faaliyetler nedeniyle elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergiye tabi tutulmaları rejimidir(45).

Dar yükümlülüğe tabi kişiler bakımından kazanç ve iradın Türkiye'de elde edilmiş sayılabilmesi için, yasada gösterilen bazı şartların gerçekleşmiş olması gerekir. Bu şart ticari kazançlarda; "kazanç sahibinin Türkiye'de işyerinin olması veya daimi temsilci bulundurması ve kazancın bu yerlerde veya bu temsilciler vasıtasıyla sağlanması(46)'dır. Tarımsal kazançlarda tarımsal faaliyetin Türkiye'de icra edilmesi; ücretlerde hizmetin Türkiye'de ifa edilmiş veya edilmekte olması, Türkiye'de değerlendirilmesi; serbest meslek kazançlarında, bu çeşit faaliyetlerin Türkiye'de icra edilmesi ve Türkiye'de değerlendirilmesi; menkul sermaye iratlarında, sermayenin Türkiye'de yatırılmış bulunması şeklinde özetlenebilir.

(44) G.V.K., md.6;(R.G.T., 6.1.1961, No:10700).

(45) Selahattin TUNCER, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarında Vergi Rejimi, Evin Matbaası, İstanbul, 1984, s.9.

(46) G.V.K., md.7/1.

2. Kurumlar Vergisi Kanununda Dar Yüklümlük :

Kurumlar vergisi kanununun (K.V.K.) 1.maddesinde yazılı kurumlardan kanuni ve iş merkezlerinden her ikisi de Türkiye içinde bulunmayanlar, yalnız Türkiye'de elde ettikleri kurum kazançları üzerinden vergilendirilmektedir.

"Kanuni Merkez" ve "iş merkezi" deyimlerinden anlaşılması gereken hususlar aynı kanunun 10.maddesinde düzenlenmiştir.

- Kanuni Merkez: Vergiye tabi kurumların, esas nizamname ve mukavelenamelerinde veya teşkilat kanunlarında gösterilen merkezdir.

- İş Merkezi: İş bakımından muamelelerin bilfiil toplandığı ve idare edildiği merkezdir.

Maddenin hem kanuni merkez, hem de iş merkezi diye iki unsurdan sözemesinden amaç; yabancı kurumların tam yükümlü olarak vergilendirilmekten kaçınmalarının önüne geçmektir. Şöyleki; kanuni merkezini istediği bir yer olarak göstermek ve belirlemek imkânına sahip yabancı kurumlar, bu yolu seçerek dar yükümlü olarak vergilenme avantajına erişirlerdi.Yasa, iş merkezi diye tanımladığı, işlemlerin yoğunlaştığı ve yönetildiği merkezin de yurtdışında olması şartını arayarak Türkiye'de belirli bir iş hacmine erişildiğinde, tam yükümlü olarak vergileme yapılmasını sağlam bir esasa bağlamıştır(47).

(47) Yahya Bülent OĞUZ, "Yabancı Ulaştırma Kurumlarının Vergilendirilmesi ve Bu Kurumlarda K.D.V. Uygulaması", VERGİ DÜNYASI DERGİSİ, S.42, Şubat 1985, s.39.

Dar yükümlülüğe tabi kurumların vergilendirilmesi için şu hususların gözönünde bulundurulması gerekir:

i. K.V.K.'na göre, kazanç ve iradın Türkiye'de elde edilmesi, gerekse dar yükümlülüğe esas olan Türkiye'de daimi temsilci bulundurulması konularını, G.V.K.'na yollama yapmak suretiyle hükme bağlamıştır. Yani bu konularda G.V.K.'nın hükümleri geçerlidir.

ii. K.V.K.'nın değişik 11. maddesi dar yükümlülük konusuna giren kurum kazançlarını yedi bend halinde sıralamıştır. Bu tür kazanç ve iradların elde edilmiş ve hesaplama yöntemi için G.V.K.'nın bu tür kazanç ve iratların belirlenmesi hakkındaki hükümleri dar yükümlülüğe tabi yükümlüler için de geçerli olacaktır.

B) DAR YÜKÜMLÜ BİR GERÇEK KİŞİNİN YABANCI SERMAYE YATIRIMI YAPMASI DURUMUNDA VERGİLENDİRİLMESİ:

Dar yükümlü gerçek kişinin yapabileceği yabancı sermaye yatırımlarında çeşitli alternatifler sözkonusudur(48).

1. Gerçek Kişinin Yapmış Olduğu Yatırımı Kendi Adına Kurduğu Bir İşletme Çerçevesinde Yürütmesi:

Dar yükümlü gerçek kişi yatırımını şahsi bir işletme kurarak gerçekleştirmişse; G.V.K.'nın 85 inci ve müteakip

(48) Selim KANETİ, "Türkiye'de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinin Ana Çizgileri", VERGİ SORUNLARI DERGİSİ, 1984/I, s.9-11; Mehmet Arif SAVAŞ, "Türkiye'de Yabancı Sermaye yatırımları", VERGİ SORUNLARI DERGİSİ, 1984/IV, s.41.

maddeleri hükümlerine göre, yıllık dar yükümlü beyannamesi vermek suretiyle, bu işletmeden elde etmiş olduğu ticari kazançlarını vergilendirecektir. Gelirin vergilendirilmesinde; G.V.K.'nın 31 inci maddesindeki indirim hedefleri ile 89/1 inci maddesindeki indirim hadleri dikkate alınmayarak 103 ncü maddesindeki tarife uygulanacaktır.

2. D a r Y ü k ü m l ü G e r ç e k K i ş i n i n
S ı n ı r s ı z S o r u m l u O r t a k S ı -
f a t ı y l a K o l l e k t i f v e A d i K o -
m a n d i t Ş i r k e t e K a t ı l m a s ı :

Dar yükümlü gerçek kişi sınırsız sorumlu ortak sıfatıyla kollektif veya adi komandit şirkete katıldığı durumda uygulanacak hükümler, şahsi işletme kurarak çalışması durumunda uygulanacak hükümlerle aynıdır(49).

Dar yükümlü gerçek kişinin, adi komandit şirketlere komanditer ortak olarak katılması halinde, komanditer ortakların kâr payları menkul sermaye iradı niteliğini taşıdığından G.V.K.'nın 75/II-2 nci maddesi uyarınca, şirket kârının ilişkin bulunduğu takvim yılında elde edilmiş sayılarak yıllık beyanname ile beyan edilecektir.

3. D a r Y ü k ü m l ü G e r ç e k K i ş i n i n
K u r u m l a r V e r g i s i B a k ı m ı n d a n
T a m Y ü k ü m l ü B i r S e r m a y e Ş i r -
k e t i n e İ ş t i r a k E t m e s i :

(49) KANETİ, s.10; SAVAŞ, s.41.

Yabancı sermaye yatırımı yapan gerçek kişi, K.V.K.'na göre tam yükümlü olan bir sermaye şirketine katılmış bulunabilir. Söz konusu kurum kâr dağıtımını yapmazsa, kendisi için bir vergi yükümlülüğü söz konusu olmayacaktır. Bu kurumun kâr dağıtımını yapması halinde, dar mükellef gerçek kişiye ödenen kâr payları üzerinde vergi tevkifatı yapılmayacaktır(9.3.1985 tarihinde yürürlüğe giren 85/9206 sayılı kararname ile daha önce, G.V.K. 94/7, 105/5 maddeleri uyarınca yapılmakta olan %20'lik vergi tevkifat nispeti sıfıra indirilmiştir).

Dar yükümlünün bu şekilde elde etmiş olduğu menkul sermaye iradı üzerinden, ayrıca yıllık gelir vergisi beyannamesi vermesi ve başkaca bir gelir ödemesinde bulunması gerekmemektedir. Gerçekten gelir vergisi kanununun 86/b,3, hükmüne göre, dar yükümlülükte vergiye tabi gelir sadece menkul sermaye iratlarından ibaret ise, gelir toplanmaz ve yıllık beyanname verilmez.

C) YABANCI SERMAYE YATIRIMININ BİR KURUM TARAFINDAN YAPILMASI DURUMUNDA VERGİLENDİRME :

Halen Türkiye'ye yabancı sermaye 6224 sayılı yasa çerçevesinde gelmekte ve Türk kanunlarına göre kurulmuş bir anonim şirket veya limited şirketin sermayesine belirli bir oranda katılmaktadır. Türk özel sektörü için hukuken geçerli olan tüm şirketleşme tipleri yabancı sermayeli kuruluşlar için de geçerlidir. Ancak en çok tercih edilen şirket tipi anonim şirket olmaktadır. Az sayıda limited şirket tarzındaki teşebbüs-

lerde vardır(50).

Yabancı sermayeli kuruluşlar, tam yükümlü bir Türk şirketine iştiraklerinin yanısıra şube tarzında da faaliyette bulunmaktadır(51).

Türkiye'de iştirak ve şube halinde vergilendirmenin esasları tedaylı şekilde aşağıda açıklanmaktadır.

1. D a r Y ü k ü m l ü B i r K u r u m u n T a m
Y ü k ü m l ü B i r K u r u m a İ ş t i r a k
E t m e s i H a l i n d e V e r g i l e n d i r i l -
m e s i :

Yabancı kurum, Türkiye'deki yatırımını tam yükümlü bir kuruma katılmak yoluyla gerçekleştirmişse; tam yükümlü kurum yıllık kurum kazancı üzerinden %46 oranında kurumlar vergisi ödeyecektir(52).

(50) 30.6.1985 itibariyle Türkiye'de 6224 sayılı yasa kapsamında faaliyette bulunan firmaların sayısı 246 olup, 224'ü Anonim Şirket(A.Ş.) ve 22'si Limited Şirket statüsündedir. Bkz: Ekler.

(51) Şube şeklinde faaliyet gösteren yabancı sermayeli kuruluşlar bankacılık alanında yoğunlaşmışlardır. Bu kuruluşların tümünde hisseler yabancılara aittir. Şube faaliyetinin T.T.K'nun 50. maddesine göre bağımsız bir tüzel kişiliği yoktur. 30.6.1985 itibariyle 6224 sayılı yasa kapsamında şube olarak faaliyette bulunan kuruluşların sayısı 11 olup, 10'u bankacılık ve 1'i turizm sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu kuruluşların tümü 1980 sonrası kurulmuştur. Bkz: Ekler.

(52) K.V.K. md.25(5422 sayılı kanunun 1.1.1986 tarihinden geçerli olmak üzere 3239 sayılı kanunla değişen şeklidir. Bu değişiklikten önce kurumlar vergisi oranı %40 idi).

G.V.K.'nun 75 inci maddesinin 1 ve 2 nolu bendlerindeki hisse senetlerinin kâr payları ile iştirak hisselerinden doğan kazançları, tam yükümlülüğe tabi kuruma iştirak ederek elde eden dar yükümlülüğe tabi kurumun bu kazançları menkul sermaye iradidir. Menkul sermaye iradı üzerinden alınmakta olan (K.V.K. md 2/1'e göre) %20'lik vergi tevkifat oranı , 9.3.1985 tarihinden itibaren sıfıra indirildiğinden (53) yabancı sermaye için bir teşvik unsuru olmuş ve önceki

(53) Vergi tevkifatı ile ilgili 6.3.1985 tarih ve 85/9206 sayılı Bakanlar Kurulu kararı 9.3.1985 tarihinde 18639 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Anılan Bakanlar Kurulu Kararı aynen;

" 1- Dar mükellefiyete tabi kurumların, 193 sayılı G.V.K.'nun 75 nci maddesinin 1,2 ve 4 numaralı bentlerinde sayılan menkul sermaye iratlarına, 5422 sayılı K.V.K.'nun 24 ncü maddesine göre uygulanacak tevkifat nispeti ile G.V.K.'nun 94 ncü maddesinin 7 numaralı bendi ve 105'nci maddesinin 5 numaralı bendine göre uygulanacak tevkifat nispeti sıfıra indirilmiştir.

2- Bu durumdaki dar mükellefiyete tabi kurumların, 193 sayılı G.V.K.'nun 94 ncü maddesinin 8 nolu bendinde yazılı kazanç ve iratlarının nakden veya hesaben ödenmesi halinde, 107 nci maddenin 6 numaralı bendinin parantez içi hükmüne göre uygulanacak tevkifat nispeti %40'a indirilmiştir.

3- Ancak söz konusu dar mükellefiyete tabi kurumların, Türkiye'de elde ettikleri menkul sermaye iratlarının tam mükellef oldukları memleketlerde herhangi bir nispette vergilendirilmesi halinde, bu kararın 1 ve 2 nci maddelerinde belirtilen indirimler uygulanmaz. Bu durumda %20'yi aşmamak üzere Türkiye'de söz konusu dar mükellefiyete tabi kurumların, tam mükellef oldukları memlekette tabi oldukları vergi nispetine eşit bir kurumlar vergisi tevkifatı uygulanır. Aynı şekilde, G.V.K.'nun 105 nci maddesinin 5 ve 7 nolu bentlerinin parantez içi hükmüne göre uygulanacak tevkifat nispetleri de buna göre hesaplanır.

uygulamada geçerli olan yerli ve yabancı kurumların vergi yükündeki adaletsizlik minimum düzeye indirilmiştir.

2. Dar Yüklü Bir Kurumun
Türkiye'de Doğrudan Doğruya
Bir Şube Açarak Yatırımını
Gerçekleştirmesi Halinde Ver-
gilendirilmesi :

Türkiye'de şube açan dar yükümlülüğe tabi kurumların, kurum kazançlarının bir kısmı kurumlar vergisine tabi ve bir kısmı da kurumlar vergisine tabi olmayan kazançlardan oluşabilir.

a) Dar Yüklülüğe Tabi Kurumla-
rın, Kurumlar Vergisine Tabi
Kazancı :

Yabancı kurum, Türkiye'deki yatırımını açacağı bir şube aracılığı ile gerçekleştirirse, şubelerin iş ve kanuni merkezleri Türkiye'de bulunduğundan "dar yüklü" bir kurum olarak işlem görürler. Bu durumdaki bir kurum, K.V.K.'nın 20 ve müteakip maddeleri uyarınca Türkiye'de elde ettiği yıllık kurum kazancını dar yüklü yıllık kurumlar vergisi beyannamesi ile bildirir(54), bunun üzerinden kesilen kurumlar vergisini öder. Kurumlar vergisi oranı gerek tam yüklü ve gerekse dar yüklü kurumlar için %46'dır.

(54) Adil ÖNER, "Dar Mükellef Kurumlarda Beyan ve Vergilen-
dirme", MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, S.4, Nisan 1985, s.16-17.

G.V.K.'nun 75 inci maddesinin 4 üncü bendi uyarınca dar yükümlülüğe tabi kurumların (yıllık veya özel beyanname veren) ticari bilançolarına göre doğan kârdan kurumlar vergisi düşüldükten sonra kalan kısım menkul sermaye iradı olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu menkul sermaye iratlarından ise G.V.K.'nun 94 üncü maddesinin 7 inci bendine göre yapılması zorunlu olan tevkifatın (%20) yukarıda söz konusu Bakanlar Kurulu kararıyla sıfıra indirilmesiyle, bu kurumlar için bir teşvik unsuru olmuş ve önceki uygulamalarda yabancı sermaye için geçerli olan adaletsizlikler büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

b) Dar Yüklümlülüğe Tabi Kurumların, Kurumlar Vergisinden İstisna Edilen Kazançları:

G.V.K.'nun 94'üncü maddesinin 8 inci bendinde kurumlar vergisinden muaf ve istisna edilen kazançlarda tevkifat yapıldığı belirlenmiş olup, düzenlemenin amacı bu kazançlarda vergi alacağı müessesesine işlerlik kazandırmaktır. 94 üncü maddenin 8 inci bendine göre kurumların yabancı memleketlerde elde ettiği kazançlar ile Türkiye'de elde ettikleri iştirak kazançları üzerinden daha önce kurumlar vergisi ödenmesi dolayısıyla bunların vergi alacağı taşıdığı görüşünden hareketle bu kazançlardan tevkifat yapılmayacaktır(55).

Ancak dar yükümlülüğe tabi kurumlar K.V.K.'nun 8/1 inci maddesine göre iştirak kazançları istisnasından yararlanama-

(55) Gürcan GÜNESER-Mustafa BOZBIYIK, "Yabancı Sermayenin Tevkifat Müessesesi İle Teşviki", VERGİ SORUNLARI DERGİSİ, 1985/IV, s.68.

dığı gibi bu kurumlar sadece Türkiye'de elde ettikleri kazanç ve iratlar üzerinden vergilendirilirler. Bu nedenle dar yükümlülüğe tabi kurumların söz konusu iştirak kazançları kurumlar vergisine tabi olacaktır.

D) DEĞER ARTIŞ KAZANÇLARININ VERGİLENDİRİLMESİ :

1. D a r Y ü k ü m l ü G e r ç e k K i ş i l e r i n
S a ğ l a d ı k l a r ı D e ğ e r A r t ı ş K a -
z a n ç l a r ı :

Dar yükümlü gerçek kişilerin elde ettikleri değer artış kazançları, G.V.K. mükerrer madde 80 uyarınca vergilendirilir. Bu vergilendirmenin özelliği, dar yükümlünün yıllık beyanname vermek zorunda olmaması halinde, G.V.K.'nun 84/3 ve 101 maddeleri uyarınca, değer artış kazançlarını münferit beyanname ile bildirmek ödevi altındadır. Münferit beyannamenin değer artış kazancının iktisap olunduğu tarihten itibaren 15 gün içinde G.V.K.'nun 101'inci maddesinde belirlenen yetkiler vergi dairesine verilmesi gerekir. G.V.K. 120 uyarınca da münferit beyanname ile bildirilen kazancın, beyanname verme süresi içinde vergi dairesine ödenmesi gerekmektedir.

2. D a r Y ü k ü m l ü K u r u m l a r ı n S a ğ -
l a d ı k l a r ı D e ğ e r A r t ı ş K a z a n ç -
l a r ı :

K.V.K.'nun 13 üncü maddesinin son fıkrası uyarınca "dar mükellefiyete tabi kurumların kurum kazançlarının.... ticari veya zirai kazançlar dışında kalan kazanç ve iratlardan ibaret bulunması halinde, G.V.K.'nun bu gibi kazanç ve iratların

tespiti hakkındaki hükümleri kurumlar vergisi matrahının tespitinde uygulanır". Bu hüküm uyarınca, dar yükümlü kurumların elde ettikleri değer artış kazançlarında G.V.K.'nun mükerrer 80 nci maddesi uygulama yeri bulacaktır(56).

K.V.K.'nun 22 nci maddesi uyarınca, sözügeçen değer artış kazançları için, yabancı kurum veya Türkiye'de namına hareket eden kimse, bu kazancı iktisap tarihinden itibaren 15 gün içinde, özel beyan esasına göre, beyanname vermek zorundadır(57). Beyannamenin verileceği vergi dairesi G.V.K.'nun 101 inci maddesi uyarınca belirlenir. K.V.K.'nun 41 inci maddesi uyarınca, bu beyanname üzerine tahakkuk edecek kurumlar vergisinin beyanname süresi içinde ödenmesi gerekir.

III. YABANCI SERMAYELİ KURUMLARIN VERGİ YÜKLERİ:

Yabancı sermaye ile ilgili yasal düzenlemelerin 1980 yılı sonrası yoğunlaştığını daha önce belirtmiştik. 1980'den 1986'ya kadar yapılan değişikliklerle yerli ve yabancı sermayenin vergi muamelesinde büyük ölçüde bir eşitlik sağlanmıştıdır.

Burada vergi yüklerinin hesaplanmasında 6224 sayılı

(56) Yılmaz ÖZBALCI, Kurumlar Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Ankara, 1982, s.322'de "Yabancı Kurumların Türkiye'de elde edecekleri ticari ve zirai kazançlar dışındaki kazanç unsurlarında, safi tutarın tespiti bakımından, G.V.K.'nun ilgili hükümlerine yapılan atıf sadece matrahın tespiti ile ilgilidir" görüşüne yer verilmiştir.

(57) ÖNER, s.17.

yasa kapsamında yatırım yapan (1)Şube tarzındaki dar yükümlü kurumlar, (2)Tam yükümlü bir Türk şirketine iştirak eden dar yükümlü kurumlar esas alınacak ve dar yükümlü gerçek kişiler ise inceleme dışında tutulacaktır(58).

Vergi yüklerinin hesaplanmasında izlenecek yol aşağıdaki gibidir:

- Kurumlar vergisi oranının %40 olduğu (5422 sayılı kanunda değişiklik yapan 2573 sayılı kanun, K.31.12.1981, R.G.T., 5.1.1982, No:17565), 1982 yılından, vergi tevkifat oranlarını yeniden düzenleyen Bakanlar Kurulu Kararnamesinin yayınlandığı 9.3.1985 tarihine kadar geçen dönemdeki uygulama, bu tarihten 1.1.1986'ya kadar geçen dönemdeki uygulama ve 1.1.1986 sonrası uygulama mukayeseli olarak açıklanacaktır.

A) YERLİ VE YABANCI KURUMLARIN VERGİ YÜKÜNÜN MUKAYESESİ:

1. 5.1.1982 - 9.3.1985 D ö n e m i :

Tam yükümlü yerli kurumlarla, Türkiye'deki yatırımlarını şube açmak veya Türkiye'de tam yükümlü bir kuruma katılmak suretiyle gerçekleştiren yabancı kurumların (dar mükellef) 100'er birimlik kurum kazancı elde ettikleri varsayılarak, vergi yüklerinin karşılaştırılması aşağıda yapılmıştır(Bkz:Tablo I). Dar yükümlü kurumların vergilendirilmesinde bu kurumların tercih ve seçimi ise bağlı birbirinden farklı iki yöntem uygulan-

(58) Dar mükellef gerçek kişilerin vergi yükleri, G.V.K.'nın 31 ve 89/1 inci maddesindeki indirimler ihmal edilecek olursa, tam mükellef gerçek kişilerin vergi yüklerine eşittir. Bkz: SAVAŞ, s.43.

T A B L O I

YERLİ VE YABANCI KURULUŞLARIN BEYAN VE STOPAJ
YÖNTEMİNE GÖRE VERGİ YÜKÜ MUKAYESESİ

<u>S T O P A J U S U L Ü</u>	<u>YERLİ KURUM</u>	<u>YABANCI KURUM</u>	
		<u>Türkiye'de Yerli Kuruma</u>	<u>Şube Açan İştirak Eden</u>
A. Kurum Kazancı	100	100	100
B. Kurumlar Vergisi.....	<u>40</u>	<u>40</u>	<u>40</u>
C. KALAN.....	60	60	60
D. Gelir Vergisi Tevkifatı... ..	<u>—</u>	<u>12</u>	<u>—</u>
E. KALAN	60	48	60
F. Kurumlar Vergisi Tevkifatı	<u>—</u>	<u>—</u>	<u>12</u>
G. ELE GEÇEN NET KAZANÇ	60	48	48
H. VERGİ YÜKÜ	<u><u>40</u></u>	<u><u>52</u></u>	<u><u>52</u></u>

B E Y A N U S U L Ü

A. Alınan Kârpayı Net	48
B. İlave %20 Stopaj	<u>12</u>
C. TOPLAM MATRAH (Brüt Kâr)	60
D. Kurumlar Vergisi %40	<u>24</u>
E. KALAN	36
F. Gelir Vergisi Tevkifatı (G.V.K.md.97/4)-(%20).....	<u>7,2</u>
G. ELE GEÇEN NET KAZANÇ	28,8
H. TOPLAM VERGİ YÜKÜ	<u><u>71,2</u></u>

maktadır(59). Yukarıdaki Tablo I'den çıkan sonuç şudur; beyan usulü ile vergilendirme oldukça ağır bir vergi yükü (%71,20) ortaya çıkardığından uygulamada stopaj usulü tercih edilmektedir. Stopaj usulünde vergi yükü Türkiye'de şube açan veya yerli bir kuruma iştirak eden dar yükümlü kurumlar için eşittir. Ancak tam yükümlü yerli kurumlarla karşılaştırıldığında %12'lik bir fark mevcuttur. Buradan yerli ve yabancı kurumlarda vergi muamelesindeki eşitliğin gerçekleşmediği ortaya çıkmaktadır. Beyan usulünde ise, bu eşitsizlik daha da büyümektedir.

Yerli ve yabancı sermayeli kuruluşlar arasında vergi muamelesindeki eşitsizlik, Bakanlar Kurulunun vergi tevki-fat oranlarını sıfıra indirdiği 9.3.1985 tarihinden sonra büyük ölçüde giderilmiştir. Şimdi tevkifat oranlarının sıfıra indirildiği dönem ile önceki dönemi ve 1.1.1986'dan itibaren yeni uygulamayı mukayese ederek vergi yüklerini hesaplayalım.

(59) Bu yöntemler (i)Beyan Yöntemi; Yabancı kurumun brüt kârpayını beyanname ile vergi dairesine beyan etmek suretiyle vergisini ödemesidir. (ii)Stopaj Yöntemi; dar yükümlü kurumlar elde ettikleri kâr paylarını, yerli ve ana şirketin bünyesinde ve bu şirket tarafından vergi dairesine verilerek bir muhtasar beyanname ile gerçekleştirmeleridir. Bkz: TUNCER, Türkiye' Yabancı..., s.21-23.

2. 9.3.1985 - 1.1.1986 D ö n e m i :

T A B L O I I

TAM YÜKÜMLÜ KURUMA İŞTİRAK EDEN
DAR YÜKÜMLÜ KURUMLARDA VERGİ YÜKÜ

	9.3.1985 Ön-	9.3.1985 Son-	1.1.1986 Son-
	<u>cesi Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>
A. Yerli kurumca dağı- tılıp yabancı kuru- mun payına isabet eden kârpayı	100	100	100
B. Kurumlar vergisi (%40 %46)	<u>40</u>	<u>40</u>	<u>46</u>
C. KALAN	60	60	54
C. K.V.K.,md.24'e göre %20 tevkifat	<u>12</u>	<u>sıfır</u>	<u>—</u>
E. KALAN	48	60	54
F. TOPLAM VERGİ YÜKÜ.	<u>52</u>	<u>40</u>	<u>46</u>
	100	100	100

Yukarıdaki Tablo II'de görüldüğü gibi, tam yükümlü kurum-
da tevkifat sözkonusu olmadığından eski uygulamalarda vergi yü-
kü %40 olmuştur. 9.3.1985'den sonrası uygulamada görüldüğü gibi
tevkifat oranının sıfıra indirilmesiyle dar ve tam yükümlü ver-
gi oranları eşitlenmiştir. 1.1.1986 sonrası uygulamada da
yine vergi oranları eşittir, ancak kurumlar vergisi oranı %40'
dan %46 'ya çıkarıldığından, vergi yüzdeleri de %46 olmuştur.

T A B L O III

ŞUBE AÇAN DAR YÜKÜMLÜ KURUMLARDA VERGİ YÜKÜ

	9.3.1985	Ön-	9.3.1985 Son	- 1.1.1986 Son-
	<u>cesi Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>
A. Ticari Kazanç	100		100	 100
B. Kurumlar Vergisi				
(% 40 - % 46)	<u>40</u>		<u>40</u>	 <u>46</u>
C. KALAN	60		60	 60
D. 75/4'e göre M.S.İ.				
94/7 ve 105/5'e göre				
% 20 tevkifat	<u>12</u>		<u>Sıfır</u>	 <u>—</u>
E. KALAN	48		60	 54
F. TOPLAM VERGİ YÜKÜ	<u>52</u>		<u>40</u>	 <u>46</u>
	100		100	100

Yukarıdaki Tablo III'de görüldüğü gibi, tevkifat oranının sıfıra indirilmesi ile şube tarzındaki dar yükümlü kurumlar ile tam yükümlü yerli kurumların vergi yükleri eşitlenmiştir.

T A B L O IV

DAR YÜKÜMLÜLÜĞE TABİ KURUMLARIN KURUMLAR VERGİ-
SİNDEN İSTİSNA EDİLEN KAZANÇLARI İÇİN VERGİ YÜKÜ

	9.3.1985	Ön-	9.3.1985 Son-	1.1.1986 Son-
	<u>cesi Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>	<u>rası Uygulama</u>
A. Kurum Kazancı.....	100		100	 100
B. Kurumlar Vergisin- den İstisna Edilen Kazanç 94/8 ve 105/6' ya göre (%52)(%40) 94/son (% 25)	52	% 40	40	% 25 25
C. KALAN	48		60	 75
D. TOPLAM VERGİ YÜKÜ	52		40	 25
	<u>100</u>		<u>100</u>	<u>100</u>

1.1.1986'da gerek dar ve gerekse tam yükümlü kurumlar için kurumlar vergisinden istisna edilen kazançlarda uygulanacak tevkifat oranı G.V.K.'nın 94 üncü maddesinin son cümlesine göre %25'dir. Dolayısıyla yeni uygulamada vergi yükleri eşitlenmiştir. Eski uygulamalarda ise, tam yükümlüler için kurumlar vergisinden istisna edilen kazançlarda vergi tevkifat oranları %25 iken dar yükümlü kurumlarda önce %52 kabul edilmiş, sonra %40' indirilmiştir ve yeni uygulama ile de %25'e indirilerek tam yükümlü kurumlarla eşitlenmiştir.

Şimdi tevkifat oranlarını düzenleyen Bakanlar Kurulu kararının 3.maddesindeki şartların ihlal edilmesi halinde ortaya çıkabilecek vergi yüklerini eski ve yeni uygulama çerçevesinde hesaplayarak mukayese edelim.Tablo V`de görüldüğü gibi yükümlülüğe tabi kurumun beyan ettiği kazancın 200 birim olduğu, 100 biriminin kurumlar vergisine tabi ve diğer 100 biriminin de kurumlar vergisinden istisna edilmiş kazanç olduğunu, aynı kurumun Türkiye`de elde ettiği kazanç ve iratlar üzerinden %10 oranında vergilendirildiğini varsayalım.

T A B L O V

DAR YÜKÜMLÜ KURUMLARIN KURUMLAR VERGİSİNE TABİ VE KURUMLAR VERGİSİNDEN İSTİSNA OLAN KAZANÇLARINDA VERGİ YÜKÜ

	<u>1.1.1986 Öncesi Uygulama</u>		<u>1.1.1986 Sonrası Uygulama</u>	
	Kurumlar Ver- gisine Tabi	Kurumlar Vergisinden İstisna	Kurumlar Ver- gisine Tabi	Kurumlar Ver- gisinden İstisna
A.Kurum Kazancı..	100	100	100	100
B.Kurumlar Vergi- si(%40-%46)	40	—	46	—
C. KALAN	60	100	54	100
D.Gelir Vergisi Tevkifatı 94/8 ve 105/6'ya göre (%40) 94'ün son cümlesi %25	—	%40 40	—	%25 25
E. KALAN	60	60	54	75
F.Yabancı Ülkede Ödenen Vergi(%10)	6	6	5,4	7,5
	54	54	48,6	67,5
G.NİHAİ VERGİ YÜKÜ	40+6=46	40+6=46	46+5,4=49,4	25+7,5 =32,5

Aynı örnekten hareket ederek yabancı ülkedeki vergi oranının %25 olduğunu varsayalım. Bu durumda Türkiye'de uygulanacak vergi oranı %20'yi aşmamak üzere, dar yükümlü kurumun, tam yükümlülüğe tabi oldukları ülkedeki vergi oranına eşit bir kurumlar vergisi tevkifatı uygulanacaktır.

T A B L O VI

DAR YÜKÜMLÜ KURUMLARIN KURUMLAR VERGİSİNE TABİ VE KURUMLAR VERGİSİNDEN İSTİSNA OLAN KAZANÇLARINDA VERGİ YÜKÜ

	<u>1.1.1986 Öncesi Uygulama</u>		<u>1.1.1986 Sonrası Uygulama</u>	
	<u>Kurumlar Ver-</u>	<u>Kurumlar</u>	<u>Kurumlar Ver-</u>	<u>Kurumlar</u>
	<u>gisine Tabi</u>	<u>Vergisinden</u>	<u>gisine Tabi</u>	<u>Vergisinden</u>
		<u>İstisna</u>		<u>İstisna</u>
A.Kurum Kazancı..	100	100	100	100
B.Kurumlar Vergisi (%40-%46) ..	40	Sıfır	46	—
C. KALAN	60	100	54	100
D.Gelir Vergisi				
Tevkifatı 94/8				
ve 105/6'ya göre				
(%40) 94'ün son				
cümlesi %25 ...	—	%40	—	%25
E. KALAN	60	60	54	75
F.Yabancı Ülkede Ö-				
denen Vergi(%20)				
Dolayısıyla Tev-				
kifat	12	12	10,8	15
G. KALAN	48	48	43,2	60
H. NİHAİ VERGİ				
YÜKÜ	44+12=52	40+12=52	46+10,8=56,8	25+15=40
	100	100	100	100

Tablo VI'da görüldüğü gibi dar yükümlü kurum, tam yükümlü olarak vergilendirildiği kendi ülkesinde %25 kurumlar vergisi ödediği takdirde, bu kararname gereğince %20'yi geçmemek üzere Türkiye'de vergilenmektedir. Eski uygulamada %20 barajı ile nihai vergileme kurumlar vergisine tabi ve istisna edilen kazançlarda %52 olurken, yeni değişiklikler çerçevesinde kurumlar vergisine tabi kazançlarda toplam vergi yükü %56,8 ve kurumlar vergisinden istisna edilen kazançlarda ise %40'dır. Kurumlar vergisinden istisna edilen kazançlarda tevkifatın %40'dan, %25'e düşürülmesi nedeniyle, kurumlar vergisinden istisna kazançları olan dar yükümlü kurumlar için %15'lik bir vergi teşviki sözkonusudur.

Diğer taraftan dar yükümlü kurumların, tam yükümlü oldukları orijin ülkede, sözkonusu kazanç ve iratların vergilendirilip vergilendirilmediğinin tespiti oldukça güçlük arzeden bir konudur. Bu konuya Maliye ve Gümrük Bakanlığı yayınladığı tebliğle açıklık getirmiş ve orijin ülkede vergi alınıp alınmadığının ispatını yabancı kurumlara yüklemiştir(60).

Sözkonusu tebliğe göre dar yükümlülüğe tabi kurumların, kararnamenin lehlerine olan hükümlerinden yararlanabilmeleri için; Türkiye'de elde ettikleri kararname kapsamına giren menkul sermaye iratlarının, kurumların kendi ülkelerindeki vergi mevzuatına göre(işyeri veya kanuni merkezin bulunduğu ülke) vergilenmediği veya %20 oranının altında vergilendirildiğine ilişkin olarak, kendi ülkelerindeki yetkili makamlardan bir belge almaları ve bu belgeyi mahallindeki Türk

(60) Kurumlar Vergisi Tebliği, Seri No:29; (R.G.T., 19.4.1985, No:18730).

Elçilik ve Konsolosluklara onaylatarak Türkiye'de bağlı bulundukları vergi dairelerine ibraz etmeleri gerekmektedir. Bu belgelerin tercüme ettirildikten sonra Türk elçilik ve konsolosluklarına onaylatılması mümkün olduğu gibi, Türk elçilik ve konsolosluklarınca onaylanmış söz konusu belgelerin Türkiye'de noterlere de tercüme ettirilmesi mümkündür.

IV. YABANCI SERMAYELİ KURULUŞLAR İÇİN VERGİ İMTİYAZI:

Gelir ve Kurumlar vergisi yasaları içerisinde birbirine paralel şekilde yer alan hükümlerle, yabancı sermayeli kurum ve kuruluşlara özgü ihracat muafılığı müessesesi getirilmiştir.

Gelir vergisi yasasının 7. maddesinin 1. bendi aynen şu şekildedir: "Ticari kazançlarda; kazanç sahibinin Türkiye'de işyerinin olması veya daimi temsilci bulundurması ve kazancın bu yerlerde veya bu temsilciler vasıtasıyla sağlanması (Bu şartları haiz olsalar dahi iş merkezi Türkiye'de bulunmayanlardan ,ihrac edilmek üzere Türkiye'de satın aldıkları veya imal ettikleri malları Türkiye'de satmaksızın yabancı memleketlere gönderenlerin bu işlerden doğan kazançları Türkiye'de elde edilmiş sayılmaz).

Türkiye'de satmaktan maksat ,alıcı ve satıcının Türkiye'de olması veya satış akdinin Türkiye'de yapılmış olmasıdır. İş merkezinden maksat ise, iş bakımından muamelelerin bilgil toplandığı ve idare edildiği merkezdir".

Görülüyor ki, dar yükümlülüğe tabi kurumlar, ihraç etmek koşuluyla Türkiye'den satın aldıkları veya imal ettikleri mamulleri Türkiye'de satmaksızın yabancı ülkelere ihraç ettikleri takdirde, bu işlerden sağladıkları kazançlar Türkiye'de elde edilmiş sayılmayacak ve dolayısıyla vergiye tabi tutulmayacaktır.

İhracat muaflığı müessesesi otuz yılı aşkın bir süreden beri uygulanmış ve 1981'de yürürlükten kaldırılmış ve 1982'den itibaren tekrar eski uygulamaya dönmüştür. Bu Haliyle ihracatımızı teşvik etmeyi ve ihracat hacmimizi genişletmeyi hedef alan ihracat muaflığı, yabancı sermaye lehine bir vergi imtiyazı olarak yorumlanabilir(61).

V. MUAMELE EŞİTLİĞİ İLKESİ AÇISINDAN YABANCI SERMAYELİ KURUMLAR:

6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik yasasının 10.maddesi Türkiye'de yatırım yapmış yerli ve yabancı sermayeli teşebbüslerin eşit muamele görme ilkesini benimsemiştir. Söz konusu ilkeye göre bütün haklar, istisna ve muafiyetler, kolaylıklar, benzer alanda çalışan yabancı sermayeli kuruluşlara da tanınacaktır.

Vergicilik alanında, yerli sermayeli kuruluşlara tanınan vergi istisna ve muafiyetler, ile indirimler ve vergi yükleri, aynı dalda çalışan yabancı sermayeli kuruluşlar için aynı ise bu takdirde "eşitlik" den söz edilebilir. Vergi yükleri açısından önceki bölümde yaptığımız incelemenin sonucuna göre

(61) TUNCER, Türkiye'de Yabancı..., s.19; SAVAŞ, s.40-41.

1980-1986 arasında yapılan değişikliklerle ancak son yılda eşitlik ilkesi gerçekleştirilebilmiştir.

İstisna ve muafiyetler açısından da 1980-1986 döneminde birçok gelişmeler söz konusu olmuş ve içinde bulunduğumuz yıl itibarıyla yerli ve yabancı sermayeli kuruluşlar arasında eşitlik ilkesi büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Özellikle eşitlik ilkesini zedeleyen ve yabancı sermaye açısından olumsuz neticeler doğuran ancak içinde bulunduğumuz yılda çözüme kavuşturulan önemli bazı uygulamalar, aşağıda detaylı olarak açıklanacaktır.

A) YATIRIM İNDİRİMİ :

Yatırımların kalkınma planı hedeflerine uygun olarak geliştirilmesi ve hızlandırılmasını temin için bir vergi teşvik tedbiri olarak 1963 yılında 202 sayılı yasa ile yatırım indirimi müessesesi kabul edilmiştir(62).

6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik yasasından yararlanan dar yükümlülüğe tabi kurumlar ile bunların iştirak ettiği kurumlarda, iştirak paylarına ilişkin kazançların indiriminden faydalanıp faydalanamayacağı noktasında gelir ve kurumlar vergisi yasalarında açık bir hükmün olmaması uygulamada pek çok tartışmalara yol açmıştır(63).

(62) Selahattin PAKLAR, "Dar Mükellef Kurumlarla Yabancı Sermayeli Kurumlarda Yatırım İndirimi Uygulaması", VERGİ DÜNYASI DERGİSİ, S.32, Nisan 1984, s.35.

(63) TUNCER, Türkiye'de Yabancı..., s.28

Maliye Bakanlığı 1974 yılında yayınlamış olduğu 108 sayılı "Genel Tebliği"(64) ile dar yükümlülerin yatırım indirimi istisnasından yararlanamayacaklarını tüm idare duyurmuştur. Ayrıca yapılan vergi incelemelerinde, inceleme elemanlarınca dar yükümlülerin yatırım indirimi istisnasından yararlanamayacakları yolunda raporlar düzenlenmiş ve Danıştay ortaya çıkan uyuşmazlıkları 1982 yılına kadar idare lehine çözümlenmiştir(65).

Yine bu arada Maliye Bakanlığı ile D.P.T. Teşvik Uygulama Dairesi(T.U.D.) genel müdürlüğü arasında yapılan 6.7.1970 tarihli bir protokolle, dar yükümlülerin yatırım indirimi istisnasından yararlanmamaları gerektiği sonucuna varılmış ve bu yükümlülere D.P.T.'nce yatırım indirimi belgesi verilmiştir(66). Yatırım indirimi konusu bir anonim şirketçe dava konusu yapılmış ve Danıştay'ın 2.4.1982'de verdiği kararla, söz konusu şirketin bu istisnadan faydalanabileceği belirtilmiştir(67).

1.1.1986'da yürürlüğe giren 3239 sayılı yasa ile dar yükümlü kurumların yatırım indirimi istisnasından yararlanması

(64) 108 Nolu Tebliğ, (R.G.T., 16.2.1973, No:14450).

(65) Kemal KILIÇDAROĞLU, "Dar Mükellefler Yatırım İndirimi İstisnasından Yararlanabilirler mi?", VERGİ DÜNYASI DERGİSİ, S.34, Haziran 1984, s.52.

(66) KILIÇDAROĞLU, s.52-54.

(67) Dn.4.D., 2.4.1982 Tarihli E.82/549, K.82/865, Danıştayın verdiği bu kararla, Danıştay 13 üncü dairesinin 30.1.1980 gün ve E.78/3481, K.80/198 sayılı kararı yürürlükten kalkmıştır. Danıştay'ın bu konudaki verdiği kararlarla ilgili fazla bilgi için bkz:PAKLAR, s.36-40;KILIÇDAROĞLU,s.59-61.

açıkça hüküm altına alınmıştır. Böylece başlangıçtan beri süregelen tartışmalar son bulmuş ve yerli ve yabancı sermaye arasındaki vergi muamelesindeki eşitsizlik ortadan kaldırılmıştır.

B) FİNANSMAN FONU İSTİSNASI :

Yatırım yapılırken karşılaşılan finansman problemini çözmeye yardımcı olması amacıyla, yatırım indirimine ilave bir teşvik tedbiri olarak, K.V.K.'na 2362 sayılı yasa ile eklenen mükerrer 8. madde ile "Finansman Fonu" müessesesi getirilmiştir(68).

Finansman fonu, sermaye şirketleri ve kooperatiflerin, yatırım indiriminden yararlanan yatırımlarının finansmanında kullanılmak üzere, safi kurum kazancından ayırabilecekleri bir kaynaktır. Fon ayırmanın amacı, devlet alacağının ertelenmesi yoluyla, belirli yatırımların finansmanına katkıda bulunmaktır. Diğer bir ifade ile, yükümlü kurumlar lehine vergi alacağını tecil etmektir(69).

Dar yükümlü kurumlar yatırım indiriminden faydalanamadıkları sürece finansman fonundan da faydalanamamışlardır. Yatırım indirimi istisnası hakkında Danıştay'ın dar yükümlü kurumlar lehine verdiği kararı takip eden dönemde finansman fonu uygulaması gerçekleşmiştir. 1.1.1986 tarihinde yürürlüğe giren 3239 sayılı yasa ile dar yükümlü kurumların yatırım istisnasından yararlanmalarının açıkça hüküm altına alınmasıyla

(68) Ahmet ATA, "Finansman Fonu", VERGİ DÜNYASI DERGİSİ, S.25, Eylül 1983 , s.14.

(69) ATA, s.15.

finansman fonu uygulamasına da yasayla tam bir açıklık getirilmiştir.

C) İHRACAT, DIŞ NAVLUN VE DIŞ TURİZM GELİRLERİNE AİT İSTİSNALAR :

K.V.K.'nun 8. maddesinin 6. bendinde yer alan istisna: "sanayi ürünü ihraç eden ve yıllık ihracat tutarı 250.000 Amerikan doları veya muadil yabancı para karşılığı Türk lirasını aşan imalatçı kurumların bu ihracattan sağladıkları hasılatın %20'si kurum kazancından indirilir. İhraç edildiğinin tevsiki şartıyla ihracatçılara yapılan satışlar yıllık ihracat tutarının hesabında ihracat sayılır. İhraç ettiği malı imal etmeyen ihracatçı kurumlarda bu istisnalar 1/4 oranında uygulanır".

Aynı maddenin 7. bendinde "yaş meyve, sebze ve su ürünleri ihracatçıların, bu ihracattan sağladıkları hasılatın %20'si kurum kazancından indirilir. İhraç edildiğinin tevsiki şartıyla ihracatçılara yapılan satışlar da yaş meyve, sebze ve su ürünleri üreticisi yönünden ihracat sayılır" 8.bendde ise; "Kambiyo mevzuatı gereğince Türkiye'de döviz olarak getirildiğinin tevsik edilmesi kaydıyla dış navlun hasılatının %20'si kurum kazancından indirilir". 10. bendde ise;"Turizm endüstrisi teşvik kanunu hükümleri dairesinde "Turizm Müessesesi" belgesi veya 1618 sayılı seyahat acentaları ve seyahat acentaları birliği kanunu gereğince "Seyahat acentası işletme belgesi" almış olan kurumların döviz olarak elde ettikleri hasılatın %20'si mezkûr dövizlerin yetkili bankalarda bozdu-

rulduğunun tevsiki şartıyla kurum kazancından indirilir. Elde edilen dövizleri bizzat bozdurmayan ve döviz sağlayan müessese veya acentadan doğrudan doğruya pay alan turizm müesseseleri, bu istisnadan aldıkları pay oranında faydalanırlar", hükümleri yer almaktadır. Söz konusu istisnalardan, tam yükümlü kurumlar gibi 6224 sayılı yasa kapsamındaki dar yükümlü kurumlar da yararlanabilmektedirler.

K.V.K.'nın 8.maddesinin 1. bendinde yer alan iştirak kazançları istisnasının 1.1.1986 tarihinde 3239 sayılı yasa ile kaldırması sonucu, yukarıda açıklanan istisnalar uygulama alanı bulabilmiştir. Çünkü iştirak kazançları istisnası sadece tam yükümlü kurumlar için geçerli bir uygulamaydı. Tam yükümlü kurumlara iştirak eden dar yükümlü kurumları kapsamıyordu. Böylece yukarıda açıklanan istisnalar yasada dar yükümlü kurumlar için yer almasına rağmen, iştirak kazançları istisnasının bu kurumlara uygulanmaması nedeniyle etkisiz kalmakta ve vergiye tabi tutulmaktaydı. Böylece yerli ve yabancı kurumlar arasında eşit muamele ilkesi gerçekleşmemekteydi(70).

D) ANA MERKEZ VE DIŞ SUBELERE AİT GİDER PAYLARININ VE GİDER KARŞILIKLARININ MATRAHTAN TENZİL EDİLEMEMESİ:

K.V.K.'nın 15 inci maddesinin 5 numaralı bendinde dar yükümlü kurumların matrahtan tenzil edemeyeceği giderler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

a) Bu kurumlar hesabına yaptıkları alım ve satımlar için ana merkeze veya Türkiye dışındaki şubelere verilen faizler,

(70) TUNCER, Türkiye'de Yabancı..., s.29.

komisyonlar ve benzerleri.

b) Ana merkezin veya Türkiye dışındaki şubelerin giderlerine veya zararlarına iştirak etmek üzere ayrılan hisse-ler (Türkiye'deki kurumun teftiş ve murakabesi için yabancı memleketlerden gönderilen yetkili kimselerin seyahat gider-leri hariç).

Yukarıdaki hükümlerden anlaşılacağı üzere yasa koyucu, kötüye kullanmaları önlemek amacıyla, uluslararası gelenek ve vergileme kurallarına aykırı bir biçimde yabancı sermaye-li kuruluşların ana merkez ve dış şubelerine ait dolaylı ve dolaysız giderlerine katılmalarını önlemiştir(71).

(71) TUNCER, Türkiye'de Yabancı....., s.29.

S O N U Ç

S O N U Ç

Yabancı sermayeli doğrudan yatırımların açıklanmasında Oligopolistik Endüstriyel Yapı kuramı, ortaya atılan kuramlar içinde en çok benimsenen bir kuram olmuştur. Gerçekten uluslararası şirketler, doğrudan yatırımlarını bu kuramdaki kurallara uygun olarak gerçekleştirmektedirler. Dış yatırımla ihraç edilen mali sermaye değil, firmanın sahip olduğu uluslararası rekabet gücüdür. Bu güç bazı firmalarda ölçek büyüklüğüne, bazılarında teknolojik üstünlüğe, bazılarında yönetsel üstünlüklere ve pazarlama etkinliğine dayanmaktadır. Bu kurama göre, firmanın içerideki büyümesi, ihracat yapabilme potansiyeli ve dış büyümesi birbirinin alternatifi değil, aksine aynı özün görüntüleridir. Yani, firmanın kendi endüstrisindeki uluslararası rekabet gücüdür.

Yabancı sermayeli yatırımlar, özellikle 1970'lerden sonra dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye başlayan çokuluslu şirketler (ÇUŞ) tarafından yapılmaktadır. Bu şirketler

yabancı ülkelerde kurdukları bağılı şirketlerle veya o ülkenin yerli şirketleri ile ortaklık tarzında dış üretim birimi açarak faaliyetlerini sürdürmektedirler. Genelde bu şirketler oligopolist piyasalarda üretim yapmakta ve üretimini kısarak veya piyasaları bölüşerek kârlarını maksimize etme imkanlarına sahip olabilmektedirler.

Çokuluslu şirketlerin yatırım kararı almalarını engelleyen en önemli faktörler, politik risk ve ekonomik istikrarsızlık halleridir. Bu iki faktör yatırım yapılacak ülkede olumsuz ise, diğer faktörler, örneğin, yoğun teşvik tedbirleri yatırım kararını etkileyen önemli unsurlar değildir. Çünkü teşvik tedbirleri bu kuruluşların çalıştığı oligopolistik ortamdaki yüksek kârlar nedeniyle önemini yitirmektedir. Ancak, ekonomik ve siyasal istikrarın olduğu bir ortamda yatırım öncesi ve sonrası teşvik tedbirlerinin uyarıcı etkisi olduğu tartışmasızdır.

1980 öncesi Türkiye'nin ekonomisinde, siyasal ve sosyal yapısında oldukça büyük istikrarsızlıklar olması yabancı sermaye yatırımlarını bu tarihe kadar az olmasının temel nedenidir.

1980 Yılında tüm ekonomimizle birlikte ekonomik istikrar paketi çerçevesinde yabancı sermayeye gerçekçi bir şekil verilmiştir. 1980'i takip eden yıllarda yabancı sermayenin gelişini engelleyen bürokratik mekanizmadaki dağı-

nıklık , vergilemede yerli ve yabancı yatırımcı arasındaki eğitsizlik giderilmiştir. Ayrıca serbest bölgelerin faaliyet safhasına gelmesi , finansal kiralama(leasing) yasasının çıkarılması ve garantisiz ticari borçların tasfiyesi, Türkiye'nin dış ülkelerde tanıtım çabaları yabancı sermayeli kuruluşların geniş ölçüde dikkatini çekmiştir. Serbest bölgelerin faaliyete geçmesi ile birlikte yabancı sermayenin gerek üretim alanında ve gerekse ticaret ve turizm sektöründe çok hızla yoğunlaşacağı beklenmektedir.

1985 yılı haziran ayı sonu itibariyle toplam olarak giriş izni verilen 1.343.milyon \$ lık yabancı sermayenin % 83'ü son beşbuçuk yıllık dönemde gelmiştir. 1984 ve 1985 yılında 30 sayılı karar kapsamında gelen ,özellikle ticaret sektöründe faaliyet gösterecek olan firmaların % 40'ı Ortadoğu kaynaklıdır. 1980 sonrası Ortadoğu ülkelerinden gelen yabancı sermaye akışı ülkemizin jeo-politik konumunun doğu-batı arasındaki işlerliğini ortaya çıkarmaktadır.

Diğer taraftan , uluslararası ekonomik ilişkiler nedeniyle ,ülkelerarasında ortaya çıkan gifte vergilendirme sorununun çözümü ülkelerin karşılıklı menfaatleri ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından oldukça önemli olmaktadır. Bunun için ülkelerin , kendi vergi sistemlerinde aldıkları tek taraflı önleme yöntemleriyle gifte vergilendirmenin ortadan kaldırılması mümkün olamamaktadır. Bu nedenle

iki taraflı uluslararası vergi anlaşmalarının yapılması yoluna gidilmektedir.

Türkiye'nin 1980 yılına kadar imzalamış olduğu sadece iki vergi anlaşması sözkonusudur. Bunlar, 1973'de Avusturya ve 1975'de Norveç'le yapılan anlaşmalardır. Ancak bu ülkelerle Türkiyenin ekonomik ilişkileri küçük boyutlardadır. 1980 sonrası vergi anlaşmaları konusunda yoğun hazırlıklar yapılmış ve ekonomik ilişkilerin yoğun olduğu batı ülkeleri ve son yıllarda ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı Ortadoğu ülkeleri ile bu konularda müzakerelerin başlaması ve bazı anlaşmaların gerçekleştirilmesi ve bazılarının da gündemde olması sevindiricidir.

Ülkemiz özellikle yabancı sermaye yatırımlarının yoğun olduğu ABD, B. Almanya, Hollanda, İngiltere, İsviçre, İtalya ve son yıllarda önem kazanan Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle yapacağı vergi anlaşmalarını ülke çıkarlarını koruyacak bir biçimde en kısa zamanda gerçekleştirmesi gereklidir.

Batı ülkeleri ile Türkiye arasında ,Çifte vergi anlaşmalarının imzalanamaması , çifte vergilendirmeyi önlemeye yönelik olarak bu ülkelerin seçtiği OECD modelinin gelişmiş ülke lehine ve ülkemiz aleyhine işlemesidir. Türkiyenin bir taraftan sermaye ithal eden ve diğer taraftan sermaye ihraç eden ülke olması , özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle geniş ölçekli iş ilişkilerine giril-

miş olması, Türk yükümlülerinin gıfte vergilendirilmemesi ugramamaları için bu ülkelerle vergi anlaşmalarının en kısa zamanda imzalanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu ülkelerle yapılacak olan anlaşmalarda Türkiye, OECD modeline göre vergi anlaşmaları yaptığı taktirde sermaye, teknoloji ve işgücü ihracatçısı ülke durumunda bulunduğundan , bu anlaşmalardan yarar sağlayabilir.

Ülkemizde kurumlar vergisi oranının % 46'a yükseltilmesi vergi anlaşmaları açısından olumludur. Çünkü çoğu batı ülkelerinde kurumlar vergisi oranı % 50'dir. Bu anlaşmalarda kurumlar vergisi oranı düşük olan ülkeler gereksiz yere vergi kaybına uğramaktadırlar.

Vergicilik alanında ,yerli kuruluşlara tanınan vergi istisna ve muafiyetleri ile indirimler ve vergi yükleri ,aynı dalda çalışan yabancı sermayeli kuruluşlar için aynı ise, bu taktirde , eşitlik ilkesinden söz edilebilir. Vergi yüklerinin analizinden görüleceği gibi , 1980- 1986 yılları arasında yapılan yoğun düzenlemeler sonucu , yabancı sermayeli kuruluşlar aleyhine gerçekleşen vergi yükleri eşitsizliği ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca kanunda açıkça yer almayan ve yıllardır çeşitli ihtilaflara yol açan , yatırım indirimi ve finansman fonu'nun , dar mükelleflere uygulanacağı , vergi kanunlarında konan açık hükümlerle belirlenmiştir. Diğer taraftan yerli kurumlara tanınmayan ihracat muafılığı , dar mükellef kurumlar için bir imtiyaz niteliğindedir.

Vergi sistemimizde yabancı sermayeli kuruluşlar ile ilgili özel hükümler bulunmadığı ve konu sistematik bir bütünlük içinde ele alınmadığı için uygulamada zorluklar ve adaletsizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu hususun düzeltilmesi yabancı sermayeyi teşvik açısından elzemdir.

E K L E R

TÜRKİYE'DE 6224 SAYILI KANUN KAPSAMINDA FAALİYETTE BULUNAN FİRMALAR (30/6/1985 itibarıyla)

SIRA NO:	FİRMA ADI VE ADRESİ	SEKTÖRÜ VE ALTSEKTÖRÜ	SERMAYE Y.ORTAK (Milyon TL)PAYI(%)	MEMŞEİ ÜLKE	GİRİŞ TARİHİ
1	AEG-ETİ ELEKTRİK END.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	2200.00	51 B. ALMANYA	1954
2	AGEMA ANADOLU GENEL MAKİNA SAN.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	428.00	33 I.K.B.	1983
3	AKDENİZ GÜBRE SANAYİİ A.Ş.	I/GÜBRE	2065.00	47.25 KUVEYT	1968
4	AKDENİZ TURİSTİK TESİSLER A.Ş.	H/TURİZM	1000.00	75 KARMA	1967
5	AKİP TEKSTİL SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	1000.00	49 İSVİÇRE	1982
6	AKRİL KİMYA SANAYİ VE TİC.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	200.00	48.5 A.B.D.	1982
7	AKRİTEKS SEKTETİK İPEK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	935.00	41 B. ALMANYA	1982
8	ALBATROS TURİZM YAT VE MARİNA İŞL.A.Ş.	H/TURİZM	65.00	15 İNGİLTERE	1983
9	ALKOR YAT TURİZM İŞLETMELERİ A.Ş.	H/TURİZM	130.00	90 İSVİÇRE	1984
10	ALTINYUNUS ÇEŞME TURİSTİK TESİSL.A.Ş.	H/TURİZM	500.00	11.36 DANİMARKA	1972
11	AMERICAN EXPRESS İST.TÜRKİYE MERK.ŞB.	H/BANKACILIK	5614.00	100 A.B.D.	1980
12	ANADOLU CAM SANAYİİ A.Ş.	I/CAM SANAYİİ	1750.00	6.44 IFC	1969
13	ANASA ANADOLU NISSAN OTOMOTİV TİC.VE SAN.A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	10.00	40 JAPONYA	1973
14	ANKON ANT.KONSANTRE MEYVE,SEBZE İŞL. SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	300.00	49 A.B.D.	1981
15	ANT-GIDA ANTALYA YEM VE GIDA SAN.VE TİC. A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	300.00	49 A.B.D.	1982
16	ANTALYA ENTERNASYONAL TURİZM A.Ş.	H/TURİZM	50.00	75 İSVİÇRE	1981
17	APEX KİLYEVİ MADDELER İMALATI A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	0.74	36.50 A.B.D.	1966
18	ARAP TÜRK BANKASI A.Ş.	H/BANKACILIK	240.00	60 KARMA	1975
19	ARTEMA ARMATÜR VE TESİSAT MALZ.SAN.VE TİC.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	3500.00	21 B. ALMANYA	1981
20	ARTHUR ANDERSON MUH.VE MÜŞV.LTD.ŞTİ.	H/DİĞER	25.00	49 A.B.D.	1983
21	ATLAS COPCO MAKİNALARI A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	307.50	67 BELÇİKA	1969
22	AVRUPA ULUSLARARASI TAŞIM.VE TİC.A.Ş.	H/KARA TAŞIMACILIĞI	715.00	75 KARMA	1982

23	AYDAS ANADOLU YAY,DÖŞEME,KAPITONE SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	380.00	49	İSVİÇRE	1982
24	B.C.C.I.İST.TÜRKİYE MERKEZ ŞUBESİ	H/BAHKACILIK	1243.00	100	LUXEMBURG	1980
25	BACILAR GİYİM SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	165.00	49	BELÇİKA	1982
26	BAKTIRSAN BAKIR SAN.MANULLERİ VE TİC.A.Ş.	I/DEMİRDİŞİ METALLER	2000.00	25	I.K.B.	1981
27	BANKO DI ROMA İST.TÜRKİYE MERKEZ ŞUBESİ	H/BAHKACILIK	3305.00	100	İTALYA	1981
28	BANK MELLAT	H/BAHKACILIK	2103.00	100	İRAN	1981
29	BANK OF BOSTON İST.TÜRKİYE MERKEZ ŞB.	H/BAHKACILIK	2219.00	100	A.B.D.	1984
30	BASF-SÜLZERBANK TÜRK KİMYA SANAYİİ A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	60.00	60	İSVİÇRE	1969
31	BİRLEŞİK AYDINLATMA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	222.00	49	HOLLANDA	1968
32	BAYER TARIMI İLAÇLARI SAN.LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	475.40	100	B.ALMANYA	1962
33	BAYER TÜHK KİMYA SAN.LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	189.00	100	E.ALMANYA	1965
34	BIESSECI BURSA TEKSTİL SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	100.00	49	İTALYA	1985
35	BİRLEŞİK ALMAN İLAÇ FABR.T.LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	1550.00	77.50	B.ALMANYA	1954
36	BİMAS BİRLEŞİK İNŞAAT VE MÜHND.A.Ş.	H/DİĞER	4.00	40	A.B.D.	1973
37	EMC SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	5000.00	10.4	İNGİLTERE	1964
38	BOHLER KAYHUK ÇUBUK VE ELEKTROTLARI A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	2.00	33.73	AVUSTURYA	1963
39	BOHLER SERT MADEN VE TAKIM SAN.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	200.00	48.99	AVUSTURYA	1967
40	BORUSAN GEMİLİK BORU TESİSLERİ A.Ş.	I/DEMİR-ÇELİK SAN.	2500.00	30	İSVİÇRE	1983
41	BOTAŞ-BEYHELMİLEL OTELCİLİK VE TURZ.A.Ş.	H/TURİZM	2.70	70	BELÇİKA	1969
42	BOTAŞ BORNHOVA TENEKE VE ANBALAJ SAN.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	500.00	25	DANİMARKA	1985
43	BUDİN BARİT KİMYA SANAYİİ A.Ş.	MADEN	330.00	40	A.B.D.	1983
44	BURTRAK-BURDUR TRAK.VE ONYÜKLEYİCİ SAN. VE TİC.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	5000.00	10	İSVİÇRE	1982
45	C.CONRADTY İSTANBUL ELEKT.VE GALVANİK KOM.SAN.A.Ş.	I/DİĞER	15.00	32	B.ALMANYA	1978
46	CARLO ERBA İLAÇ FABRİKASI LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	39.50	10	İTALYA	1955
47	ÇAYELİ BAKIR İŞLETMELERİ A.Ş.	MADEN	100.00	49	A.B.D.	1984
48	ÇETİN TARIM ÜRÜNLERİ TİC.VE SAN.A.Ş.	H/DİĞER	150.00	49	B.ALMANYA	1982

49	THE CHASE MANHATTAN BANK İST.TÜRKİYE MERKEZ ŞUBESİ	H/BANKACILIK	1628.00	100	A.B.D.	1984
50	CIBA-GEIGY İLAÇ VE KİMYA ÜRÜNLERİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	1259.00	99.92	İSVİÇRE	1955
51	CİNEP ÇİÇEK VE NEBATAT ESANSLARI A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	2.32	51	FRANSA	1964
52	CİTİBANK İST.TÜRKİYE MERKEZ ŞUBESİ	H/BANKACILIK	3788.00	100	A.B.D.	1980
53	ÇUKUROVA ÇELİK ENDÜSTRİSİ A.Ş.	I/DEMİR-ÇELİK SAN.	12500.00	49	İSVİÇRE	1982
54	ÇUKUROVA GIDA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	1600.00	49	İSVİÇRE	1981
55	ÇUKUROVA KİMYA END.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	1280.00	49	İSVİÇRE	1981
56	ÇUKUROVA SANAYİ İŞLETMELERİ A.Ş.	I/DOKUMİA-GİYİM SAN.	6355.00	49	İSVİÇRE	1981
57	DELTA PLASTİK END.A.Ş.	I/PLASTİK SANAYİİ	200.00	49	İSVİÇRE	1981
58	DEMİRER KABLO TESSL.SAN.VE TİC.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	1400.00	40	A.B.D.	1980
59	DERKOSAN DERİ VE KONFK.SAN.İŞTİ.A.Ş.	I/DOKUMİA-GİYİM SAN.	300.00	49	İSVİÇRE	1983
60	DÖK-METAL DÖKÜM,METALURJİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DEMİR-ÇELİK SAN.	60.00	10	B.ALMANYA	1981
61	DOSAN KONSERVE SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	1300.00	43.75	HOLLANDA	1970
62	DOSTAŞ SOĞ.DEPO VE GIDA SAN.TİC.A.Ş.	H/DİĞER	20.00	49	LÜHMAN	1984
63	DOYEM TARIM ÜRÜNLERİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DİĞER	100.00	49	B.ALMANYA	1983
64	DYO SADOLIN SEMTETİK VE SELULOZ BOYA S.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	100.00	40	DANİMARKA	1963
65	EDİP İPLİK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMİA-GİYİM SAN.	2750.00	21.75	LÜXEMBURG	1981
66	EGMER SU ÜRÜNLERİ DEĞERLENDİRME A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	64.10	49	İNGİLTERE	1983
67	ELEKTRİK KÖMÜRLERİ LTD.ŞTİ.	I/DİĞER	12.22	33.33	FRANSA	1954
68	ELTRA TRANSFORMATOR TESİSAT VE SAN.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	250.00	45	AVUSTURYA	1982
69	ENTAS ENTEGRE TAVUKÇULUK SAN.VE TİC.A.Ş.	TARIM	3500.00	30	DANİMARKA	1985
70	EREĞLİ DEMİR VE ÇELİK FABR.Ş.A.Ş.	I/DEMİR ÇELİK SAN.	600.00	1.56	İSVİÇRE	1960
71	ETERNIT SAN.A.Ş.	I/ÇİMENTO SANAYİİ	5400.00	14.16	LÜXEMBURG	1963
72	ETİTAŞ ELEKTRİK TECHİZATI İNALTİ TESİSATI A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	200.00	24.88	FRANSA	1956
73	ETMAŞ ELEKTRİK TESİSAT VE MÜHND.S.A.Ş.	H/DİĞER	120.00	51	B.ALMANYA	1983
74	FANY SOFT KAĞIT SANAYİ LTD.ŞTİ.	I/KAĞIT SANAYİİ	100.00	49	SURİYE	1984
75	FRIGO-PAK GIDA MADDELERİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	280.00	49	HOLLANDA	1985

76	FRIGOGEN DONDURULMUŞ MEYVE SEBZE SAN.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	500.00	35	B.ALMANYA	1984
77	GENERAL ELEKTRİK T.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	230.00	60	A.B.D.	1948
78	GENTAŞ GENEL METAL SAN.VETİC.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	1116.00	14	B.ALMANYA	1982
79	GLAXO SAĞLIK ÜRÜNLERİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	708.00	70.77	KARMA	1984
80	GÖKTARSAĞ GÖKSUN TARIM SAN.VE TİC.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	160.00	40	B.ALMANYA	1982
81	GOOD-YEAR LASTİKLERİ T.A.Ş.	I/LASTİK SANAYİİ	486.00	51	A.B.D.	1961
82	GORBON-İŞİL SERAMİK A.Ş.	I/P.KİL.CİM.DEN GER.	150.00	49	İSVİÇRE	1982
83	GRAF KARD GARNİTÜRLERİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	123.20	49	İSVİÇRE	1984
84	GRASSO SOĞUK HAVA TESİSLERİ A.Ş.	I/DİĞER	30.00	30	HOLLANDA	1962
85	GÜNEŞ TOHUM İSLAH VE ÜRETİM SAN.TİC.A.Ş.	TARIM	200.00	35	A.B.D.	1985
86	GÜNEY TURİZM A.Ş.	H/TURİZM	240.00	86	İSVİÇRE	1982
87	GÜRER MOBİLYA SANAYİ VE TİC.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	260.00	20	B.A.E	1984
88	GÜRER MOBİLYA SAN.VE PAZARLAMA TİC.A.Ş.	H/TİCARET	40.00	20	B.A.E.	1984
89	HABİB BANK LİMİTED İSTANBUL	H/BANKACILIK	2382.00	100	PAKİSTAN	1982
90	HAİFANİ MEDİKAL TURİZM TESİSLERİ TİC.VE SAN.A.Ş.	H/DİĞER	2000.00	65.5	B.A.E.	1984
91	HASDEM KONVEKTA KLİMA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	130.00	34	B.ALMANYA	1984
92	HATEKS HATAY TEKSTİL İŞLETMELERİ A.Ş.	I/DOKUMU-GİYİM SAN.	1310.00	49	LÜBNAN	1982
93	HAVELSAN AYDIN HAVA ELEKTRONİK SAN.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	1000.00	38.5	A.B.D.	1982
94	HICKSON'S EMPREYNE MADDELERİ END.LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	1.15	33	İNGİLTERE	1966
95	HİMA İNŞAAT, TURİZM, İTH., İHR. VE TİC.LTD.Ş.	TARIM	1500.00	49	İSVİÇRE	1985
96	HİSS KAMİS SANAYİ TİC.VE İHR.LTD.ŞTİ.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	104.00	95	B.ALMANYA	1985
97	HORTAŞ MADEN VE MADEN ÜRÜNLERİ İTH.-İHR.-SAN. VE TİC.A.Ş.	I/DİĞER	2315.00	49	İSVİÇRE	1983
98	İMBAT MAKİNA SANAYİ A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	360.00	28.75	B.ALMANYA	1982
99	İMEKS HAYVANCILIĞI GELŞ.VE ET ENTEGRE TES. A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	850.00	49	B.ALMANYA	1984
100	INTERCONTI ELECTRONIC SAN.LTD.ŞTİ.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	100.00	49	B.ALMANYA	1982
101	İSTANBUL SEGMAN VE GÖMLEK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN.SAN.	7000.00	30	KARMA	1981
102	İSTANBUL TURİZM VE OTELÇİLİK A.Ş.	H/TURİZM	1496.00	55.56	İRAK	1966

103	İZMİR DEMİR ÇELİK SANAYİİ A.Ş.	I/DEMİR-ÇELİK SAN.	4175.00	28	SUUDİ ARAB	1985
104	KALEKALIP MAKİNA VE KALIP SANAYİİ A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	400.00	19.2	B.ALMANYA	1985
105	KARBEN KARBURATOR ENDÜSTRİSİ A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	420.00	49	A.B.D.	1982
106	KARELS KAAAN LAMBA AVİZE İMALAT A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	25.00	49	B.ALMANYA	1984
107	KARADENİZ SU ÜRÜNLERİ SANAYİİ A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	300.00	33.33	I.K.B.	1981
108	KAVEL KABLO VE ELEKTRİK MALZEMELERİ A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	375.30	36	HOLLANDA	1954
109	KERVANSARAY A.Ş.	H/TURİZM	198.70	100	İNGİLTERE	1963
110	KIRKLARELİ CAM SANAYİİ A.Ş.	I/CAM SANAYİİ	4200.00	10	I.K.B.	1983
111	KOÇLAR GİYİM SAN. VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	80.00	49	B.ALMANYA	1984
112	KOMİLİ KİNYA SAN.A.Ş.	I/KİNYA SANAYİİ	400.00	40	İSVİÇRE	1981
113	KONFEKS DİFİSYON GİYİM SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM	425.00	28.50	İSVİÇRE	1982
114	KORTENBACH İSTANBUL ŞEMSİYE SAN.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	100.00	50	B.ALMANYA	1969
115	KOZMA-ARPAÇI ULUSLARARASI NAKL.TİC.VE SAN.LTD.ŞTİ.	H/KARA TAŞIMACILIĞI	535.30	49	SURİYE	1983
116	KROS AĞAÇ ÜRÜNLERİ SAN.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	60.00	46	İSVİÇRE	1984
117	MAGMA KİNYA SAN. VE TİC. A.Ş.	I/KİNYA SANAYİİ	125.00	25	B.ALMANYA	1983
118	MAGNESİT SAN. A.Ş.	MADEN	600.00	100	HOLLANDA	1963
119	MAGNEZYUM VE METAL TOZLARI END.VE TİC.A.Ş.	I/DEMİR-ÇELİK METALLER	150.00	49	İSVİÇRE	1984
120	MAKİNA TAKIM ENDÜSTRİSİ A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	3000.00	26.07	B.ALMANYA	1965
121	MAKO SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN	500.00	43	İTALYA	1970
122	MANSAN MAİA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	500.00	49	İSVİÇRE	1982
123	MAN KALİYON VE OTOBÜS SAN.A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	397.50	33.34	B.ALMANYA	1966
124	M.A.N.MOTOR SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN.	4050.00	40	B.ALMANYA	1980
125	MANNESMAN-SÜMERBAK BORU ENDÜSTRİSİ A.Ş.	I/DEMİR-ÇELİK SAN.	540.00	57.40	B.ALMANYA	1955
126	MANUFACTURERS HANOVER TRUST CO.İST. TÜRKİYE ŞUBESİ	H/BANKACILIK	2395.00	100	A.B.D.	1984
127	MARDİN ASBEST BORU SAN.VE TİC.A.Ş.	I/P.KİL.CİLDEN GER.	600.00	30	I.K.B.	1981
128	MARMARA OTELCİLİK A.Ş.	H/TURİZM	325.00	49	İSVİÇRE	1982
129	MARSAN MARMARA GIDA İD.İMAL.SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	325.00	49	HOLLANDA	1984

130	MASSTAŞ MUDURNU ABANT SUNTA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	1100.00	40	B. ALMANYA	1982
131	ME-SA ELEKTRO DİZEL MEKANİK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN.	315.00	29.52	İNGİLTERE	1984
132	ME-SA İMALAT SAN.VE TİC.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	600.00	46.5	KARMA	1982
133	ME-SA TOPLU KONUT VE YATIRIM A.Ş.	I/P.KİL.CİM.DEN GER.	1000.00	49	A.B.D.	1982
134	MELTEM DENİZCİLİK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	820.00	49	A.B.D.	1981
135	MERSELİKS MERSELERİZE İPLİK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	80.00	40	B. ALMANYA	1983
136	MERZARIO TAŞINACILIK A.Ş.	H/KARA TAŞINACILIĞI	613.00	80	BAHREYN	1981
137	METAS İZMİR METALURJİ FAB.T.A.Ş.	İ/DEMİR-ÇELİK SAN.	4000.00	26.89	İJENAN	1981
138	MUS MEYAN KOKU SAN.VE TİC.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	24.00	26.10	B. ALMANYA	1976
139	MASAS ALUMINYUM SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DEMİRDEŞİ METALLER	4000.00	11.01	KARMA	1969
140	MATAS ÇİVİ SAN.VE TİC.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	72.87	55	İSVEÇ	1984
141	MERİ TEKSTİL SANAYİ VE TİCARET LTD.ŞTİ.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	86.00	49	B. ALMANYA	1985
142	NETAS NORTHERN ELEKTRİK TELEKOMÜNİKASYON A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	3540.00	31	KANADA	1967
143	NİL TURİZM İNŞAAT VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TURİZM	100.00	49	İTİSİR	1985
144	NUR DERİCİLİK VE KOLLEK.SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	518.00	90	KARMA	1985
145	NUR HALICILIK VE TEKSTİL SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	705.00	90	KARMA	1985
146	NUR TARIM ÜRÜNLERİ PAKİTLEME TİC.İTH.İHR. LTD.ŞTİ.	I/DİĞER	129.00	49	SURİYE	1985
147	NUR TARIM ÜRÜNLERİ GIDA VE AMBALAJ.SAN.VE TİC. A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	235.00	90	KARMA	1985
148	ORTA ANADOLU SERAMİK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/P.KİL.CİM.DEN GER.	1300.00	33	İSVEÇ	1983
149	ÖERLİKON KAYNAK ELEKTRODLARI VE SAN.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	1080.00	10	İSVEÇ	1957
150	OLKAR KAĞIT VE AMBALAJ TİC.LTD.ŞTİ.	I/KAĞIT SANAYİİ	240.00	49	İSVEÇ	1981
151	ORGANİK KİMYA SANAYİ VE TİC.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	1100.00	49	İSVEÇ	1982
152	ORTADOĞU RULMAN SAN.VE TİCARET A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN.	3100.00	40.35	KARMA	1982
153	OTOMARŞAN OTOMOBİL VE MOTORLU ARAÇL.SAN.A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	12000.00	47	KARMA	1966
154	OTOSAN OTOMOBİL SANAYİİ A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	9456.00	18.9	İNGİLTERE	1984
155	OYAK-RENAULT OTOMOBİL FABRİKALARI A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	7700.00	44	FRANSA	1969
156	P.ROBERTET VE S.KONUR GÜLYAĞI, İTİRYAT SAN. LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	15.00	50	FRANSA	1964

157	PEAT, MARWICK, MITCHELL AND CO. DENETİM VE DANIŞ. A.Ş.	H/DİĞER	40.00	49	İSVİÇRE	1985
158	PEPSİ COLA MAMULLERİ LTD.ŞTİ.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	1.13	100	A.B.D.	1964
159	PERMA SHARP ÇELİK SAN.A.Ş.	I/MADENİ EŞYA SAN.	3.60	15	A.B.D.	1967
160	PFIZER İLAÇLARI A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	387.50	100	A.B.D.	1957
161	PINAR SU SAN.VE TİC.A.Ş.(Eski adı:ORIENT NEMBA)	I/GIDA-İÇKİ SAN.	1200.00	49	B.ALMANYA	1982
162	POLİNAS PLASTİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	I/PLASTİK SANAYİİ	2000.00	15	İSVİÇRE	1985
163	POLMAK GIDA ENDÜSTRİSİ A.Ş.	H/DİĞER	20.00	51	KARMA	1983
164	PRICE WATERHOUSE MURAKABE MÜŞV.HİZ. A.Ş.	H/DİĞER	30.00	49	KARMA	1984
165	PRODALIN GIDA MAMULLERİ İMALAT PAZRL.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	1200.00	86	KARMA	1985
166	REMOR KAUÇUK SAN.VE TİC.A.Ş.	I/LASTİK SANAYİİ	300.00	49	İSVİÇRE	1981
167	RİSTRANS ULUSLARARASI TAŞIMACILIK ORG.NZS.A.Ş.	H/KARA TAŞIMACILIĞI	500.00	49	B.ALMANYA	1981
168	ROBERT BOSCH TÜRK MOTORLU ARAÇL.YAN SAN.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN.	630.00	60	B.ALMANYA	1970
169	ROCHE MUSTAHAZARLARI SAN.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	1475.00	100	İSVİÇRE	1958
170	SACE ELEKTRİK A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	50.00	1.18	İTALYA	1965
171	SAMSON OLCU VE OTOMATİK KONTROL SİS.SAN.VE TİC.A.Ş.	I/DİĞER	175.00	49	B.ALMANYA	1985
172	SANDOZ İLAÇ SAN.LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	1550.00	99.33	İSVİÇRE	1956
173	SANDOZ KİMYA SAN.LTD.ŞTİ.	I/KİMYA SANAYİİ	50.00	98.50	İSVİÇRE	1965
174	SANTRAL DİKİŞ SAN.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	600.00	75	İNGİLTERE	1952
175	SEKO-KESTAK KESİCİ TAKIMLAR MAKİNA SAN.VE TİC. A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	100.00	49	İSVEÇ	1985
176	SEGLAN SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN.	50.00	30	JAPONYA	1979
177	SELPLAST PLASTİK AMBALAJ SAN.A.Ş.	I/PLASTİK SANAYİİ	635.00	49	A.B.D.	1981
178	SEMAR DENİZCİLİK A.Ş.	H/DENİZ TAŞ.	580.00	49	İNGİLTERE	1984
179	SENAPLAST PLASTİK VE MAKİNE SAN.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	750.00	49	B.ALMANYA	1981
180	SENLER DERİ VE TEKSTİL SAN.A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	200.00	49	İSVİÇRE	1981
181	SETAL DENİZCİLİK A.Ş.	H/DENİZ TAŞ.	350.00	49	KARMA	1984
182	ITT SHERATON INTERNATIONAL INC.(İST.ŞUBESİ)	H/TURİZM	0.67	100	A.B.D.	1982

183	SIFAR İLAÇLARI TİC.VE SAN.A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	200.00	41	İNGİLTERE	1983
184	SILKAR YATIRIM VE İNŞAAT ORGANİZASY.A.Ş.	H/TURİZM	750.00	90	İSVİÇRE	1981
185	SİMKO TİCARET VE SANAYİİ A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	900.00	51	B.ALMANYA	1959
186	SIMPLOT VE BEŞİKÇİOĞLU TARIM ÜRÜNLERİ A.Ş.	TARIM	2500.00	40	A.B.D.	1985
187	SİNTEL TİC.VE SAN.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	322.00	13	İSVİÇRE	1981
188	SİNMAK DİKİŞ MAKİNALARI SAN.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	479.80	50	A.B.D.	1959
189	SIİRT MEYANKÖKÜ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	175.00	39.90	B.ALMANYA	1976
190	SMS SAKARYA MERMER SANAYİ VE TİC.A.Ş.	I/P.KİL.CİM.DEN GER.	254.00	25	SURİYE	1984
191	SUSA SIVI MADDELER SAN.VE PAZARLAMA A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	613.00	49	İNGİLTERE	1981
192	TAM GIDA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	870.00	15.86	I.K.B.	1982
193	TAMSAK TOMRUK VE AĞAÇ MANULLERİ SAN.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	447.00	49	İSVİÇRE	1981
194	TAREKS TARIM ÜRÜNLERİ İHRACAT A.Ş.	H/DİĞER	300.00	39.41	B.ALMANYA	1982
195	TASAŞ TÜRK AMBALAJ SAN.A.Ş.	I/DİĞER	960.00	49	İSVİÇRE	1982
196	TEKSTİL DANIŞMANLIK SERVİSİ A.Ş.	H/DİĞER	30.00	30	İSVİÇRE	1983
197	TERMOPLAST PLASTİK, TEKSTİL, GIDA VE İNŞ. SAN.TİC.A.Ş.	I/PLASTİK SANAYİİ	50.00	20	İSVİÇRE	1982
198	THE COCO-COLA EXPORT CORPORATION	I/GIDA-İÇKİ SAN.	185.00	100	A.B.D.	1965
199	TİTAŞ TURİZMİ END.VE TESİSLERİ TİC.VE SAN. A.Ş.	H/TURİZM	60.00	27.5	B.ALMANYA	1982
200	TOFAŞ TÜRK OTOMOBİL FABRİKASI A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL.SAN.	4950.00	41.5	İTALYA	1968
201	TOHUM İSLAH VE ÜRETİM A.Ş.	TARIM	2.00	51	B.ALMANYA	1955
202	TRAEZON GİYİMİ SANAYİİ A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	375.00	33.33	I.K.B.	1982
203	TRAKYA CAM SAN. VE TİC.A.Ş.	I/CAM SANAYİİ	12500.00	10	İFC	1980
204	TRANS KAĞIT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	I/KAĞIT SANAYİİ	2000.00	49	İSVİÇRE	1982
205	TRANSTÜRK FREN-DEBRİYAJ END.SAN.VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAN SAN.	1280.00	35	FRANSA	1981
206	TUDOR-EAS AKÜ SANAYİİ A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	10.00	49	İSVEÇ	1978
207	TUKSAN TUVALET KAĞIDI SAN.VE TİC.A.Ş.	I/KAĞIT SANAYİİ	500.00	31	KARMA	1982
208	TUMAS TÜRK MUH.MUT.MUS.A.Ş.	H/DİĞER	30.00	40	DANİMARKA	1969
209	TURBOSAN-TURBO MAKİNA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	300.00	45	İSVİÇRE	1981

210	TÜRK BANKASI LIMITED	H/BANKACILIK	920.80	100	K.K.T.C.	1982
211	TÜRK HENKEL KİMYEVİ MADDELERİ SAN.VE TİC. A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	2000.00	50	B.ALMANYA	1963
212	TÜRK HOECHST SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	1005.00	99.92	B.ALMANYA	1954
213	TÜRK KABEL A.O.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	588.00	51	FİNLANDİYA	1963
214	TÜRK OTOMOTİV ENDÜSTRİSİ A.Ş.	I/T.ARAÇ.İMAL SAN.	800.00	10.05	A.B.D.	1955
215	TÜRK PHILIPS SANAYİİ A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	849.00	74.50	HOLLANDA	1956
216	TÜRK PHILIPS AYDINLATMA SANAYİİ VE TİCARET A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	150.00	74.5	HOLLANDA	1985
217	TÜRK PRELLİ LASTİKLERİ A.Ş.	I/LASTİK SANAYİİ	2250.00	51	KARMA	1960
218	TÜRK SIEMENS KABEL VE ELEKTRİK SAN.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	1400.00	59	B.ALMANYA	1964
219	TÜRK TELEKOMÜNİKASYON END.A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	1000.00	31.25	YUGOSLAVYA	1982
220	TÜRK TRAKTÖR VE ZİRAAT MAKİNELERİ A.Ş.	I/ALATLA İMALAT SAN.	3000.00	25	İTALYA	1954
221	TÜRK TUBORG DİRA VE MALT SAN.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	14500.00	55	DANİMARKA	1967
222	TÜRK YONG SANAYİİ A.Ş.	I/P.KİL.Cİİ.İEN GER.	720.00	0.13	İSVEÇ	1963
223	TÜRKİYE SİNAİ HALKINIA BANKASI A.Ş.	H/BANKACILIK	6000.00	3.03	KARMA	1955
224	TÜRKİYE TütünçÜLER BANKASI A.Ş.	H/BANKACILIK	6000.00	40	A.B.D.	1985
225	TÜRKİYE-LİEYA ORTAK DENİZ KAKLİYATI A.Ş.	H/DEMIZ TAŞ.	20800.00	50	LİEYA	1982
226	TÜRKİYE-LİEYA ORTAK TARIM VE HAYVANCILIK A.Ş.	TARIM	5200.00	50	LİEYA	1981
227	TÜRKSAİ OTOMOTİV SANAYİİ VE TİC.A.Ş.	I/T.ARAÇ.YAL SAN.	1000.00	40	İSVİÇRE	1984
228	TUROTEL TURİZM VE OTELÇİLİK A.Ş.	H/TURİZM	3000.00	32.7	İSVİÇRE	1983
229	TURUNC TURİSTİK TESİSLERİ A.Ş.	H/TURİZM	200.00	12.5	İSVİÇRE	1985
230	TURYAĞ TÜRKİYE YAĞ VE ALIULLERİ A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	6100.00	58.13	B.ALMANYA	1947
231	TUSAŞ HAVACILIK VE UZAY SANAYİİ A.Ş.	I/UÇAK SANAYİİ	250.00	49	A.B.D.	1984
232	TUSAŞ MOTOR SANAYİİ A.Ş.	I/UÇAK SANAYİİ	250.00	49	A.B.D.	1985
233	TUTUTEX TİCARET A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	3.00	75	B.ALMANYA	1964
234	UKI ULUSLARARASI KOLEKSİYON İMALAT VE TİC. A.Ş.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	100.00	20	B.ALMANYA	1983
235	UNILEVER İS TİC.VE SAN.LTD.ŞTİ.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	9000.00	65	HOLLANDA	1951

236	UNITROYAL ENDÜSTRİSİ T.A.Ş.	I/LASTİK SANAYİİ	3600.00	60	KARMA	1962
237	VESTEL ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	3000.00	99.99	İNGİLTERE	1985
238	VIKING KAĞIT SELULOZ SAN.A.Ş.	I/KAĞIT SANAYİİ	800.00	56	KARMA	1969
239	VURAL TEKSTİL VE KONFEKSİYON SAN.LTD.ŞTİ.	I/DOKUMA-GİYİM SAN.	25.00	49	İNGİLTERE	1985
240	WAT ELEKTROMEKANİK CİHAZLAR VE MOTOR SAN. A.Ş.	I/ELEKTRİK-ELEKTRO.	2200.00	49	İSVİÇRE	1981
241	WYETH LABORATUVARLARI A.Ş.	I/KİMYA SANAYİİ	402.00	100	A.B.D.	1961
242	YONTAŞ YONGA LEVHA SAN.VE TİC.A.Ş.	I/ORMAN ÜRÜNLERİ	800.00	30	I.K.B.	1981
243	YUN-TEL ÇELİK SANAYİİ-A.Ş.	I/HADEMİ EŞYA SAN.	86.00	49	B.ALMAIYA	1985
244	ZARBUH MARİNE TURİZM İŞLETMECİLİĞİ A.Ş.	H/TURİZM	465.00	70	SUDDİ ARAB	1985
245	ZATEL PRES DÖKÜM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	I/MAKİNA İMALAT SAN.	283.00	33	İSVİÇRE	1985
246	ZİLA ZİRAİ MANSULLER TİC.VE SAN.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN	700.00	90	SUDDİ ARAB	1982

Not: 1) Bankaların ödenmiş sermayeleri esas alınmıştır.

2) T.LİBYA ORTAK DENİZ HAKLİYATI A.Ş. ve ANKARA T. LİBYA ORTAK TARIM VE HAYVANCILIK A.Ş.'nin

Kararnameleri senesi sermayeleri sırasıyla, 40 ve 10 milyon US \$'dir. Bu firmaların sermayelerinin 11 karşılıkları tablonun hazırlanıldığı tarihteki cari kur kullanılarak tespit edilmiştir.

TÜRKİYE'DE 30 SAYILI KARAR KAPSAMINDA FAALİYETTE BULUNAN FİRMALAR (31.12.1985 itibariyle)

SIRA NO:	FİRMA ADI VE ADRESİ	SEKTÖRÜ VE ALT SEKTÖRÜ (Milyon TL)	SERMAYE Y.ORTAK PAYI(%)	MENŞEI ÜLKE	GİRİŞ TARİHİ
1	AEG TELEFUNKEN GENEL ELEKTRİK T.A.Ş.	H/TİCARET	25.00	99 KARMA	1985
2	AICO ARAB TURİZM SAN. ZİRAAT YAT.İNŞ. TA.TİC.A.Ş.	H/DİĞER	400.00	100 KARMA	1984
3	AL FADHL DİŞ TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	100.00	70 SUUDİ ARAB	1985
4	AL KUBAİSİ İTHALAT İHRACAT VE NAKLİ-YAT LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	350.00	100 IRAK	1984
5	AL SHEEBİB İTHALAT İHRACAT VE NAKLİYAT LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	23.00	95 IRAK	1984
6	ALTINTUTUN TİC.VE SAN.A.Ş.	H/TİCARET	100.00	49 AVUSTURYA	1985
7	AMERİKAN BUREAU OF SHIPPING İST.ŞUB.	H/DİĞER	22.87	100 A.B.D.	1985
8	ANSARİ İTHALAT İHRACAT TOPTAN TİC. MUS.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	50.00	99 SURİYE	1984
9	ASSICURAZIONI GENERALI TÜRKİŞE ŞUBESİ	H/DİĞER	25.00	100 İTALYA	1985
10	ATLAS COPCO TİC.VE SAN. T.A.Ş.	H/TİCARET	0.60	97.5 KARMA	1984
11	AUSTRO-TÜRK Tütün A.Ş.	H/TİCARET	100.00	49.8 AVUSTURYA	1985
12	AYDINLAR DİŞ TİC.A.Ş.	H/TİCARET	42.00	97 İRAN	1985
13	BASF-TÜRK BOYA VE KİMYA LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	0.10	100 KARMA	1984
14	BEHNAM SANAYİ MAĞULLERİ İHR.İTH. MUŞAVİRLİK LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	19.50	99 İRAN	1985
15	BESAN BESİN SAN.VE TİC.A.Ş.	I/GIDA-İÇKİ SAN.	500.00	60 A.B.D.	1985
16	BODO BATI VE DOĞU SINAI ZİRAİ ÜRÜN. İTH.İHR.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	37.00	100 İRAN	1984
17	BORUSAN OTO SERVİS VE TİC.A.Ş.	H/DİĞER	500.00	50 B.ALMANYA	1984
18	BP PETROLLERİ A.Ş.	H/TİCARET	67.80	100 İNGİLTERE	1984
19	BREMAR TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	120.00	50 İNGİLTERE	1985
20	BURÇAK HALICILIK TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	46.00	50 K.K.T.C.	1985

21	CEVHER MADENCİLİK VE TİC.A.Ş.	H/TİCARET	15.00	49	İSVİÇRE	1984
22	CÜNEYD İNTERNASYONAL İHR-İTH.MUS.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	20.00	98	SURİYE	1984
23	DAKO-ALBATRANS NAKLIYAT A.Ş.	H/DİĞER	41.00	50	B.ALMANYA	1985
24	DALKO ELEKTRONİK DIŞ TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	45.00	100	SURİYE	1985
25	DATA SİSTEM HİZMETLERİ VE TİC. A.Ş.	H/TİCARET	0.50	96	A.B.D.	1984
26	DEVO DEHSAN VAN.OMMEREN DENİZCİLİK LTD.ŞTİ.	H/DİĞER	60.00	40	HOLLANDA	1985
27	DOW CHEMICAL EXPORT S.A.TÜRKİYE İST.Ş.	H/TİCARET	35.42	100	İSVİÇRE	1984
28	DU-PONT DE NEMOURS DEVELOPMENT S.AR. L.TÜRK?ŞUBESİ	H/TİCARET	0.66	100	İSVİÇRE	1985
29	EGE TIBBİ HAMMAD.VE TEKNİK MALZEME TİC.VE SAN.A.Ş.	H/TİCARET	220.00	46	PANAMA	1982
30	EL HASAN YENİ SAN.VE DIŞ.TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	50.00	80	SURİYE	1985
31	ELIDA KOZMETİK SAN.VE TİC.A.Ş.	H/TİCARET	500.00	67	HOLLANDA	1985
32	ERSON GİYİM SAN.ULUSLARARASI PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	40.00	100	İNGİLTERE	1984
33	ETSUN ENTEGRE TARIM ÜRÜN.SAN.ULUSLARARASI NAK.TİC.A.Ş.	H/TİCARET	100.00	99	İRAN	1984
34	F.J.M.PERCİN SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.	I/MADENİ EŞYA SAN.	65.00	70	SURİYE	1985
35	FURKAN DIŞ TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	24.00	75	SURİYE	1984
36	G.VE A.BAKER LTD.TÜRKİYE ŞUBESİ	H/TİCARET	50.00	100	İNGİLTERE	1984
37	GEMSATAŞ GEMİCİLER EMAYE SAN.VE T.A.Ş.	H/TİCARET	100.00	38	SURİYE	1984
38	GENERAL ELEKTRİK TİC.VE SERVİS A.Ş.	H/TİCARET	160.00	99,94	A.B.D.	1985
39	GRILLO MADEN LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	0.30	40	B.ALMANYA	1984
40	GROLIER INTERNATIONAL INC.TÜRKİYE İSTANBUL ŞUBESİ	H/TİCARET	0.27	100	A.B.D.	1984
41	HAKSAMARA DIŞ TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	60.00	90	KARMA	1985
42	HOLANTSE BANK-UNİ NV İST.TÜRKİYE MERKEZ ŞUBESİ	H/BANKACILIK	2100.00	100	HOLLANDA	1984

43	I.W.S.NOMINEE COMPANY LTD.TÜRKİYE ŞUBESİ	H/DİĞER	0.10	100	İNGİLTERE	1984
44	İBM TÜRK LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	250.00	100	A.B.D.	1985
45	ICI IMPERIAL CHEMICAL IND.(TURKEY) LTD. TÜRKİYE ŞUBE	H/TİCARET	2.67	100	İNGİLTERE	1985
46	İPERO TURİZM SEYAHAT VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	36.00	50	İRAN	1984
47	İNER TEKSTİL TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	30.00	98.04	İSRAİL	1985
48	İSA PAMUK TİC.VE İHRACAT LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	25.00	99	SURİYE	1985
49	İTİMAT DIŞ TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	46.00	50	ÜRDÜN	1985
50	İYDE GIDA SANAYİİ VE TİC.LTD.ŞTİ.	I/GIDA-İÇKİ	S.85.40	49	SURİYE	1985
51	JOHNSON AND JOHNSON SİHİ MALZEME SAN. TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	40.00	100	A.B.D.	1984
52	KAHTL PLASTİK TİC.VE SANAYİ LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	35.00	75	SURİYE	1985
53	KARDEŞLER İTH.VE İHRC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	60.00	100	SURİYE	1985
54	KİMYATIL KİMYA TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	28.00	50	2.ALMANYA	1984
55	LIQUID PETROLEUM GAS DEVELOPMENT CY-SA TÜRK.ŞUBESİ	H/TİCARET	220.00	100	İSVİÇRE	1984
56	LUXOR LAMBA FİTİL İMALATI LTD.ŞTİ.	I/DİĞER	18.37	90	AVUSTURYA	1984
57	MAGNESİT MADEN SANAYİİ LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	20.00	100	AVUSTURYA	1984
58	MAN YATIRIL VE FİNANSMAN A.Ş.	H/DİĞER	75.00	30.7	A.B.D.	1985
59	MARİAH MADEN VE GIDA MAD.TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	40.00	100	SURİYE	1984
60	MARİARA HOLDİNG A.Ş.	H/DİĞER	540.00	100	HOLLANDA	1985
61	MEYUA TARIM ÜRÜNLERİ SAN.VE TİC.A.Ş.	H/TİCARET	20.00	99.8	İNGİLTERE	1985
62	MIDLEKS A.Ş.	H/TİCARET	25.00	96	LİBYA	1985
63	MILITZER UND MUNCH-İSTANBUL ULUS.TAS.VE TURİZM LTD.	H/DİĞER	25.00	98	AVUSTURYA	1985
64	MOBİL OİL TÜRK A.Ş.	H/TİCARET	1115.00	100	A.B.D.	1985
65	MOD SAN TURİZM VE GİYİM SAN.İTH.İHR.A.Ş.	H/TİCARET	50.00	46	İRAN	1985
66	MODERN EĞİTİM ARAÇ VE GERÇ.TİC.A.Ş.	H/TİCARET	28.00	99.07	A.B.D.	1985
67	MONTEDISON KİMYA ÜRÜNLERİ TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	40.00	100	KARNA	1984
68	MUSTAŞ A.Ş.	H/TİCARET	100.00	49	İRAN	1984

69	NADIR İNŞAAT LTD.ŞTİ	H/TİCARET	100.00	75	İRAN	1985
70	NASIR İTH.-İHR.-NAKLİYAT VE PAZAR.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	27.00	80	İRAN	1985
71	NCR BİLGİ İŞLEM SİSTEMLERİ A.Ş.	H/TİCARET	0.50	100	KARMA	1985
72	NETEKS TEKSTİL SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	25.00	95	SURİYE	1984
73	NIXDORF COMPUTER TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	300.00	51	B.ALMANYA	1985
74	ODAS ORTADOĞU TEKSTİL İHR.VE İTH.A.Ş.	H/TİCARET	40.00	49	SUUDİ ARAB	1985
75	OMUR-PEWTESS DISPECCİLİK LTD.ŞTİ.	H/DİĞER	50.00	50	İNGİLTERE	1985
76	ORGANON İLAÇLARI A.Ş.	H/TİCARET	60.00	100	HOLLANDA	1984
77	ORTADOĞU DIŞ TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	60.00	50	KUVEYT	1985
78	ORTADOĞU ET SANAYİ VE TİC.A.Ş.	H/TİCARET	500.00	100	İNGİLTERE	1984
79	PB-TSB MÜŞAVİRLİK VE MÜHND.LTD.ŞTİ.	H/DİĞER	39.40	49	A.B.D.	1984
80	PETRA DIŞ TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	43.00	49	ÜRDÜN	1985
81	PİL BATARYA SANAYİ SANAYİİ T.A.Ş.	I/DİĞER	200.00	1	İNGİLTERE	1985
82	RA-MA BEIRAKDAR MEYAN KOKU SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	49.00	100	SURİYE	1985
83	RIUNIONE ADRIATİKA DI SIGURTA TÜRKİYE İST. ŞUBESİ	H/DİĞER	25.00	100	İTALYA	1985
84	ROCHE KİMYASAL ÜRÜNLER VE TEKNİK Cİ-HAZLAR LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	50.00	100	İSVİÇRE	1984
85	RULTAŞ RULMAN TİC.VE SAN.A.Ş.	H/TİCARET	40.00	48	İRAN	1984
86	SAFA TARİH ÜRÜNLERİ İTH.İHR.VE UMUMİ TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	60.00	100	SURİYE	1985
87	SAFİ İTH.İHR.DAHİLİ TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	100.00	100	SURİYE	1984
88	ŞAHİN İTH.İHR.VE PAZARLAMA LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	45.00	49	İRAN	1985
89	SAMEN DERİ VE MAMUL.İTH.İHR.VE TİC.LTD.	H/TİCARET	81.00	49	İRAN	1984
90	SAMİ DEKORASYON ÜRÜNLERİ VE PAZAR.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	21.00	95	SURİYE	1985
91	SANDVİK İSTANBUL TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	15.00	100	İSVEÇ	1985
92	ŞARK SİGORTA T.A.Ş.	H/DİĞER	50.00	33.59	İTALYA	1984
93	ŞENER MÜŞV.MUH.END.VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	42.00	49	B.ALMANYA	1985

94	SHELL PETROL A.Ş.	H/TİCARET	20.00	99	İNGİLTERE	1985
95	ŞIKLAR ÖRME SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	25.00	90	SURİYE	1985
96	SINGER SEWING MACHINE CO.TÜRKİYE ŞB.	H/TİCARET	100.00	100	A.B.D.	1984
97	SKF BİLELİ RULMANLAR LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	23.00	97.5	İSVEÇ	1985
98	SOCOTAB LEAF TOBACCO CO.INC.NEW YORK-İZMİR ŞUBESİ	H/TİCARET	0.05	100	A.B.D.	1985
99	SOMER DIŞ TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	21.50	97	IRAK	1985
100	STANDART ELEKTRİK VE TELEKOMÜNİKASYON LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	400.00	99	A.B.D.	1985
101	SÜLEYMAN BASHA ULUSLARARASI NAK.VE TURİZM LTD.ŞTİ.	H/DİĞER	50.00	97	SUUDİ ARAB	1985
102	SÜPERVİZE GÖZETME ETÜD KONTROL SERVİSLERİ A.Ş.	H/TİCARET	100.00	49	İSVİÇRE	1984
103	T.B.T.TURİZM BİRLİK TAŞIMC.LTD.ŞTİ.	H/DİĞER	70.00	80	İRAN	1985
104	T.G.I. TURİSTİK İŞLETMECİLİK A.Ş.	H/TİCARET	250.00	80	KARMA	1985
105	TANIEL PAZARLAMA LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	20.00	98	İNGİLTERE	1984
106	TEDORİ İTH.İHR.SAN.VE TİC.LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	25.00	90	SURİYE	1985
107	TEKSAKO PETROL A.Ş.	H/TİCARET	0.50	100	KARMA	1984
108	THE SHELL COMPANY OF TURKEY LTD.TÜRKİYE ŞUBESİ	H/TİCARET	73.40	100	İNGİLTERE	1984
109	TOKSAN DIŞ TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	150.00	89.5	İNGİLTERE	1984
110	TÜRK MAADİN ŞİRKETİ	H/TİCARET	400.00	98.5	A.B.D.	1984
111	TÜRK PHILIPS TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	52.00	74.61	HOLLANDA	1985
112	TÜRK PIRELLİ TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	142.00	50.49	KARMA	1984
113	ULUSLAR.ENDÜSTRİ VE TİC.BANKASI A.Ş.	H/BANKACILIK	4000.00	28.07	İSVİÇRE	1985
114	UNION CARBIDE TURKEY,INC.TÜRKİYE İST.ŞUBESİ	H/TİCARET	25.00	100	A.B.D.	1985
115	UNIPAC PAKETL.VE AMBLJ.SANAYİ A.Ş.	H/TİCARET	20.00	99.8	İNGİLTERE	1985
116	WHITE AND CASE MÜŞAVİRLİK LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	42.00	100	A.B.D.	1985
117	YASUI DIŞ TİCARET LTD.ŞTİ.	H/TİCARET	40.00	49	JAPONYA	1985
118	YILBAK TİCARET A.Ş.	H/TİCARET	1.00	42.25	İSVİÇRE	1984

YARARLANILAN KAYNAKLAR

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- ADAM, J.H. : Longman Dictionary of Business English, Glasgow, York Press, 1982.
- ADAMS, J.R.
WHELLEY, J. : The International Taxation of Multinational Enterprises In Developed Countries, Greenwood Press, Westport, Connecticut, 1977.
- ADLER, Michael : "U.S. Taxation of U.S. Multinational Corporations", George P. SZEGO-Mars-
hal SARNUT, (eds.), International Finance and Trade, Cambridge, 1979.
- AHARONI, Yair : "On the Definition of the Multinational Corporaiton", Quarterly Review of the Economics and Business, Autumn, 1971.
- AHARONI, Yair : The Foreign Investment Decision Process, Harvard University Press, New York, 1966.
- AKKÖY, İ. : "Yabancı Sermayeyi Tesvik Uygulama-
sında Yeni Yaklaşımlar", VERGİ DÜN-
YASI, S.42, Şubat 1985.

- ALIBER, Robert Z : "A Theory of Direct Investment", The International Corporation, (Ed.by Charles P.KINDLEBERGER), The M.I.T. Press, London, 1974.
- ALPAR, Cem : Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma, Çağ Matbaası, Ankara, 1980.
- ALTUĞ, Yılmaz : "Yabancı Sermayenin Kamu Yolu ile Korunması, İKTİSAT-MALİYE, C.XI, S.10, Ocak 1965.
- ARMAOĞLU, Fahir : Siyasi Tarih, Sevinç Matbaası, Ankara, 1964.
- ATA, Mehmet : "Finansman Fonu", VERGİ DÜNYASI, S.25, Eylül 1983.
- BEHRMAN, Jack N. : "Govermental Policy Alternatives and the Problem of International Share", John H.DUNNING(Ed.), The Multinational Enterprises, New York, 1970.
- BEHRMAN, Jack N. : "Promoting Free World Economic Development Through Direct Investment", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol. 50, No:2, May 1960.
- BEN, David J. : International Research and Universities, OECD, Paris, 1968.
- BRIENLY, Thomas : "The Historical Record of International Capital Movements to 1913, J.ohn H. DUNNING(Ed.), International Investment, Penguin Books, London, 1977.

- BROWN, Courtney C. : World Business, MacMillan Co., New York, 1970.
- BROWN, Gary D. : Survey of Economic Principles, Richard D. Irwin Inc., Homewood, Illinois, 1972.
- BRUCK, N.K.
LEES, F.A. : "Foreign Investment Capital Controls and the balance of Payments", INSTITUTE OF FINANCE BULLETIN, New York, No:48/49, April 1968.
- BUCKLEY, P.J. : Alternative Theories of the Multinational Enterprise, Discussion Paper, No:23, University of Reading, London, 1975.
- BUCKLEY, P.J.
CASSON, M. : The Future of the Multinational Enterprise, MacMillan Company, New York, 1976.
- BULUTOĞLU, Kenan : 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.
- CASSON, M. : A. Long-Run Theory of the Multinational Enterprise, Discussion Paper, No:22, University of Reading, London, 1975.
- ÇAĞLAYAN, Toper : "Uluslararası Çifte Vergileme Olgusu, Bu Olguyu Ortadan Kaldırma Amacıyla Uluslararası ve Ulusal Tabanda Yapılan Çalışmalar", MALİYE DERGİSİ, S.57, Haziran 1982.
- CAVES, Richard E. : "International Corporations: The Industrial Economics of Foreign Investment", ECONOMIC JOURNAL, Vol:30, New York, 1971.

- CAVES, Richard E. : "Industrial Organization", In J.H. DUNNING(Ed.), Economic Analysis and Multinational Enterprise, George Allen and Unwin Ltd., New York, 1974.
- CEM, İsmail : Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, B.7, Bahar Matbaası, İstanbul, 1979.
- CILLOV, Haluk : "Yabancı Sermaye Durumu", İKTİSAT-MALİYE, C.XXXI, S.12, Mart 1985.
- CİVAN, Nazmi : "Serbest Bölge Olayı", MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, 1 Haziran 1985.
- CİVAN, Nazmi : "Serbest Bölgeler Kanunu ve Uygulamaya Yönelik Bazı Yorumlar", MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, 1 Ağustos 1985.
- COHEN, B.J. : Multinational Firms and Asian Exports, Yale University Press, London, 1975.
- COHEN, B.J.
CYERT, R. : The Theory of Firm: Resource Allocation, In a Market Economy, New Jersey, 1965.
- ÇİLLER, Tansu : "Serbest Bölgeler ve Dünyadaki Uygulama", Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler, İktisadi Araştırma Vakfı, İstanbul, 1982.
- DEERR, Michael O.
GREEN, James : Foreign Nationals In International Management, National Industrial Conference Board, New York, 1968.

DEMİRALP, Selçuk

- : "Uluslararası Vergi Anlaşmaları ve Türkiye'nin Taraf Olduğu Anlaşmaların Değerlendirilmesi", MALİYE DERGİSİ, S.48, Kasım-Aralık 1980.

DEMİRALP, Selçuk

- : "Uluslararası Vergi Harmonizasyonu Çalışmalarının İrdelenmesi", MALİYE DERGİSİ, S.51, Mayıs-Haziran, 1981.

DUNNING, John H.

- : Studies In International Investment, Allen and Unwin Ltd., New York, 1970.

DUNNING, John H.

- : "The Multinational Enterprises", LYODS BANK REVIEW, July 1970.

DUNNING, J.H.

PEARCE, R.B.

- : Profitability and Performance of the World's Largest Industrial Companies, THE FINANCIAL TIMES, London, 1975.

DOĞAN, Hüsnü

- : "Türkiye'de Serbest Bölgeler", İZMİR TİCARET ODASI DERGİSİ, Yıl.56, S.4, Nisan 1983.

EELS, Richard

- : Global Corporations, MacMillan, New York, 1972.

ERDEM, Burhan

- : "Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinde Ekonomik Etkinlik İlkesi", ESADER, C.XVII, S.2, Haziran 1981.

ERDOST, Cevdet

- : Sermayenin Uluslararasılaşması ve Teknoloji Transferi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1982.

ERSAN, İhsan

- : "Dünya'da ve Türkiye'de Kıyı Bankacılığı", BANKA VE EKONOMİK YORUMLAR, Yıl.23, S.2, Şubat 1986.

- ESKİCİOĞLU, Faruk : Uluslararası Sermaye İhracı ve İthalindeki Nedensellik ve Türkiye'de Yabancı Sermaye, (Basılmamış Master Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1984.
- FLOYD, E.J. : "International Capital Flows and Monetary Equilibrium", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.59, No:4, 1969.
- FROBEL, Folker-HEINRICHS, Jürgen-KRAYE, Otto : Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler, Çev.:Yılmaz ÖNER, Kardeşler Matbaası, İstanbul, 1982.
- GELİRLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ : Gelir ve Servet Vergilerinde Çifte Vergilendirmenin Önlenmesine ve Diğer Bazı Hususların Düzenlenmesine İlişkin Anlaşma Projesi, Ankara, 1969.
- GRUBEL, Herbert G. : "Internationally Diversified Portfolios: Welfare Gains and Capital Flows", THE AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.LVII, December, 1968.
- GUISINGER, Stephan : Private Enterprise and New Global Economic Challenge, Bob-Merril Educational Publishing, Indianapolis, 1979.
- GÜNESER, Gürcan : "Yabancı Sermayenin Tevkifat Mükessesi ile Tesciki", VERGİ SORUNLARI DERGİSİ, 1985/IV.
- BOZBIYIK, Mustafa
- GRUBER, W. - METHA, D. : "The R and D Factor In International Trade and International Investment of United State Industries", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, Feb., 1967.
- VERNAN, R.

- HECKSCHER, E. : "The Effect of Foreign Trade, and the Distribution of Income", Reading In the Theory and International Trade, Allen and Unwin, London, 1950,
- HELLEINER, K.G. : "Manufactured Exports From Less Developed Countries", THE ECONOMIC JOURNAL, Vol.83, No:229, 1973.
- HEREKMEN, Aykut : Genel Vergi Kuramı, Kalite Matbaası, Ankara, 1976.
- HERRY, Johnson G. : The Efficiency and Welfare Implications of the International Corporations, by Charles KINDLEBERGER(Ed.), M.I.T. Press, London, 1970.
- HIRSCH, S. : "Product Cycle Model", OXFORD BULLETIN OF ECONOMICS, AND STATISTICS, November, 1975.
- HIRSCH, S. : An International Trade and Investment Theory of The Firm, Discussion Raper, No:17, University of Reading, London, 1973.
- HORST, Thomas O. : "The Theory of Firm", Economic Analysis and Multinational Enterprise, J.H. DUNNING(Ed.), Alen and Unwin Ltd., New York, 1974.
- İYİBOZKURT, M.Erol : Çağdaş Dış Ticaret Kuramı, Kalite Matbaası, Ankara, 1979.
- JORKENSON, D.U. : "Capital Theory and Investment Behaviour", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.53, 1963.

- KABAALIOĞLU, Haluk A. : "Transfer Fiyatları Konusunda Son Gelişmeler", İ.Ü.İŞL.FAK.MUHASEBE ENSTİTÜSÜ DERGİSİ, Yıl.6, S.20, Mayıs 1980-II.
- KABAALIOĞLU, Haluk A. : "Çokuluslu İşletmeler ve Bazı Tarım Denemeleri", İ.Ü.İ.F.D., C.6, Kasım 1977.
- KAFALOĞLU, Aslan Başer : Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1981.
- KANETİ, Selim : "Türkiye'de Yabancı Sermayenin Vergilendirilmesinin Ana Çizgileri", VERGİ SORUNLARI DERGİSİ, 1984/I.
- KARAKOYUNLU, Erdoğan : "Yabancı Yatırımcıların Türkiye'de Gayrimenkul Edinmeleri", İKTİSAT-MALİYE, C.XXXI, S.2, Mayıs 1984.
- KARAL, N.Z. : "Düyun-u Umumiyyemiz", SİYASİ İLİMLER MECMUASI, Ankara, 1944.
- KARAKOYUNLU, Erdoğan : "Yeni Yabancı Sermaye Politikası ve Uygulaması", İKTİSAT-MALİYE, C.XXVII, S.3, Haziran 1981.
- KARAMURSAL, Ziya : Osmanlı İmparatorluk Mali Tarihine Bakış, Yayla Matbaası, İstanbul, 1976.
- KARLUK, Rıdvan : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Taştan Matbaası, İstanbul, 1983.
- KEESING, D.B. : "The Impact of Research and Development In United States Trade", JOURNAL OF POLITICAL ECONOMY, Feb, 1967.

- KILIÇDAROĞLU, Kemal : "Dar Mükellefler Yatırım İndirimi İstisnasından Yararlanabilir mi?", VERGİ DÜNYASI, S.34, Haziran 1984.
- KINDLEBERGER, Charles : American Business Abroad, Yale University Press, London, 1974.
- KNICKBOCKER, F.T. : Oligopolistic Reaction and Multi-national Enterprise, Harvard University Press, New York, 1973.
- KOCAYUSUFPASAOĞLU, N. : "Uluslararası Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları", MALİYE ENSTİTÜSÜ KONFERANSLARI(1967), S.B.F.Yayınları, No:32, Ankara, 1969.
- KOLDE, E.J. : The Multinational Company, Lexington Books, London, 1974.
- KOPITS, George : "Mode of Operation Multinational Corporations", Paper Presented at the XVIII. Technical Conference of the Inter-American Center of Tax Administrators In Monterideo, Marc 14, INTERTAX, 1977/5.
- KRAUSE, V. - DAM, V. : Federal Tax Treatment of Foreign Income, Brooking Institution, Washington, 1964.
- KRAUSE, Lawrance : "Economic Effects of Taxing Foreign Source Income", Lawrence B.KRAUSE-W.Dam(Eds), Federal Tax Treatment of Foreign Income, Brooking Institution, 1964.

- KUMBARACIBAŞI, Onur : Diş Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi, Ankara İ.T.İ.A. Basımevi, Ankara 1976.
- LILIENTHAL, David : Managing of the Multinational Corporation, McGraw Hill Book Co., New York, 1985.
- LIPSEY, R.G.
LENCESTER, R.K. : "The General Theory of Second Best", REVIEW OF ECONOMIC STUDIES, C.XXIV, No:63, 1967.
- MACHLUP, F. : "Theories of the Firm, Marginalist, Behavioral, Managerial", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, March 1967.
- MARRIS, Robin : The Economic Theory of Managerial Capitalism, MacMillan, New York, 1964.
- MEADE, J.E. : The Theory of International Economic Policy, Vol.II, Trade and Welfare, Oxford University Press, New York, 1975.
- MILLS, Leslie
GUMPEL, Henry : "Taxation of Foreign ^{Source} Sorce Income by other Countries", INTERTAX, June, 1978.
- MOHR, Boudewijn : The Language of International Trade In English, Regents Publishing Company Inc., New York, 1978.
- MUNDELL, R.A. : "International Trade and Factor Mobility", AMERICAN ECONOMIC REVIEW, Vol.47, No:3, 1977.

- MUSGRAVE, P.B. : "Tax Preferences For Foreign Investment", Compendium on Federal Subsidy Programs, Joint Economic Committee, 92 nd., Congress, 1. st Session, March 1972.
- MUSGRAVE, P.B. : "International Tax Base Division and The Multinational Corporation", Public Finance, No:4, Vol.27, 1972.
- MUTLUÇAĞ, Hayri : "Düyun-u Umumiye ve Reji Sorunu", BELGELERLE TÜRK TARİHİ DERGİSİ, S.2, Kasım 1967.
- NADAROĞLU, Halil : Kamu Maliyesi Teorisi, Sermet Matbaası, İstanbul, 1978.
- NEMMERS, Erwin Esser : Dictionary of Economics and Business, Littlefield Adams Co., N.J., 1978.
- MUCLURE, Charles : State Income Taxation of Multistate Corporation, A Report Prepared For the United Nations Conference on Multinational Corporations, Feb.1974.
- OECD : Draft Double Taxation Convention On Income and Capital, Report of OECD Fiscal Committee, C.(63),87,Paris,1963.
- OĞUZ, Yahya Bülent : "Yabancı Ulaştırma Kurumlarının Vergilendirilmesi ve Bu Kurumlarda K.D.V. Uygulaması", VERGİ DÜNYASI, S.42, Şubat 1985.
- OHLIN, B. : Interregional and International Trade, Harvard University Press, Cambridge, 1976.

ÖKÇÜN, Gündüz

- : 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, S.B.F., Ankara, 1971.

ÖKÇÜN, Gündüz

- : "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları", S.B.F.D., Abadan'a Armağan, 1969.

ÖNER, Adil

- : "Dar Mükellef Kurumlarda Beyan ve Vergilendirme", MALİ SORUNLARA ÇÖZÜM, S.4, Nisan 1985.

ÖNER, Erdoğan

- : "Yabancı Ulaştırma Kurumlarının Vergilendirilmesi ve Bu Alandaki Vergi Mükerrerliği", MALİYE DERGİSİ, S.51, Mayıs-Haziran 1981.

ÖZALP, İnan

- : Çokuluslu İşletmelerin Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir, 1984.

ÖZER, İlhan

- : "Milletlerarası Vergi Hukuku", TÜRKİYE İKTİSAT GAZETESİ, 20(1973), 24.2.1972.

ÖZER, İlhan

- : "Uluslararası Vergi İlişkileri", TÜRKİYE İKTİSAT GAZETESİ, 20(1967), 6.1.1972.

ÖZBALCI, Yılmaz

- : Kurumlar Vergisi Kanunu Yorum ve Açıklamaları, Ankara, 1982.

ÖZKAZANÇ, Önder

- : "İkinci En İyi Genel Teoremi", ESADER, C.XIII, S.2, Eskişehir, Haziran 1977.

- PAKLAR, Selahattin : "Dar Mükellef Kurumlarda Yabancı Sermayeli Kurumlarda Yatırım İndirimi Uygulaması", VERGİ DÜNYASI, S.32, Nisan 1984.
- PENGUIN BOOKS : The Penguin Dictionary of Economics, London, 1976.
- PENROSE, Edith T. : "Foreign Investment and the Growth of the Firm", ECONOMIC JOURNAL, Vol.66, June 1956.
- PERLMUTTER, V.H. : "The Tortuous Evalution of Multinational Corporations", COLOMBIA JOURNAL OF WORLD BUSINESS, Vol.4, No:1, 1969.
- POLK, J. : "The New World Economy", COLOMBIA JOURNAL OF WORLD BUSINESS, January-February 1968.
- REUBER, L.Grant : Private Foreign Investmen In Development, Clarendon Press, OECD, Paris, 1973.
- REYMOND, Vernon : "International Investment and International Trade In The Product Cycle", THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS, Vol.80, No:2, May 1966.
- RICHARDSON, J.D. : "Theoretical Consideration In the Analysis of Foreign Direct Invesment", WESTERN ECONOMIC JOURNAL, March 1971.
- RICHMAN, Peggy Brewer : Taxation of Foreign Investment Income, The John Hopkins Press, Baltimore, 1963.
- ROBOCK, Stefan : International Business and Multinational Enterprises, Homewood, Illinois, 1973.
- SISMONDS, Kenneth

- ROLFE, Sidney : The International Corporation, (XXII. nd. Congress of the International Chamber of Commerce), Paris, 1969.
- SAMUELSON, Paul A. : "International Trade and Equalisation of Factor Prices", ECONOMIC JOURNAL, 1948.
- SAMUELSON, Paul A. : "International Factor Price Equalisation Once Again", ECONOMIC JOURNAL, June 1949.
- SAMUELSON, Paul A. : Economics, Tosko Printing Co., 11th Ed., Tokyo, 1979.
- SATO, Mitsio : "International Aspects of the Taxation of Corporations and Shareholders" IMF STAFF PAPERS, Vol. XXII, No:2, July 1975.
- BIRD, Richard M.
- SAVAŞ, Mehmet Arif : "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları", VERGİ SORUNLARI DERGİSİ, 1984/IV.
- SEMERÇİGİL, Murat : "Dar Mükelleflerin Ticari Kazançları, ve Vergi Anlaşmalarında Türkiye'nin Bu Kazançlara Yaklaşımı", VERGİ DÜNYASI, S.21, Mayıs 1973.
- SEMERÇİGİL, Murat : Çifte Vergilemeyi Önleme Anlaşma Modelleri, Maliye Tetkik Kurulu Yayını, No:236, 1982.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat, Çağ Matbaası, Ankara, 1980.
- SHORT, R. Alan : "Gelişen Memleketlerde Vergi Anlaşmaları", Çev.: Nazif OKER, MALİYE BÜLTENİ, Mayıs 1966.

- SHOUP, S.Carl : Tax Harmonization With Respect to Future New Members of the E.E.C., MALİYE ENSTİTÜSÜ KONFERANSLARI, 18.Seri, İstanbul 1969.
- SPITALLER, Erich : "A Survey of Recent Quantitative Studies of Long Term Capital Movement", IMF STAFF PAPERS, Vol.XVIII, No:1, 1971.
- STEVENS, Guy V.G. : "The Determinants of Investment", Economic Analysis and Multinational Enterprises, J.H.DUNNING(Ed.), New York, 1974.
- SUNKEL, O. : "Big Business and Dependency", FOREIGN AFFAIRS, Vol.50,No:3,1972.
- SEVERN, A.K. : "Investment and Financial Behaviour of American Direct Investors In Manufacturing", The International Mobility and Movement of Capital, Machlup ve Diğerleri, (Ed.), National Bureau of Economic Research, 1972.
- ŞAHİN, Mehmet : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1975.
- ŞATIROĞLU, Kadir : Çokuluslu Şirketler, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1984.
- ŞENAY, Ertuğrul : "Finansal Kiralamaya Genel Bakış", YENİ İŞ DÜNYASI, Ocak 1986.
- TUNCER, Selahattin : Çifte Vergileme ve Milletlerarası Vergi Anlaşmaları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

- TUNCER, Selahattin : "Milletlerarası Vergi Hukuku", İKTİSAT-MALİYE, C.XX, S.6, Eylül 1973.
- TUNCER, Selahattin : "Türkiye-Avusturya Çifte Vergi Anlaşması", İKTİSAT-MALİYE, C.XX, S.11, Şubat 1974.
- TUNCER, Selahattin : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarında Vergi Rejimi, Evin Matbaası, İstanbul, 1984.
- TUNCER, Selahattin : "Türkiye'de Serbest Bölge", Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler, İktisadi Araştırmalar Vakfı, Uğur Matbaası, 1982.
- TUNCER, Selahattin : Türkiye'de Sermaye Piyasası Teori-Uygulama, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1985.
- TUNCER, Selahattin : "Yeni Bir Finansman Yöntemi: LEASING", İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ, 15 Mayıs 1985.
- TUNCER, Baran : Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- TÜMER, Melih : "Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi ve Yabancı Sermaye", İSTANBUL TİCARET ODASI MECMUASI, Ocak-Nisan 1964.
- ULUSAN, İlhan : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bağlı Kılındığı Hukuki Düzen, İKTİSAT-MALİYE, C.XXXI, S.10, Ocak, 1985.
- UNITED NATIONS : Manual For the Negotiation of Bilateral Tax Treaties Between Developed and Developing Countries, ST/ESA(94. New York, 1979.

- UNITED NATIONS : Multinational Corporations In World Development, New York, 1973.
- UNITED NATIONS : Transnational Corporations In World Development, New York , 1978
- URAS, T. Güngör : Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, Formül Matbaası, İstanbul, 1979.
- ÜLGÜRAY, Metin : Yirminci Yüzyıl: Raporu, Sımbul Basımevi, İstanbul , 1975.
- VERNON, Reymond : "Competition Policy Toward Multinational Corporation," AMERICAN ECONOMIC REVIEW, May, 1974.
- VERNON, Reymond : "The Location of Economic Activity", In the J.H.DUNNING(Ed.), Economic Analysis and Multinational Enterprises, George Allen and Unwin, New York , 1974.
- VERNON, Reymond : Sovereignty at Bay: The Multinational Spread of U.S. Enterprises, Penguin Books, London, 1971.
- VERNON, Reymond : "U.S. Enterprise In Less Developed Countries", Rannis GUSTOV(Ed.), The Gap Between Rich and Poor Nations, Macmillan Co., New York, 1972.
- WILKINS, O. : The Economics of Discretionary Behaviour, Managerial Objectives In the Theory of the Firm, New Jersey, 1964.

YASED

- : Dış Ülkelerde Yabancı Sermaye Tecrübesi Semineri, 2, Evin Matbaası, İstanbul, 1984.

YASED

- : Türkiye`de Yabancı Sermaye Yatırımı, Güneş Basımevi, İstanbul, 1983.

YILDIZHAN, .Y

- : "Yabancı Kurum ve Kuruluşların YSTK ile Vergi Kanunlarında Yapılan Düzenlemeler Kargısındaki Durumları" VERGİ DÜNYASI, S.47, Temmuz 1985.

YILMAZ, Ö.Faik

- : "Bir Yatırım Finansman Yöntemi Olan Leasing(Kiralama)" VERGİ DÜNYASI, Haziran 1985.

YÜCELİK, Zühtü

- : "Türkiye`nin Vergi Anlaşmaları Faaliyetleri" VERGİCİLİK DERGİSİ, 4(41), 10, 1969.

YÜCELİK , M.Zühtü

- : "Vergi Anlaşmaları" , KONFERANSLAR, Emel Matbaası, Ankara, 1971.

YAŞA, Memduh

- : Devlet Borçları, İş Matbaacılık ve Ticaret, İstanbul ,1978.
